NOVELLA VISMARA, *Sylloge Nummorum Graecorum Italia. Milano. Volume VI. Macedonia – Thracia*, 3. *Chersonesus Tauricus – Sarmatia – Thracia – Chersonesus Thraciae – Isolle della Thracia*, Milano, 2000, 168 p., 65 pl.

Acţiunea de anvergură privind publicarea colecţiilor numismatice din întreaga lume a avut drept rezultat, numai în anii 2000–2001, editarea în Austria a colecţiei Leypold *(SNG Austria: Sammlung Leypold. Kleinasiatische Münzen der Kaiserzeit, 1. Pontus-Lydien)*, în Marea Britanie cea a lui William Stancomb (*SNG Great Britain, XI. The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*), în Franţa a unui volum cu emisiuni din Mysia *(SNG France, V. Dept. des Monnaies, Médailles et Antiques: Mysie)*, în Germania a unui nou volum *(SNG Pfälzer Privatsammlung, 6. Isaurien und Kilikien)*, în Ungaria un volum din fondul Muzeului de la Budapesta (SNG Hungary, Magyar Nemzeti Müzeum, 3. Moesia Inferior). Acestora li se adaugă publicarea, în Italia, a colecţiei numismatice a muzeului din Milano, care a ajuns la cel de-al şaselea volum, Macedonia-Thracia, împărţit în trei serii, din care au apărut volumele 1 şi cel de care ne ocupăm aici, nr. 3. Volumul 2, care va cuprinde emisiunile cetăţilor Callatis şi Tomis, este în întârziere.

Într-o primă parte a fost catalogată producţia monetară a atelierelor din perioada autonomiei, urmată în cea de-a doua de prezentarea emisiunilor greceşti imperiale ale aceloraşi monetării, cărora li s-au alăturat şi acelea care au emis numai în perioada romană: Augusta Traiana, Deultum, Hadrianopolis, Plotinopolis sau Traianopolis. Sunt descrise şi ilustrate un număr de 591 de monede. În introducerea lucrării, autorul expune motivele pentru care a conceput astfel acest volum şi menţionează cataloagele folosite pentru fiecare monetărie în parte. În finalul volumului, au fost realizaţi indici cu legendele greceşti şi latine, cu monetăriile din volum, cu împăraţii sub care s-au emis, ai simbolurilor, contramărcilor şi monogramelor de pe piese şi chiar unul al donatorilor şi colecţionarilor care au contribuit la constituirea acestui fond.

Catalogul debutează cu emisiunile monetare ale Chersonesului Tauric, care este prezent cu 13 monede, dintre care piese de bronz de la mijlocul secolului al IV-lea, cu un cap de leu pe avers (nr. 1–3), precum şi din perioada imediat următoare: 350–330 a.Chr. (nr. 4–5), o tridrahmă de argint din intervalul 250–230 a.Chr. (nr. 6), o piesă de bronz datată în secolului al III-lea a.Chr. (nr. 7), precum şi o monedă de acelaşi tip, dar de la sfârşitul secolului al III-lea a.Chr. (nr. 8), urmate de o drahmă de argint din anii 120–110 a.Chr. cu capul zeiţei Artemis pe avers (nr. 9), emisiuni de bronz din secolul al II-lea a.Chr. (nr. 10–11), dar şi altele din intervalul anilor 47–44 a.Chr. (nr. 12–13). Pentru perioada romană, este prezentat un lot însemnat de piese de bronz pseudo-autonome care de cele mai multe ori poartă pe avers bustul divinităţii locale Chersonas (nr. 284–319). Astfel, avem o piesă de la sfârşitul secolului I a.Chr. – începutul secolului I p.Chr., un tetrassarion, din vremea lui Vespasian, cu bustul zeiţei Artemis pe avers (nr. 285) şi unul de la Titus, c. 80 p.Chr., cu divinitatea locală pe avers (nr. 286). Din vremea lui Traian, sunt ilustraţi trei tetrassaria (nr. 287–289), dar şi alte cinci piese fizibile mai puţin cunoscute pe care este imprimată o contramarcă cu Artemis (nr. 290–294). De la Antoninus Pius, avem patru tetrassaria şi un biassarion, purtând pe avers fie bustul divinităţii locale, fie un taur (nr. 295–298). De asemenea, sunt prezente emisiuni de la Marcus Aurelius (nr. 299–300), Commodus (nr. 301–303), Septimius Severus (nr. 304–307). Pe aversul unei monede de la Caracalla este imprimat bustul Iuliei Domna (nr. 308). De la Elagabal (nr. 309) şi Severus Alexander (nr. 310), avem emisiuni cu efigia împăratului pe avers. La cel din urmă, sunt prezente şi emisiuni pseudo-autonome (nr. 311–316), ca şi la Gallienus (nr. 317–319).

De la Nymphaeum sunt ilustrați doi rari trihemioboli de argint de la c. 400 a.Chr. (nr. 14–15).

O serie importantă de monede este cea de la Pantikapaeum, de unde, pentru intervalul cuprins între a doua jumătate și sfârșitul secolului al IV-lea a.Chr., avem trei piese de bronz de nominaluri diferite, cu capul lui Pan pe avers și un grifon sau o tolbă de săgeți pe revers (nr. 16–18). Din perioada următoare, de la sfârșitul secolelor IV–III a.Chr., sunt prezente șase tipuri de emisiuni, primele două purtând pe avers capul zeului Pan, combinate cu diferite reversuri: un cap de leu sau un arc și o săgeată (nr. 19–29), cu două piese cu flanul turnat (nr. 26–27), alte două grupuri au pe avers capul lui Apollo, însoțit de un vultur (nr. 30–31) sau un delfin pe revers (nr. 32). Ultimele două serii au pe avers capul lui Neptun (nr. 33–34), această serie remarcându-se prin contramărcile cu Atena și Pan, și al zeului Pan (nr. 35), cea din urmă fiind cunoscută numai printr-un exemplar din SNG Danemarca. Pentru perioada secolelor II–I a.Chr., avem șapte grupe de emisiuni, dintre care piese de bronz cu capul lui Apollo (nr. 36–37, 41), al zeului Pan (nr. 38, 39, 43), ultima fiind inedită în raport cu literatura consultată, cu un nominal mic de numai 0,62 g; cu capul Atenei (nr. 40). Tot acestei perioade îi este atribuită o piesă de argint cu capul Dianei pe avers, cunoscută numai într-un singur exemplar în afară de cel prezentat (nr. 42). Urmează intervalul cuprins între 100–75 a.Chr., cu două serii de emisiuni de bronz, pe care sunt imprimate capul lui Apollo pe avers și trepied pe revers (nr. 44–45), respectiv o stea cu opt raze și trepied (nr. 46–48), ultima de nominal inferior. De la mijlocul secolului I a.Chr., avem două grupe, și anume: cu capul lui Dionysos și cu cel al lui Apollo pe avers (nr. 49–50, 51). În finalul prezentării monedelor de la Pantikapaeum, autorul ilustrează două piese de bronz, cu capul lui Pan pe avers, slab conservate, chiar ilizibile, pe care le atribuie cu o oarecare îndoială (nr. 52–53).

În continuare este prezentată Sarmatia, cu monetăriile din Olbia și Tyras. Olbia este prezentă cu un lot important de monede de bronz (nr. 54–92), din care, pentru început, sunt ilustrați trei delfinași olbieni, cu greutăți cuprinse între 1,70 și 0,97 g, datați în secolul al V-lea a.Chr. (nr. 54–56). În intervalul anilor 350–300 a.Chr. sunt grupate mai multe serii de emisiuni de nominal inferior (0,41–1,74 g), pentru ca, separat, din perioada 350–250 a.Chr. să fie prezentate cele de nominal superior (6,87–11,44 g). Dintre cele de nominal inferior enumerăm emisiunile cu capul Demetrei pe avers (nr. 57–58), destul de puțin cunoscute, cele cu cap Apollo (nr. 60–62), alte cinci serii cu Demetra, diferențiate pe criterii stilistice, precum și în funcție de imaginea de pe revers: un delfin sau un vultur pe delfin (nr. 63–69). Pentru același interval de timp, dar coborât mai târziu, piesele de nominal mare sunt cele binecunoscute, cu capul zeului fluvial Borysthenes pe avers și cu o tolbă cu săgeți și o secure pe revers, separate în funcție de literele sau monogramele imprimate (nr. 70–77). Secolului al III-lea a.Chr. îi este atribuită o emisiune cu capul unei zeități cu coroană murală, încă neidentificată, pe avers, și cu un arcaș îngenunchiat, ținând o săgeată, pe revers (nr. 78–79, 80 fiind inedită). În a doua treime a secolului al III-lea a.Chr. este plasată o singură emisiune cu capul Demetrei spre dr. și o acvilă pe delfin spre stg. (nr. 81) pe care apar literele ΒΣΕ, la care, considerăm că ar trebui coborâtă în grupul emisiunilor de la mijlocul secolului al II-lea a.Chr. Pentru perioada sfârșitului secolelor III–II a.Chr. sunt prezentate trei serii de emisiuni în general cunoscute: pe avers cu Demetra (nr. 82), Apollo (nr. 83), Helios (nr. 84). Pentru anii 200–150 a.Chr., avem trei serii de emisiuni cu Herakles cu pielea leului din Nemeea (nr. 85), Apollo (nr. 86) și Artemis (nr. 87), toate contramarcate cu un cap cu coif spre dr. Pentru mijlocul secolului al II-lea a.Chr. sunt ilustrate trei serii de emisiuni, toate cu ΒΣΑ sau ΒΣΕ: cu Apollo (nr. 88), cu Artemis (nr. 89), cu Atena (nr. 90), la care ar fi de adăugat moneda nr. 81. Pentru sfârșitul secolului al II-lea a.Chr., avem două monede cu capul lui Zeus pe avers și o acvilă pe revers (nr. 91–92), cea de-a doua fiind contramarcată cu un caduceu. Din perioada romană imperială sunt redate două piese de bronz pseudo-autonome cu Apollo pe avers și vulturul pe delfin pe revers, contramarcate cu un caduceu înaripat și litera Δ (nr. 320–321).

Pentru Tyras, avem doar două piese din secolul I a.Chr., cu capul lui Apollo pe avers, una atribuită cert, cealaltă, cu îndoială datorită stării slabe de conservare (nr. 93–94). Din perioada romană sunt descrise două piese cu efigia Iulici Domna și zeița orașului pe revers (nr. 322–323).

Regiunea Thraciei debutează cu monetăria orașului Abdera, care emite în perioada anilor 375/3–365/60 a.Chr., piese de argint cu un grifon pe avers și capul lui Apollo pe revers (nr. 95), având

nume de magistrați. Ulterior, în intervalul anilor 365/60–350/45 a.Chr., continuă seria monedelor de argint cu aceste reprezentări, dar cu numele orașului pe avers (nr. 96–97). Pentru anii 281–200 a.Chr. sunt prezente două serii de emisiuni de bronz, cu capul laureat al lui Zeus (nr. 98), dar și cu capul diademat al unui Ptolemaios – III, IV sau V (nr. 99), ambele având un grifon pe revers. Pentru perioada imperială romană sunt ilustrate două monede de bronz cu efigiile lui Traian (nr. 342) și Hadrian (nr. 343).

Atelierul monetar din Augusta Traiana este prezent cu emisiuni de bronz de la Marcus Aurelius (nr. 344–345) și Faustina Minor (nr. 346), urmate de două piese de la Septimius Severus (nr. 347–348).

Anchialus este reprezentat prin emisiuni de bronz de la Marcus Aurelius (nr. 350), Septimius Severus (nr. 349 și 351–354), Maximinus (nr. 355–356), Gordian al III-lea singur (nr. 357–358) și cu Tranquillina (nr. 359–362), ultima piesă fiind inedită față de cataloagele consultate, și de la Tranquillina (nr. 363–364).

Urmează atelierul din Ainos cu emisiuni de bronz din anii 280–200 a.Chr., cu Hermes pe avers (nr. 100), succedate de cele din secolele II–I a.Chr. cu Poseidon (nr. 101–102).

Dacă Apollonia Pontica este prezentă cu două drahme de argint, bătute spre sfârșitul secolelor V–IV a.Chr. (nr. 103–104), pentru Bisanthe sunt ilustrate două monede de bronz din secolul al III-lea a.Chr., de nominal mic, (nr. 105–106), în timp ce atelierul din Bizya este reprezentat prin emisiuni de la Caracalla (nr. 365), Otacilia Severa (nr. 366) și Philippus Minor (nr. 367).

De la Byzantion avem, pentru anii 411–387 a.Chr., trei piese de argint, cu un taur pe un delfin pe avers (nr. 107–109). Pentru secolul al III-lea a.Chr. și chiar mai târziu, avem o piesă de bronz cu Demetra pe avers, contramarcată pe ambele fețe cu un ciorchine de strugure și un delfin (nr. 110). De la sfârșitul secolelor III–II a.Chr. sunt ilustrate două monede de bronz cu Apollo pe avers și un obelisc pe revers (nr. 111–112). De asemenea, această monetărie este prezentă cu emisiuni postume de aur și de argint de tip Lysimach: stateri bătuți la cca 205 a.Chr. și mai târziu tetradrahme de argint din perioada de după 281–secolul al II-lea a.Chr. (nr. 275–278), între care o emisiune de la c. 195 a.Chr. (nr. 278). Pentru perioada romană, atelierul este prezent cu un lot semnificativ de piese de bronz (nr. 368–395): de la Traian, cu efigia Plotinei pe avers (nr. 368), de la Hadrian (nr. 369), de la Antoninus Pius cu Marcus Aurelius Caesar (nr. 370–371), de la Marcus Aurelius cu Faustina Minor și Lucilla (nr. 372, 373–374), cu Commodus Caesar și Crispina (nr. 375), de la Septimius Severus cu efigiile Iuliei Domna (nr. 377–378) și a lui Geta Caesar (nr. 379), apoi cu Geta Augustus (nr. 380), Caracalla (nr. 381–384), Diadumenianus Caesar (nr. 385), Severus Alexander (nr. 386–388), Iulia Mamaea (nr. 389–391) și Trebonianus Gallus (nr. 392). Sunt prezente și monede pseudo-autonome în ordine cronologică, una de la 178 p.Chr., cu divinitatea locală Byzas și prora de corabie pe revers (nr. 376), și alte trei neprecizate cronologic, două cu bustul Dianei pe avers din secolul al II-lea p.Chr. și una cu Dionysos din secolele II–III p.Chr. (nr. 393–394, 395).

Pentru Coela avem monede de bronz de la Septimius Severus (nr. 396), Geta (nr. 397–398), Severus Alexander (nr. 399–400), prima dintre ele fiind inedită față de literatura consultată, Filip Arabul (nr. 401) și Gallienus (nr. 402).

Deultum debutează cu emisiuni de bronz de la Iulia Domna (nr. 403), Macrinus (nr. 404–406), acestea fiind inedite față de catalogul Jordankăi Jurukova, apoi de la Severus Alexander (nr. 407), de la Iulia Mamaea (nr. 408), Maximus (nr. 409) și Filip Arabul (nr. 410–411), ultima piesă fiind necunoscută lucrării amintite.

Atelierul din Dicaea este prezent cu un trihemiobol din argint, bătut între anii 492/90–476/75 a.Chr., cu imaginea unui cocoș pe avers și cu capul lui Herakles acoperit cu pielea leului din Nemeea pe revers (nr. 113).

Hadrianopolis este prezent cu un lot important de monede, dintre care o emisiune de la Hadrian (nr. 412), patru de la Antoninus Pius (nr. 413–416), de la Faustina Maior (nr. 417-418), de la Septimius Severus (nr. 419), o piesă inedită de la Iulia Domna, cu Bonus Eventus pe revers (nr. 420), mai multe emisiuni de la Caracalla (nr. 421–424, 426), cu una mai puțin cunoscută cu Demetra pe revers (nr. 425). Pentru Gordian III, sunt înșirate piese cu efigia împăratului și reversuri cu Helios,

Demetra, Serapis, Apollo, şarpe radiat, Atena, poarta de cetate, Herakles, Nemesis sau Artemis (nr. 428–444), iar de la Tranquillina, avem o piesă inedită faţă de catalogul lui J. Jurukova, cu o acvilă pe revers (nr. 445). În ceea ce priveşte moneda inedită de la Elagabalus, aceasta este o emisiune a atelierului din Markianopolis, cu Priapos pe revers şi nicidecum nu aparţine Hadrianopolisului (nr. 427).

Pentru Istros, cetate din Moesia şi nu din Tracia, inclusă dintr-o regretabilă inadvertenţă în acest volum, avem în acest catalog o monedă de bronz cu roata pe avers (nr. 114), datată de autor spre sfârşitul secolelor V–IV a.Chr., precum şi două drahme de argint din aceeaşi perioadă (nr. 115–116). Urmează o serie de drahme de acelaşi tip, dar mai târzii, datate de autor în secolul al IV-lea a.Chr. (nr. 117–120). Pentru perioada romană imperială, avem numai câteva emisiuni târzii de la Elagabal cu Serapis pe revers (nr. 448) şi Gordian al III-lea (nr. 449–451), cu Hera, Tyche şi Serapis pe revers, ultimele două emisiuni fiind inedite faţă de Pick. Consultând catalogul lui C. Preda, H. Nubar, *Histria, III, Descoperirile monetare 1914–1970*, Bucureşti, 1973 (C. Preda), observăm că au mai fost descoperite emisiuni de la Gordian al III-lea, cu Tyche pe revers. Menţionăm că legenda cetăţii în perioada romană este redată eronat.

Lotul cetăţii Maroneia este impresionant şi debutează cu o tetradrahmă de argint emisă în anii 436/35–411/10 a.Chr. (nr. 121), urmată de un tetrobol din 398/97–386/85 a.Chr. (nr. 122). Urmează o serie de monede de bronz din intervalul anilor 398/97–348/47 a.Chr., cu un cal în galop pe avers şi viţă de vie pe revers (nr. 123–131). Din 189/88–49/45 a.Chr. sunt ilustrate o serie de tetradrahme de argint, cu capul lui Dionysos pe avers, cu variate monograme pe revers (nr. 132–138), alături de două serii de emisiuni de bronz diferite ca nominal, dar cu aceleaşi reprezentări (nr. 139–144, 145–150). O ultimă serie de monede de bronz, cu capul lui Dionysos pe avers, dar cu Asklepios pe revers (nr. 151), datează tot din această perioadă. Pentru perioada romană imperială, avem de la Maroneia o piesă de bronz de la Hadrian, cu un capricorn pe revers (nr. 452).

De la Mesembria sunt ilustrate trei tetradrahme de argint de tip Alexandru cel Mare, dintre care una emisă între 250–175 a.Chr. (nr. 152) şi celelalte două în perioada 175–125 a.Chr. (nr. 153–154), urmate de emisiuni de bronz din secolul al II-lea a.Chr. cu capul unei zeităţi neidentificate pe avers şi cu Atena Promachos pe revers (nr. 155–159). Din perioada imperială sunt emisiuni târzii de bronz de la Filip Arabul şi Otacilia Severa (nr. 453–456) cu Asclepios, Nemesis, Hermes şi Tyche pe revers. Mesembria a emis monede şi în numele lui Filip Iunior, al cărui bust este reprezentat alături de Serapis pe avers şi din care sunt ilustrate câteva piese (nr. 457-460), cu Hygeia, Dionysos şi Tyche pe revers.

De la Nicopolis ad Nestum, o monetărie mai puţin cunoscută, este ilustrată o emisiune de la Commodus, cu un personaj călare spre dreapta, identificat cu îndoială de autor, cu un Dioscur, dar poate fi şi împăratul roman, care nu apare în catalogul lui N. Mušmov (nr. 461).

Odessus, cu aceeaşi observaţie ca pentru Istros, este prezent cu o emisiune de bronz de la sfârşitul secolului al III începutul secolului al II-lea a.Chr., pe reversul căreia este redat Marele Zeu culcat spre stg. (nr. 160), precum şi o tetradrahmă de argint de tip Alexandru cel Mare, bătută între anii 280–200 a.Chr. (nr. 161). Important este însă lotul de monede de bronz emise în perioada imperială romană, care debutează cu emisiuni de la Septimius Severus, cu Serapis pe revers (nr. 452), de la Iulia Domna, cu Demetra şi Core (nr. 463), de la Caracalla cu Serapis (nr. 464–469), cele din urmă fiind diferenţiate în variante prin distribuţia literelor legendei. Elagabal este reprezentat de 22 de monede (nr. 470–491), toate având aceeaşi reprezentare a lui Serapis pe revers, aşezate în catalog în funcţie de distribuţia legendelor de pe avers şi revers. Tot pe aceeaşi temă continuă şi emisiunile de la Severus Alexander (nr. 492–497), urmate de cele de la Gordian al III-lea (nr. 498–499). Reversurile ultimului împărat se diversifică prin ilustrarea unor piese cu Demetra şi Cybele (nr. 500–501). Seria monedelor odessitane se încheie cu o emisiune pe aversul căreia apar împreună Gordian al III-lea şi Tranquillina şi cu Nemesis pe revers (nr. 502). Trebuie să atragem atenţia asupra faptului că legendele de pe reversurile emisiunilor imperiale sunt de cele mai multe ori redate eronat.

Pautalia este prezentă cu un lot important de monede şi se fac referiri la lucrarea lui L. Ruzicka. Astfel, sunt descrise emisiuni de la Antoninus Pius (nr. 503), o piesă inedită cu efigia lui Marcus Aurelius Caesar şi zeul fluvial Strymon pe revers (nr. 504), de la Faustina Minor (nr. 505–509), o emisiune inedită de la Commodus, cu Tyche pe revers (nr. 510), urmată de piese tot de la acelaşi

împărat (nr. 511–512). Dinastia Severilor se impune cu piese de la Septimius Severus (nr. 513–514), Iulia Domna (nr. 515–517), Geta Caesar (nr. 518–521), ultimele două cu un altar, respectiv un trepied pe care stă un şarpe pe revers, fiind necunoscute catalogului lui L. Ruzicka. De asemenea, de la Caracalla sunt două piese inedite, cu un vultur pe glob şi zeiţa Atena pe revers (nr. 522–523), urmate de altele cunoscute (nr. 524–527). Cu efigia lui Geta Augustus, este prezentată o emisiune cu Asklepios pe revers, care nu este înregistrată de L. Ruzicka (nr. 528).

Bogata cetate de la Perinth este reprezentată de un număr semnificativ de monede de bronz, începând cu Domitian (nr. 529), Traian (nr. 530), Marcus Aurelius Caesar (nr. 531), Septimius Severus (nr. 532–534), o emisiune de la Geta Caesar, cu Atena pe revers (nr. 535), inedită lucrării lui Edith Schonert-Geiss, Caracalla (nr. 536–538), Elagabal (nr. 539–540), Severus Alexander (nr. 541), Gordian al III-lea (nr. 542–546), Tranquillina (nr. 547–548). Sunt ilustrate şi emisiuni pseudo-autonome de la sfârşitul secolului I până la mijlocul secolului al II-lea p.Chr., cu busturile lui Herakles, Zeus, Dionysos şi Demetra (nr. 549–553), dar şi o astfel de piesă de la sfârşitul secolului al II-lea p.Chr. (nr. 554).

Pentru emisiunile de la Philippopolis, se fac trimiteri la catalogul lui N. Muşmov, din 1912. Sunt descrise emisiuni de la Domitianus (nr. 555), una inedită de la Hadrian, cu Hermes pe revers (nr. 556), Antoninus Pius (nr. 557–559), ultima fiind necunoscută lucrării menţionate, având pe revers un personaj masculin (Marte?) neidentificat de autor. De asemenea, bronzurile de la Marcus Aurelius nu sunt înregistrate de Muşmov, acestea fiind imprimate pe revers cu Tyche şi Hermes (nr. 560–562). De la Faustina Minor (nr. 563–565), ultimele două emisiuni sunt mai puţin cunoscute, fiind imprimate cu Dionysos şi Cybele. Din epoca Severilor, avem două piese dintre care cea de-a doua mai puţin cunoscută, cu Genius înaripat pe revers, de la Septimius Sever (nr. 566–567), o monedă de la Geta Caesar, de asemenea necunoscută lui Muşmov, cu o amforă pe revers (nr. 569), de la Caracalla (nr. 569–572), două emisiuni inedite de la Elagabal, cu Nemesis şi cu un personaj identificat cu rezervă cu împăratul pe revers (nr. 573–574).

De la Plotinopolis, avem numai o monedă de la Faustina Minor (nr. 575). Pentru Serdica, sunt ilustrate emisiuni de la Caracalla (nr. 576–580), ultima dintre ele cu o Victorie înaripată, fiind necunoscută lucrării lui N. Muşmov referitoare la emisiunile acestui atelier.

Topirus este prezent cu piese de la Marcus Aurelius (nr. 581–583) şi Caracalla (nr. 584).

Atelierul din Traianopolis este reprezentat de o monedă de la Caracalla (nr. 585).

Pentru Chersonesus Thraciae, sunt înseriate cca 20 de monede de argint bătute în intervalul anilor 480–350 a.Chr., cu protoma unui leu pe avers şi cu un pătrat incus cvadripartit pe revers (nr. 162–181).

Din zona tracică sunt ilustrate emisiuni ale unor monetării ca Aegospotami (nr. 182), Alopeconneus (nr. 183), Cardia (nr. 184–185), Critothe (nr. 186), Elaeus (nr. 187), Madytus (nr. 197), toate emisiuni de bronz comune, cu excepţia unei piese inedite de la Cardia, care au fost bătute în general în secolele IV–III a.Chr. După părerea noastră, divinitatea masculină cu cunună din frunze de viţă de vie de pe aversul piesei de la Alopeconneus poate fi identificată cu Dionysos.

Monetăria de la Lysimachia este prezentă cu opt grupe de emisiuni de bronz bătute între 309–220 a.Chr. (nr. 188–196), ele purtând pe avers diferite reprezentări, de la capul diademat al lui Lysimach la cel al lui Herakles cu pielea leului din Nemeea, cu Atena, Tyche sau un cap de leu.

După o monedă de bronz de la c. 300 a.Chr. (nr. 198), Sestus este prezent cu trei emisiuni de bronz de după 150 a.Chr. imprimate pe avers cu un cap neidentificat, Atena sau Apollo (nr. 199–201).

Dintre insulele Traciei, Efaestia este prezentă cu două emisiuni din perioada 280–190 a.Chr (nr. 204–205) având un cap masculin diademat, Samothrace cu trei piese cu Atena pe avers, bătute după 280 a.Chr. (nr. 206–208). Pentru Imbrus sunt descrise două monede de bronz autonome cu o divinitate neidentificată şi Atena pe avers, emise după 350 a.Chr. (nr. 202–203) şi două emisiuni pseudo-autonome din epoca imperială, cu Atena pe avers (nr. 446–447).

Thasos este prezent cu un lot semnificativ de piese din perioada autonomă. Astfel, pentru anii 500–463 a.Chr. sunt ilustraţi doi stateri de argint ce poartă imaginea specific thasiană a satirului ţinând în braţe o nimfă (nr. 209–210) şi doi oboli inediţi, de acelaşi tip (nr. 211–212). Din perioada următoare, 463–449 a.Chr. avem trei stateri de argint, ultimul cu o literă în câmp, Θ (nr. 213–214,

215), urmaţi de trei drahme din anii 435–411 a.Chr. (nr. 216–218), cu aceleaşi imagini diferenţiate stilistic. Pentru anii 404–340 a.Chr. sunt două hemidrahme cu capul lui Dionysos sau cap ianiform de satir şi patru trihemioboli, cu un satir ţinând un kantaros (nr. 221–223, 224). De la sfârşitul secolului al V-lea a.Chr., avem două piese inedite de bronz cu capul Demetrei pe avers şi busturile Dioscurilor pe revers (nr. 225–226), urmate de emisiuni de după 280 a.Chr. cu capul lui Herakles pe avers (nr. 227–228) sau Artemis (nr. 229). La începutul secolului al II-lea a.Chr. sunt reluate emisiunile de argint, fiind ilustrată o hemidrahmă cu capul lui Dionysos (nr. 230), urmată de un lot important de tetradrahme de argint emise după 146 a.Chr. cu capul lui Dionysos pe avers şi Herakles pe revers (nr. 231–245). Seria monedelor de la Thasos se încheie cu o piesă de bronz neprecizată cronologic, care are pe avers capul lui Dionysos şi pe revers, un arc, o amforă şi o măciucă şi care nu apare în nici unul din cataloagele citate (nr. 246).

Zona ad Serrheum este prezentă cu o monedă de bronz din secolele IV–III a.Chr., cu capul lui Apollo pe avers (nr. 247).

În acest catalog sunt ilustrate şi emisiuni ale regilor Traciei. Astfel după un diobol de argint de la Sparadocus, c. 424 a.Chr. (nr. 248), urmează o serie de monede de argint şi de bronz de la Lysimach, împărţite pe monetării: un număr de tetradrahme de argint de la Lampsacus din anii 297/96–282/81 a.Chr. (nr. 249–252); drahme bătute la Colophon între anii 301–299 a.Chr. (nr. 253–255); tetradrahme de la Pella (nr. 256), Magnesia (nr. 257) şi Amphipolis (nr. 258–259), încheindu-se cu un lot de piese emise de o monetărie neprecizată. Astfel, s-au bătut cu numele lui Lysimach tetradrahme şi drahme de argint (nr. 260–263), precum şi monede de bronz cu capul Atenei pe avers şi pe revers un leu (nr. 264–269), protomă de leu (nr. 270–273) sau trofeu (nr. 274). Tot la această parte sunt trecute şi emisiunile postume de tip Lysimach, stateri şi tetradrahme, emise de Byzantium (nr. 275–278). O tetradrahmă inedită de argint a fost atribuită monetăriei insulei Chios (nr. 279).

Sunt prezente emisiuni de bronz ale tribului Odrysae din secolul al III-lea a.Chr. (nr. 280) sau ale regelui celt Cavarus, anii 219–200 a.Chr. (nr. 281). Tot aici, nu ne este clar pe ce bază, sunt descrise şi emisiunile regelui Coson, şi anume două monede de aur datate în intervalul 44/43–25 a.Chr. (nr. 282–283). Pentru perioada romană avem un număr de 11 emisiuni de bronz care au pe avers capetele regilor Rhoemetalkes I şi Pythodoris, iar pe revers efigia lui Augustus, care au fost datate între anii 11 a.Chr.–12 p.Chr. (nr. 324–334) şi bătute de o monetărie neidentificată încă. Din acelaşi interval de timp, sunt ilustrate şapte monede de bronz cu efigia lui Rhoemetalkes I pe avers şi cea a lui Augustus pe revers (nr. 335–341).

În finalul catalogului sunt ilustrate câteva falsuri moderne interesante, tetradrahme de argint de la Thasos (F1), Ainon (F6) şi de la regele Lysimachus (F2–5).

Salutăm editarea acestui volum care completează datele referitoare la producţia monetară a atelierelor prezentate şi care impresionează prin înalta sa ţinută grafică.

Steluţa Gramaticu

STEFAN SKOWRONEK, *Imperial Alexandrian Coins*. The National Museum in Cracow. Catalogues of the collection, New Series, Cracovia, 1998, 85 p., cu ilustraţie în text

Prezentul volum se integrează unui proiect mai amplu consacrat publicării materialului documentar aflat în colecţiile Muzeului Naţional din Cracovia. Inclusă în seria nouă, în care tomurile nu au primit un număr de ordine, lucrarea este a doua cu profil numismatic, după aceea publicată în anul 1982, care introducea în circuitul ştiinţific monedele romane republicane aflate în patrimoniul aceluiaşi muzeu (L. Morawieck, *Ancient Coins. The Coins of the Roman Republic*, Cracovia).

Scurta introducere (p. 7–14), semnată de autorul volumului de faţă, prezintă, în ordine, istoricul constituirii ansamblului documentar studiat, precum şi scopul demersului său, acesta fiind acela de a adăuga o nouă colecţie loturilor de monede alexandrine deja publicate, în vederea realizării viitoare a unui *corpus* al pieselor bătute în atelierul egiptean, în epoca romană. Punerea în temă

continuă cu o scurtă, dar utilă expunere a stadiului cercetării numerarului alexandrin, aceasta fiind urmată de o prezentare a evoluției istorice a acestuia de la Augustus la Diocletian, însoțită de comentarii privind nominalurile emise, sistemul monetar, organizarea și funcționarea monetăriei.

Catalogul monedelor (p. 19–75) cuprinde 223 de piese, eșalonate de la Augustus la Maximian, după cum urmează: Augustus (nr. 1–5), Claudius I (nr. 6–9), Nero (nr. 10–25), Galba (nr. 26), Vespasian (nr. 27–28), Domitian (nr. 29), Traian (nr. 30–32), Hadrian (nr. 33–45), Antoninus Pius (nr. 46–57), Lucius Verus (nr. 58), Commodus (nr. 59–60), Severus Alexander (nr. 61), Maximin I (nr. 62–63), Gordian al III-lea (nr. 64–67), Filip Arabul (nr. 68–73), Filip Iunior (nr. 74), Trebonianus Gallus (nr. 75), Valerian I (nr. 76–83), Gallienus (nr. 84–97), Claudius al II-lea (nr. 98–116), Aurelian (nr. 117–142), Tacitus (nr. 143–146), Probus (nr. 147–171), Carus (nr. 172–176), Carinus (nr. 177–181), Numerian (nr. 182–189), Diocletian (nr. 190–208), Maximian (nr. 209–223). Nici unul dintre exemplarele publicate nu reprezintă o noutate din punct de vedere tipologic.

Volumul se încheie cu trei indici (p. 79–83), care cuprind autorii menționați, tipurile de revers și împărații reprezentați.

Realizată în condiții tehnice excelente, lucrarea – în întregime în limba engleză – beneficiază și de o ilustrație exhaustivă și în cea mai mare parte a cazurilor de o foarte bună calitate, constituind un util instrument de lucru.

Emanuel Petac

Sylloge Nummorum Romanorum Italia. Civiche Raccolte Numismatiche Milano, Res Publica, Milano, I–II, 1994 (148 + 182 p. + 127 pl.); III, 1996 (142 p. + 53 pl.); IV, 1996 (200 p. + 78 pl.); V, 1997 (151 p. + 41 pl.)

Nu cu mult timp în urmă, numismații italieni au pus în practică un grandios proiect având ca scop ilustrarea completă și descrierea detaliată a emisiunilor statului roman, de la nașterea sa până la evenimentele din secolul al V-lea p.Chr., care au adus căderea Romei imperiale. Replică a prestigioasei serii de cataloage privind monedele grecești, *Sylloge Nummorum Romanorum* a debutat cu două volume consacrate monedei romane imperiale de la Augustus la Vitellius (I. 1–3, 1990; II, 1992), urmate de prezentele cinci volume, editate sub coordonarea Novellei Vismara (vol. I–II) și a lui Rodolfo Martini (vol. III–V), reprezentând perioada republicană, constituite pe baza colecțiilor numismatice din Milano și structurate conform cunoscutei lucrări a lui M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974, cu referiri și la alți autori ce s-au preocupat de această epocă, printre care H.A. Grueber, E.A. Sydenham și G.G. Belloni.

Primul volum (nr. 1–515) începe cu cele dintâi obiecte cu destinație monetară, așa numitele *aes rude*, larg datate între secolele VI–III a.Chr. (nr. 1–3), urmând *aes signatum* încadrate cronologic în prima jumătate a secolului al III-lea (nr. 4). Din aceeași perioadă fac parte două monede de argint bătute la Metapont (nr. 5–6), în continuare fiind prezentate nominaluri de bronz – ași și diviziuni ale acestora – din primele serii turnate, aparținând categoriei *aes grave* (nr. 7–44; 68–94; 98–104), emise la Roma în intervalul 280–270 a.Chr., între acestea fiind intercalate, la nr. 45–67 (pl. IX–X), cele dintâi monede de bronz bătute, la Roma și în Italia sudică (275–270 a.Chr.), pe revers cu legenda ROMANO, ce se regăsește pe primele emisiuni de argint (didrahme), dintre care sunt ilustrate cele emise începând din 269 a.Chr., de tipul cu capul lui Hercule și lupoaica (incluse la catalog din greșeală în categoria bronzurilor – nr. 95-97, pl. XIV), respectiv din 265 a.Chr., cu zeițele Roma și Victoria (nr. 105–107). Catalogul lui Crawford indică baterea acestor două tipuri până în 266 respectiv 242 a.Chr. în loc de 66 și 42, cum observăm că apare în acest volum (p. 40 și 42), necunoscătorii acestei perioade putând fi eventual induși în eroare de o atare „dată". Urmează seriile de bronzuri turnate după anul 265, ce au pe revers roata cu șase spițe, începând cu un dupondius (nr. 108, printr-o eroare tipografică prezentat ca argint) și un as cu efigia zeiței Roma (pl. XVI), continuând cu o serie de monede divizionare (nr. 110–118; pl. XVII–XVIII). Etapa 241–235 a.Chr. este reprezentată aici de didrahme și piese mici de bronz bătute, cu capul lui Marte respectiv protoma de cal cu inscripția ROMA (nr. 119–125; pl. XVIII), și de monede turnate de bronz, divizionare

(nr. 119–131; pl. XVIII–XIX), după 234 tipurile bătute reprezentându-i succesiv pe Apollo, Marte şi Hercule pe avers, iar pe revers un cal sau Pegas în galop (nr. 132-148, dintre care piesele 145–148 sunt din bronz şi nu din argint, cum se enunţă la p. 52). Până în c. 226, iconografia bronzurilor turnate nu cunoaşte schimbări majore, prezentând, în funcţie de nominal, capul Minervei, fulgerul, mâna dreaptă etc., însoţite de atribute herculeene (nr. 149–153). În continuare sunt ilustrate tipurile monetare care premerg apariţia denarului republican, şi anume: didrahmele cu capul lui Ianus şi Jupiter în quadrigă – aşa numiţii *quadrigati* (nr. 154–165; pl. XXI–XXII) –, acelaşi tip de avers apărând şi pe speciile de bronz turnat, în paralel cu efigiile zeilor Saturn, Minerva, Hercule, Bellona, reversul reprezentând o proră de corabie (nr. 166–217; pl. XXII–XXXI). Emisiunile de bronz realizate prin batere îşi sporesc în această perioadă volumul şi varietatea iconografică, circulând simultan cu cele turnate, de tipurile mai sus menţionate, care pierd treptat din greutate (nr. 218–313; pl. XXXI–XXXIX), în paralel cu deprecierea monedei de argint. După două emisiuni din aur, cu valoare nominală de 20 şi 60 aşi (nr. 314–315), catalogul prezintă primii denari, bătuţi la Roma începând din 212–211 a.Chr., diviziunile lor (quinari şi sesterţi) fiind similare iconografic, cu capul Romei, cu coif înaripat, respectiv Dioscurii călare (pl. XXXIX–XLI; XLII–XLIII; LII–LV). Ultimul as turnat, prezentat aici, aparţine atelierului din Luceria (nr. 312, anii 214–212 a.Chr.), mai departe fiind ilustrate emisiuni de bronz exclusiv bătute, care perpetuează simbolistica anterioară (nr. 342–345, 383–477, 481–484, 487, 492, 496–501, 505–515). Planşele XLI–XLII şi LII–LIII prezintă şi un alt nominal de argint, victoriatul – reprezentând capul lui Jupiter, respectiv Victoria –, ce s-a emis la Roma cu începere din 211 a.Chr. Alături de atelierul roman sunt atestate şi monetării din Sicilia, Sardinia şi Italia centrală.

Cel de-al doilea volum (nr. 516–1292) ilustrează moneda republicană de la sfârşitul secolului al III-lea până spre finele veacului următor (Crawford, 69/4a–285/1), continuând cu emisiunile de denari şi divizionarele lor din primele serii, *victoriati* şi specii din bronz. Pe acestea din urmă – care reprezentau în mod obişnuit pe Minerva, Ianus, Saturn, Hercule sau Mercur, asociaţi cu prova de corabie – intervin uneori modificări iconografice, ca de pildă la anumite diviziuni ale asului bătute în monetăria de la Luceria *(dextans, quincunx)*, în cazul cărora apar figuri noi pe avers (Ceres, Apollo), iar reversul împrumută din simbolistica denarilor: Dioscurii călare, Victoria în bigă sau quadrigă (nr. 575, 585 şi 586; pl. LXIII–LXV). Catalogul începe cu emisiunile atelierelor din Sicilia, Italia sud-estică, Luceria, Canusium, Apulia şi Etruria (?), care bat şi monedă de argint – denari şi *victoriati*, aceştia din urmă până spre 170 a.Chr. – (pl. LVII–LXVII), restul volumului fiind rezervat monetăriei de la Roma (pl. LXVII–CXXV şi CXXVII), cu excepţia denarilor cu flan zimţat (*serrati*) bătuţi în atelierul narbonens (pl. CXXVI). Se observă încă din ultimii ani ai secolului al III-lea a.Chr. în evoluţia denarilor substituirea treptată a diferitelor simboluri din câmpul reversului care însoţeau imaginea Dioscurilor călăreţi de către monogramele magistraţilor monetari (pl. LXXII), pentru ca spre mijlocul veacului al II-lea acestea să devină nume prescurtate (pl. XCIV), care adesea apar şi pe avers (pl. XCIX–CI). În ultimele două decenii ale secolului al II-lea a.Chr. iconografia denarilor se diversifică, pe revers, în afară de Jupiter sau Dioscuri în ipostazele clasice, fiind redate şi alte zeităţi (Victoria, Venera), călăreţi galopând sau înfruntându-se, fulgerul, coloana spiralată, scutul macedonean, imaginea magistratului monetar (pl. CXI, CXVIII–CXXI) sau zeiţa Roma încununând trofeul, atunci când pe avers se află capul lui Ianus (pl. CXXV). Începând din această perioadă, legenda ROMA apare când pe revers, când pe avers, în cazul ultim exerga conţinând numele magistratului. De asemenea se observă utilizarea mărcilor de control (litere sau cifre romane) la emisiunile tot mai abundente, acestea fiind contabilizate foarte atent în această lucrare.

Volumul III prezintă în continuare monedele emise la Roma (nr. 1293–2141; pl. I–LIII), de la c. 116/115 până în 89 a.Chr., după Crawford (285/2–344/4c). Varietatea tipologică a denarilor republicani ilustraţi include numeroase exemplare incuse (cu reversul redând în negativ efigia de pe avers), *serrati* (pl. XII–XV) şi, cu începere din c. 100 a.Chr., monede subaerate, diminuate prin tăiere, sau susceptibile de a fi falsuri (nr. 1651, 1656–1657; pl. XXIII), cu greutate sensibil sub 3 g. Piesele de bronz, mult reduse ca număr faţă de perioada precedentă, poartă în multe cazuri, pe lângă numele magistratului, simboluri valorice variate (nr. 1337, 1373–1375, 1508–1509, 1702–1705, 1715, 1758–1801, 1996–1998, 2068–2070, 2136–2139). Sunt de remarcat anumite emisiuni masive de denari, cum sunt

cele ale magistraților D. Silanus (pl. XXVIII–XXX), L. Calpurnius Piso Frugi (pl. XXXIII–XLIV), C. Vibius Pansa (pl. XLVI–XLVIII) sau L. Titurius Sabinus (pl. L–LII).

În al patrulea volum, care prezintă emisiunile din 88 a.Chr. până după moartea lui Caesar (pl. I–LXXVIII; cf. Crawford, 345/1–479/1), sunt prezente alături de monetăria de la Roma și atelierele din Massalia (nr. 2395–2399), Hispania și nordul Italiei (nr. 2400–2408, 2442–2449 și 3066–3085), Apollonia și Asia (nr. 2921–2926), Sicilia (nr. 2976, 3108–3310) și Africa (nr. 2977–3005). Este evidentă preponderența argintului și în această perioadă, cu serii abundente de denari, în mai mică măsură diviziunile acestora – quinari și sesterți – înlocuind pe piață monedele de bronz, cu deosebire la Roma, unde mai avem atestate doar câteva emisiuni de ași și extrem de rar semisses (nr. 2151–2153, 2179–2182, 2202–2203, 2231–2235, 2281–2282), producția de bronzuri încetând complet în anul 82 a.Chr. Monetăria romană reia emisiunile din metal comun la nivelul anilor '40, bătând ași din orichalcum (nr. 3096–3107), în timp ce același nominal, dar de bronz, se emite în Hispania (pl. LXIII) și Sicilia (pl. LXV–LXXVIII), neacoperind însă necesarul pieței, care resimte lipsa monedelor mărunte, așa cum indică numeroasele piese tăiate (nr. 3287–3310) care circulă în această perioadă de sfârșit a Republicii. Catalogul prezintă și serii frecvente de *serrati*, bătuți la Roma până spre sfârșitul celui de-al patrulea deceniu al secolului I a.Chr. Iconografic constatăm, pe monedele de argint și pe unele piese din metal comun, apariția – alături de zeități în diferite ipostaze – unor personaje și simboluri în legătură cu tradițiile întemeierii și începuturilor Cetății Eterne: Numa Pompilius, Ancus Marcius, Tatius, Penații, lupoaica, acvila etc., iar după mijlocul veacului I – efigii ale consulilor și magistraților monetari. Din anii 46–45 a.Chr. mai sunt ilustrate în acest volum primele emisiuni de aurei și quinari de aur, metal reintrodus în monetărie de Caesar (nr. 3060, pl. LXI; nr. 3094–3095, pl. LXIV–LXV).

Ultimul volum al acestei lucrări prezintă emisiuni ale sfârșitului perioadei republicane, din 44 până în 31 a.Chr., anul bătăliei de la Actium (pl. I–XXXI; Crawford, 480/3–546/3), limită cronologică la care se opresc autorii, cu toate că instituirea noului sistem monetar de către Augustus se produce de fapt începând cu anul 27, iar emisiunile dintre aceștia ani țin tot de epoca Republicii. Se începe cu monedele de argint din anul 44 emise la Roma, care poartă pe avers în general efigia lui C. Iulius Caesar, după moartea sa pe a lui Antonius, iar pe revers numele magistratului monetar (pl. I–II). Urmează doi denari sicilieni din 44–43 (?) bătuți cu chipul lui Cn. Pompeius Magnus (nr. 3325–3326), după care emisiunile din vremea războaielor civile reflectă activitatea a diverse ateliere mobile din Gallia Transalpină și Cisalpină, Italia, Sicilia, Illyria, Grecia, Orient sau Africa, uneori cu localizări ipotetice la Lugdunum, Athena, Efes, care, alături de monetăriile stabile, emit pentru Antonius sau (și) Octavianus – ce se revendică descendenți ai lui Caesar, efigiile lor asociindu-se frecvent pe monede cu chipul acestuia –, pentru Brutus și aliații săi etc., aurei și denari ce se mențin în jurul valorilor de 8 respectiv 3,50–4 g, împreună cu divizionare din metal prețios (pl. II–XVIII). Constatăm absența totală a bronzurilor, un singur as bătut probabil la Roma fiind ilustrat la pl. XVIII (nr. 3490). Circulația numerarului reflectă în special deplasările armatelor, plătite cu monedă de argint, și nu o activitate economică normală. În continuare sunt prezentate emisiunile pentru Antonius și Octavia ale atelierelor din Efes, Athena (?) și Zacynthus, și anume cistophore (nr. 3493–3496) și nominaluri de bronz de dimensiuni mult reduse (nr. 3497–3507), așii ajungând aproape de greutatea denarilor. Numerarul pentru Octavianus este reprezentat de câteva tipuri de denari bătuți la Roma în 39–38, unul din vremea consulatului lui M. Agrippa (nr. 3511–3512), și de emisiuni abundente de ași de bronz de tipul *Caesar Divi.f sau Divi.f / Divus Iulius* aparținând monetăriei de la Lugdunum și unor ateliere secundare din Gallia și Italia (nr. 3516–3563). Observăm că în anii 38–36 a.Chr. monedă de argint pentru Antonius bat atelierele mobile din Orient (nr. 3564–3565 și 3569), în timp ce pentru Octavianus emit cele din Italia (nr. 3566–3568) și probabil Carthagina (nr. 3570–3575). Din anii 34–33 sunt catalogate emisiuni de la Alexandria (?) pentru Antonius și Cleopatra a VII-a (nr. 3576–3579) și de la Antiochia în numele lui Antonius (nr. 3580–3581), următoarele pagini fiind rezervate emisiunilor acestuia pentru legiuni, din 32–31 a.Chr. (denari cu greutatea sensibil scăzută față de cei republicani obișnuiți, atribuiți – cu rezerve – Efesului (nr. 3582–3652), dar care, după Crawford, ar fi emiși într-un atelier în mișcare cu M. Antonius). Seriile de emisiuni pentru Antonius se încheie în

anul 31, cu denarii emişi la Athena (?) şi Cyrene (?) (nr. 3653–3657). Catalogul mai cuprinde o *addenda* (nr. 3658–3720) care completează primele patru volume începând de la obiectele premonetare până în anul 48 a.Chr., urmată de o listă a pieselor mai puţin lizibile, dar cu date tehnice complete şi ilustrare corespunzătoare (nr. 3721–3772).

Dovedind o minuţioasă preocupare şi o bună organizare editorială în scopul de a facilita utilizarea acestei lucrări, fiecare volum conţine în debut listă bibliografică selectivă, listă de abrevieri bibliografice, respectiv abrevieri şi simboluri folosite în text, împreună cu indicaţiile privind consultarea catalogului, iar pe ultimele pagini se află indici, deosebit de utili, pentru legende, atelierele monetare, simbolurile şi mărcile de control, contramărcile, şi nu în ultimul rând pentru donatorii şi colecţiile ce au contribuit la realizarea lucrării, succedaţi de tabelele de corespondenţă cu principalele cataloage de referinţă (Crawford, BMC, Sydenham, Berger, Belloni ş.a.) şi cu inventarele colecţiilor pe baza cărora a fost constituit catalogul. De asemenea, este prezentat sistematic planul general al operei şi evoluţia editării. Condiţiile grafice deosebite, ilustraţia de foarte bună calitate, utilizarea unui format ce uşurează consultarea cataloagelor, raportarea la alte lucrări de specialitate, devenite clasice pentru numismatica acestei epoci, constituie laolaltă un model de valorificare a colecţiilor numismatice. Pentru numismaţii şi colecţionarii din România lucrarea prezintă un cert interes în primul rând prin amploarea informaţiei rezultate din publicarea unui material atât de variat şi aduce o nouă contribuţie cunoaşterii evoluţiei monetare a Romei vechi (chiar dacă numai parţial legată de cea a teritoriului carpato-dunărean, în care a pătruns aproape exclusiv monedă de argint, cu deosebire în secolul I a.Chr.). Realizarea excepţională a acestui segment din vastul proiect dedicat monedei romane face cinste autorilor şi editorilor săi, care merită toate felicitările.

Theodor Isvoranu

VIORICA SUCIU, *Tezaure monetare din Dacia romană şi postromană*, Bibliotheca Musei Apulensis, XIV, Cluj-Napoca, 2000, 255 p. + 41 de tabele + 12 grafice + 10 hărţi

Cartea cercetătoarei dr. Viorica Suciu de la Muzeul Naţional al Unirii din Alba Iulia reprezintă o nouă sinteză asupra tezaurelor din spaţiul temporal şi geografic pe care-l indică titlul şi este un valoros şi important studiu pentru istorici şi un instrument indispensabil numismaţilor. Lucrarea conţine 255 de pagini, cu 41 de tabele, 12 grafice şi zece hărţi, fiind structurată în opt capitole mari, unele având mai multe subcapitole. Autoarea a urmărit o dispunere clară şi logică a materialului cercetat, înfăţişat în două părţi simetrice, care corespund celor două epoci.

După *Prefaţă*, semnată de profesorul clujean M. Bărbulescu, şi un *Cuvânt înainte* al autoarei, în capitolul I, *Stadiul cercetării tezaurelor monetare din Dacia romană şi postromană* (p. 11–17), este prezentat un riguros istoric al cercetării tezaurelor monetare din provincia Dacia. Astfel, cele mai timpurii ştiri referitoare la descoperirile monetare se regăsesc în operele cronicarilor, urmând ca în secolul al XIX-lea să apară prima lucrare dedicată monedelor romane, cea a lui D. Bojincă. Înfiinţarea Societăţii Numismatice Române, a Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Române şi apariţia celor două publicaţii de specialitate – Buletinul Societăţii Numismatice Române şi Cronica numismatică şi arheologică, la începutul secolul al XX-lea, au impulsionat simţitor cercetările asupra monedei romane. Prima sinteză a tezaurelor monetare descoperite în Dacia romană, apărută în 1941, o datorăm istoricului M. Macrea, urmând ca, peste două decenii, un alt profesor clujean, D. Protase, să elaboreze o lucrare semnificativă pentru studierea tezaurelor monetare. Contribuţii însemnate în cercetarea tezaurelor monetare atât din epoca romană, cât şi de după retragerea aureliană, au adus şi alţi distinşi specialişti: C. Moisil, E. Condurachi, D. Tudor, K. Horedt, Iudita Winkler, C. Preda, Maria Chiţescu, O. Iliescu, Gh. Poenaru Bordea, E. Chirilă, N. Gudea, R. Ardevan, E. Petac şi alţii.

În capitolul al II-lea, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dacia romană* (p. 19–63), se oferă toate informaţiile specifice referitoare la cele 135 de depozite înregistrate în carte, şi anume: localităţile în ordine alfabetică, punctul şi condiţiile de descoperire, nominalul şi emitenţii, actualul loc de păstrare şi bibliografia.

Capitolul al III-lea, *Studiul numismatic al tezaurelor din Dacia romană* (p. 65–111), are următoarea alcătuire: 1) *Numărul şi structura tezaurelor monetare* (p. 65–71); 2) *Compoziţia pe nominaluri* (p. 71–74); 3) *Acumularea şi orizonturi de tezaure* (p. 74–109); 4) *Ateliere monetare* (p. 109–111). Analizând cele 135 de tezaure monetare, autoarea constată o curioasă repartizare geografică a acestora, pentru că în Banat s-au descoperit doar 13 depozite monetare, în Transilvania 57, iar în Oltenia 65. Se menţionează că structura variabilă a celor 135 de tezaure a fost determinată de condiţiile economice, sociale şi politice din timpul acumulării acestora. Deşi numărul descoperirilor de tezaure monetare a crescut simţitor, autoarea remarcă valabilitatea constatării, făcută de istoricul D. Protase, referitoare la faptul că în Dacia romană se tezauriza cu deosebire moneda de argint, sporadic cea de bronz şi în cazuri excepţionale cea de aur. Viorica Suciu subliniază că o raritate rămân şi depozitele care asociază monede şi piese de podoabă.

Clasificând tezaurele în funcţie de limitele cronologice, specialista a stabilit două mari categorii:

1) Tezaure ce încep cu monede din perioada anterioară cuceririi romane şi care se încheie în timpul dominaţiei romane, cu două subcategorii: a) tezaure „mixte", formate din monede romane republicane şi imperiale; b) tezaure care încep cu piese din secolul I p.Chr. şi se încheie în secolul al II-lea sau al III-lea p.Chr.

2) Tezaure care au fost acumulate doar în timpul stăpânirii romane.

În aceeaşi ordine de idei, autoarea propune o clasificare mai restrânsă a tezaurelor, în funcţie de împăraţii cu ale căror emisiuni se încheie procesul de acumulare, evidenţiind că primele ascunderi masive s-au produs sub Marcus Aurelius, ca urmare a războaielor marcomanice, iar sub Gordian al III-lea şi Filip Arabul s-au îngropat cele mai multe tezaure din Dacia romană.

Analizând compoziţia tezaurelor pe nominaluri, Viorica Suciu constată că denarul este nominalul preferat în tezaurizare, urmând ca abia sub Gordian al III-lea să se tezaurizeze masiv antoninianul, în timp ce piesele de bronz şi aur rămân raritǎţi. Remarcându-se această grijă în selectarea pieselor pentru depozitare, autoarea menţionează că, deşi puţine, există depozite care conţin şi piese hibride, falsuri sau denari suberaţi.

Tot în acest capitol se întreprinde o amplă analiză a depozitelor monetare în funcţie de procesul de acumulare, departajând „tezaurele de acumulare rapidă" (compuse din capitalul curent al posesorului) de „tezaurele de acumulare îndelungată" (averea unei familii transmisă de la o generaţie la alta). Autoarea oferă un studiu competent asupra diverselor orizonturi de tezaure, în stabilirea cărora se raportează şi la diviziunile geografice naturale, diferite de cele administrative antice. De menţionat şi eliminarea de către cercetătoarea Viorica Suciu, pe bună dreptate după părerea noastră, a unor pseudo-orizonturi de tezaure, care nu rezistă la critica istorică.

Stabilind atelierele emitente, se face constatarea că cele mai numeroase monede, până în prima jumătate a secolului al III-lea inclusiv, au fost emise la Roma. Pe locul al doilea se situează atelierul de la Mediolanum, urmat de Antiochia; un număr redus de piese au fost emise în alte monetării occidentale şi orientale. Diversele mişcări de trupe de la Dunăre spre Orient şi invers, cât şi comerţul cu această zonă ar fi, după părerea numismatei, principalele explicaţii asupra provenienţei monedelor din monetăriile răsăritene.

Capitolul al IV-lea, *Interpretarea istorică a tezaurelor* (p. 113–147), cuprinde subcapitolele: 1) *Structura economico-socială a provinciei oglindită în tezaure* (p. 113–124); 2) *Evenimentele politico-militare oglindite prin ascunderea tezaurelor monetare* (p. 124–147). Stabilind şi departajând mediile din care provin cele 135 de tezaure monetare (urban, rural şi militar), printr-o analiză pertinentă a lor, autoarea evidenţiază principalele caracteristici ale epocii studiate, prosperitatea vieţii economice din lumea urbană şi rurală în secolul al II-lea p.Chr. şi criza economică şi monetară din secolul al III-lea. Cu ajutorul preţurilor diverselor produse menţionate în tăbliţele cerate de la Alburnus Maior, raportându-le la valoarea tezaurelor descoperite în Dacia romană, numismata întreprinde un demers interesant în stabilirea structurii sociale a provinciei, constatând îndeosebi condiţia modestă a posesorilor tezaurelor.

Cât priveşte ilustrarea evenimentelor politico-militare prin ascunderea depozitelor monetare, autoarea subscrie diverselor supoziţii emise anterior, cum ar fi: stabilirea principalelor direcţii de pătrundere a barbarilor în timpul războaielor marcomanice pe baza dispunerii geografice a tezaurelor

încheiate cu emisiuni ale lui Marcus Aurelius sau precizarea momentului părăsirii Daciei sub Aurelian, în timp ce sub Gallienus ar fi avut loc doar o separare temporară şi forţată a Daciei de Imperiu.

Urmează capitolul al V-lea, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dacia postromană* (p. 149–177), cu 78 de tezaure din perioada ce a urmat părăsirii Daciei de către romani, autoarea urmând aceleaşi norme utilizate pentru repertoriul Daciei romane.

Capitolul al VI-lea, *Studiul numismatic al tezaurelor postaureliene* (p. 179–204) are o structură similară analizei tezaurelor epocii romane. Cele 78 de tezaure monetare postaureliene au o componenţă numerică în general modestă, fiind alcătuite din câteva zeci sau sute de monede. Numărul redus al tezaurelor descoperite în Transilvania, cât şi valoarea mică a acestora în comparaţie cu depozitele monetare din Banat şi Oltenia se explică prin situaţia istorică diferită, sudul Banatului, al Olteniei şi al Munteniei constituind parţial, după retragerea aureliană, capete de pod ale Imperiului în nordul Dunării. Şi Viorica Suciu confirmă observaţia altor autori, că principala monedă tezaurizată până spre sfârşitul secolului al IV-lea era cea de bronz (30 de tezaure). Referindu-se la cele şapte tezaure cu monede de aur, numismata le consideră ca reprezentând subsidii primite de migratori de la romano-bizantini, având în vedere faptul că acest nominal nu era folosit în tranzacţiile comerciale. Dacia postromană a fost alimentată de opt monetării din zona vestică şi centrală a Imperiului Roman şi de alte şapte monetării ale Traciei şi Orientului, constatându-se că sub aspect numeric predomină monedele bătute în atelierele sudice şi orientale.

În abordarea istorică a tezaurelor postaureliene (capitolul al VII-lea, *Interpretarea istorică a tezaurelor*, p. 205–215), autoarea întreprinde departajarea pe zone geografice (sudul Daciei, recucerit de romani, teritoriile ocupate de barbari şi teritoriul fostei provincii neocupat de aceştia), repartizarea numerică a acestora fiind în concordanţă cu evenimentele politice din epocă (21 tezaure în Transilvania, 22 în Oltenia şi 35 în Banat). Tezaurele au fost încadrate cronologic în cele trei faze ale circulaţiei monetare stabilite de profesorul clujean Dumitru Protase. Aşa cum menţionează autoarea, evenimentele care au determinat ascunderea „averii" în acea epocă au fost: mişcarea hunilor la Nistru în 375, trecerea lui Athanaric în Imperiul Roman, victoria goţilor la Adrianopol, în 378, sau, ceva mai târziu, atacurile hunice la Dunărea de Jos din 442–447 etc.

Din răspândirea tezaurelor monetare postaureliene pe întreg cuprinsul fostei provincii – cu diferenţele zonale sesizate şi explicate – rezultă existenţa unei populaţii ce folosea moneda în schimburile comerciale.

În ultimul capitol, dedicat *Concluziilor* (p. 217–226), autoarea sintetizează problemele abordate cu cel mai mare profesionalism în întreaga lucrare, evidenţiind încă o dată importanţa tezaurelor monetare ca surse pentru diferite aspecte ale istoriei Daciei romane şi postromane. Anexele din finalul volumului (tabele, hărţi, grafice pentru tezaure-tip) înglobează o mare cantitate de informaţie într-o prezentare extrem de sugestivă şi concisă. Se întregeşte astfel o utilă carte de numismatică şi de istorie antică totodată.

Mariana Pîslaru

CRISTIAN GĂZDAC, *Circulaţia monetară în Dacia şi provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, vol. I–II, Cluj-Napoca, 2002, 680 p. + ilustraţii

Această carte reprezintă „în cea mai mare parte" teza de doctorat, cu tema *Circulaţia monetară în Dacia de la Traian la Constantin I (A. D. 106–337)*, susţinută de C. Găzdac, în anul 2001, la Universitatea din Oxford (Marea Britanie). Ea marchează, totodată, debutul seriei *Dissertationes Dacicae*, iniţiată, la editura NereaMia Napocae, de către Asociaţia Tinerilor Arheologi „Fortuna".

Venind la scurt timp după ce, la Bucureşti, E.V. Petac susţinuse teza de doctorat cu tema *Circulaţia monetară în Dacia romană*, iar la Cluj apăruse lucrarea Vioricăi Suciu, intitulată *Tezaure monetare din Dacia romană şi postromană*, cartea lui C. Găzdac a fost o surpriză pentru cei mai mulţi specialişti, mai ales că nimic nu îi anunţa apariţia.

Lucrarea se prezintă sub forma a două volume, tipărite în condiții grafice bune, însumând 679 de pagini. Iată, pe scurt, care îi este structura, urmând să revenim apoi asupra problemelor de metodologie și asupra conținutului.

O *Notă asupra ediției*, în care găsim o scurtă, dar impresionantă biografie a autorului, o *Notă asupra asociației* (Fortuna) și un *Cuvânt înainte*, semnat Christopher Howgego, preced sumarul cărții. Urmează un *Cuvânt de mulțumire*, din care aflăm numele persoanelor cărora autorul se consideră îndatorat, într-un fel sau altul, și detalii privind limitele teritoriului asupra căruia și-a concentrat atenția. În *Introducere* este prezentat *Stadiul cercetărilor* întreprinse asupra descoperirilor monetare din Dacia și din provinciile învecinate și ni se aduce la cunoștință *Scopul lucrării*, iar din *Capitolul 1*, dedicat metodologiei, aflăm care sunt mijloacele de investigare folosite.

Capitolele 2 și 3 se referă la circulația monetară propriu-zisă, primul, în provinciile învecinate Daciei, iar al doilea, în Dacia. În fiecare dintre aceste capitole sunt analizate pe rând tezaurele, monedele izolate, monetăriile, descoperirile din situri și se încearcă identificarea unor modele regionale și locale de circulație.

Tezaurele, grupate în mai multe etape, în funcție de datarea celei mai recente piese, sunt discutate, din punct de vedere al structurii, al variațiilor înregistrate de anumite categorii de piese din componența lor, de la o etapă la alta, al monetăriilor și al nominalurilor care le alcătuiesc. Se comentează, de asemenea, contextul în care puteau fi îngropate unele dintre depozitele monetare.

Descoperirile izolate au fost împărțite în cinci categorii, care se întrepătrund: monedele de aur, monedele de argint, monedele de bronz, emisiunile provinciale și monedele din secolul al IV-lea. În cazul Daciei, a existat intenția de a surprinde caracteristicile circulației monetare în orașe, în castrele auxiliare, în zona rurală și de a stabili, pe lângă modele regionale sau locale, un model general de circulație.

Urmează capitolul de *Concluzii*, în care ne sunt prezentate, mai întâi, *Caracteristici generale și particulare ale circulației monetare în Dacia comparativ cu provinciile învecinate*, iar apoi *Descoperirile de monedă și evenimentele istorice din Dacia*.

Bibliografia, *Lista abrevierilor* și *Lista ilustrațiilor* fac legătura cu *Anexele*, care ocupă partea a doua a primului volum (*Tabele*) și întreg volumul al doilea *(Planșe, Hărți, Cataloage)*.

În ceea ce privește scopul principal al lucrării, la p. 11, aflăm că acesta este „furnizarea unui studiu despre circulația monetară în Dacia, cuprinzând atât tezaurele, cât și descoperirile izolate, pentru întreaga perioadă a administrației romane și postromane (sic!) până la Constantin I". Dintre celelalte scopuri, amintim „identificarea variațiilor cronologice în intensitatea pierderii diferitelor nominale (sic!)", „identificarea proporțiilor de monede provenite de la o monetărie sau alta", „estimarea proporțiilor monedelor subaerate pentru diferite perioade și impactul emisiunilor speciale *colonia Viminacium* și *Provincia Dacia* în circulația monedei de bronz", „stabilirea unei tipologii de circulație monetară pentru diferite situri", „investigarea ariei de circulație a emisiunilor de tipul *colonia Viminacium* și *Provincia Dacia* și rolul acestor monetării în a doua jumătate a secolului al III-lea d.Chr.", „stabilirea relației dintre evenimentele istorice și circulația monetară". În fine, autorul afirmă cu modestie că „scopul acestui studiu este să creeze o bază de date care ar putea fi folosită drept punct de plecare pentru o varietate de studii statistice mult mai detaliate și mai clare".

Trecând peste nedumerirea produsă de „administrația postromană", ne-am întrebat de ce „Dacia și provinciile învecinate", când scopul declarat al lucrării este „furnizarea unui studiu despre circulația monetară în Dacia"? Și de ce „până la Constantin I", când limita firească pentru un asemenea subiect este abandonarea provinciei? La prima întrebare am găsit răspuns la p. 12: „Rezultatele studiului descoperirilor monetare din Dacia trebuie în mod imperios comparate cu acelea din provinciile învecinate, cele două Pannonii și Moesii. Finalitatea acestui tip de cercetare este o separare a posibilelor tipologii de circulație monetară specifice Daciei din contextul fenomenului general caracteristic regiunii Dunării de Mijloc și de Jos". Suntem de acord cu autorul, numai că realizarea acestui obiectiv implică un volum de muncă de cinci ori mai mare. O lucrare de asemenea amploare cere o documentație îndelungată, numeroase deplasări și discuții, verificări riguroase și cât mai multe contribuții proprii. Or, în cazul de față, cei trei ani pe care i-a avut la dispoziție autorul

(1998–2001) reprezintă, în opinia noastră, un interval de timp mult prea scurt pentru a putea descifra „tainele" circulației monetare într-un spațiu atât de vast. De fapt, încă de la prima lectură a titlului, interesul specialistului preocupat de circulația monetară în această zonă este dublat de curiozitatea de a vedea în ce măsură autorul a reușit să se achite de obligațiile impuse de imensitatea subiectului ales.

Pentru cea de-a doua întrebare, „de ce până la Constantin I?", răspunsul l-am găsit la p. 11: „Această perioadă lungă a fost aleasă cu scopul de a putea fi comparate modele circulației monetare dintr-un teritoriu, aflat sub administrația romană cu acelea ale aceluiași teritoriu, după ce a fost abandonat" (am preluat și greșelile). Pentru un nespecialist, explicația este foarte convingătoare. Pentru un cunoscător al problemei însă care știe că aspectul numerarului aflat în circulație pe pieței Imperiului s-a schimbat radical în a doua jumătate a seolului al III-lea și că, după reforma lui Diocletian, avem de-a face cu un alt sistem monetar, dificil, dacă nu imposibil de comparat cu cel dinainte, ea reprezintă un avertisment. Totuși, dacă tot a fost depășită această limită firească, impusă de abandonarea Daciei, ar fi fost mai potrivit să se continue cercetarea până la reforma lui Anastasius, din anul 498, care a pus capăt sistemului monetar roman.

Pentru a obține cât mai multe informații cu privire la intensitatea circulației monetare și la difuzarea anumitor tipuri de monede în teritoriul analizat, autorul a considerat suficient să folosească metode statistice simple, ce pot fi aplicate, în opinia sa, întregului material. Ni se pare a fi un raționament greșit, întrucât de-a lungul perioadei tratate structura numerarului s-a modificat de mai multe ori și, automat, metodele de investigare ar fi trebuit adaptate în funcție de schimbările survenite. Spre exemplu, pentru teritoriul Dobrogei, mai multe articole, semnate: Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae sau A. Popescu, și o monumentală teză de doctorat realizată de R. Ocheșeanu au impus o anumită manieră de abordare a descoperirilor monetare încadrate în intervalul 270–498. Este vorba despre metode de analiză a descoperirilor izolate dintr-un singur sit (eșantion) sau dintr-un teritoriu mai vast, dar și de etape cronologice stabilite în funcție de reforme monetare sau de alte evenimente, care au determinat schimbări la nivelul numerarului circulant. Indicatorii statistici, precum: volumul de monedă, monede/ani etapă, indicele de penetrație, dinamica etapelor, ponderea eșantioanelor etapei, indicele proporțional și indicele ponderii teritoriale sunt relativ ușor de folosit și înțeles și, totodată, relevanți.

Împărțirea perioadei propuse spre studiu în mai multe etape a fost făcută fără a se ține seama întotdeauna de realitățile numismatice. Cele mai nepotrivite ni se par a fi ultimele două segmente cronologice, 284–305 și 306–337, în primul rând, pentru că reforma monetară de la jumătatea domniei lui Diocletian, așa cum am mai spus, a pus capăt vechiului sistem augustan, iar în al doilea rând, pentru că noul sistem a suferit numeroase și rapide transformări, ajungând ca monedele emise în anul morții lui Constantin cel Mare să nu mai semene decât stilistic cu cele de la sfârșitul secolului al III-lea.

Sub pretextul nerelevanței, autorul a făcut abstracție de un număr mare de descoperiri. Pe lângă faptul că „au fost luate în considerare doar acele monede care au fost găsite în situri atestate ca așezări romane, nu orice piesă găsită într-un loc izolat aparținând provinciilor studiate", tezaurele „care oferă puține informații despre conținutul lor sau cele în care mai puțin de 50% din numărul inițial de monede poate fi identificat în prezent" (p. 17), tezaurele încheiate cu monede de la Traian datate înainte de 106 (p. 17), „piesele izolate datate înainte de 106 d.Chr." (p. 18) au fost lăsate deliberat în afara lucrării.

În lipsa izvoarelor literare sau de altă natură, singura sursă de informație pentru o lucrare de circulație monetară în epoca romană rămâne moneda, fie ea descoperită izolat sau în tezaure, de metal prețios sau de bronz, imperială sau provincială. Veridicitatea ipotezelor și concluziilor depinde de bogăția materialului numismatic disponibil, de corectitudinea identificărilor și de abilitatea autorului de a extrage informația istorică. Un eșantion puțin numeros se presupune că va cuprinde emisiuni dintre cele mai des întâlnite, oferind posibilitatea cercetătorului să surprindă numai momentele de maximă intensitate a circulației monetare, pe când un lot mare de piese permite o analiză mult mai amănunțită a fenomenului. Atunci când studiul vizează un teritoriu mai vast, rezultatele lui depind de numărul și de calitatea eșantioanelor folosite.

În cazul de față există diferențe mari de la o provincie la alta în privința numărului de situri recenzate. Cel mai bine documentate sunt Dacia și Pannonia Superior, fiecare dintre ele beneficiind de mai multe zeci de eșantioane, după care urmează, la distanță mare, Pannonia Inferior și Moesia Inferior, cu circa 10, și Moesia Superior, cu numai patru. Arareori autorul a binevoit să-și creeze eșantioane statistice proprii (mai mult pentru siturile din Dacia), preferând să le preia pe cele deja constituite, chiar dacă, între timp, au intrat în circuitul științific multe alte piese având aceeași proveniență. Situri foarte bogate în descoperiri monetare sunt înregistrate cu un număr infim de piese sau nici nu sunt amintite, pentru că nu au fost efectuate încă studii speciale asupra lor sau, chiar dacă asemenea studii există, pentru că nu au fost depistate. Iată câteva exemple. Cu toate că E. Oberländer-Târnoveanu a publicat, în Peuce, 8, 1980, un studiu destul de amplu asupra monedelor antice și bizantine de la Troesmis, iar un catalog al descoperirilor monetare de la Tropaeum Traiani, întocmit de R. Ocheșeanu, este accesibil într-o formă dactilografiată încă din 1977, aceste situri și-au găsit un loc în lucrarea lui C. Găzdac datorită faptului că au fost folosite, ca termen de comparație, în articolul dedicat circulației monetare în secolele III–VII, la Axiopolis, semnat de Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu și E. Nicolae (SCN, 9, 1989), dar – numai pentru emisiunile datate după anul 270. Într-o situație asemănătoare se află Histria, pentru care s-a folosit numai volumul al treilea din monografie, fără a se completa eșantionul cu monedele publicate în volumul al șaselea, descoperite în terme, și nici cu piesele aflate în număr destul de mare în cronici sau în alte lucrări. Între siturile recenzate pentru Moesia Inferior nu figurează Durostorum, deși în ultimii ani au apărut mai multe informații despre monedele descoperite aici, chiar în timpul săpăturilor arheologice. Se dă vina, în nenumărate rânduri, pe nepublicarea materialului, dar nu sunt folosite corespunzător instrumente indispensabile pentru o astfel de lucrare, cum ar fi cronicile descoperirilor monetare din revistele Dacia, Pontica sau Peuce, dintre care prima este citată de mai multe ori, dar celelalte par a nu fi cunoscute deloc. Nu sunt citate lucrări binecunoscute de circulație monetară și amintim aici articolele lui V. Butnariu referitoare la *monedele romane postaureliene în teritoriile Carpato-Dunăreano-Pontice (anii 275–491)*, publicate în Arheologia Moldovei (11, 12, 14) și pe cele care au avut ca subiect descoperirile monetare din zona rurală a Dobrogei (14–270 p.Chr.), semnate Maria Bărbulescu și R. Ocheșeanu, apărute în Pontica. Nu este folosită nici monografia Fântânele, în care, un capitol este dedicat circulației monetare în teritoriul Histriei în epoca romană. Deși se citează lucrări publicate în 1999 și 2000, ba chiar și unele aflate sub tipar, la data redactării cărții, nu sunt puține publicațiile din anii anteriori, care nu au fost avute în vedere. Unele dintre acestea au fost cunoscute, probabil, numai prin intermediul extraselor, din moment ce se citează doar anumite articole, cu toate că și altele ar prezenta interes. În SCN, 12, 1998, se găsesc articole privind data finală a tezaurelor îngropate la mijlocul secolului al III-lea p. Chr. în Dacia romană de la sud de Carpați sau circulația monetară la Celeiu (Sucidava), Mangalia (Callatis) și Ostrov (Durostorum), dar numai primul este utilizat. Din articole nu întotdeauna sunt preluate toate informațiile disponibile. A se vedea, spre exemplu, E. Nicolae, BSNR, 88–89, 1994–1995, unde se găsesc și monede romane descoperite pe teritoriul Daciei, la Alba Iulia și Stolniceni, dintre care au fost preferate doar cele de la Apulum. Am remarcat greșeli care sugerează că unele lucrări au fost citate din auzite. O astfel de situație întâlnim la p. 6, nota 19, unde cartea scrisă de Viorica Suciu, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, este atribuită Vioricăi Pavel.

Surse documentare foarte utile ar fi fost tezele referitoare la circulația monetară în Dacia și în Dobrogea realizate de E.V. Petac, Antoaneta Vertan și R. Ocheșeanu, care, deși nu erau publicate la data apariției cărții lui C. Găzdac, puteau fi consultate la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române sau la alte biblioteci din capitală. Se pare că, din lipsă de timp sau poate din alte motive, care ne scapă, autorul nu a întreprins prea multe deplasări cu scop documentar, din moment ce nu a ajuns nici la București, unde se găsesc cele mai importante cabinete numismatice din țară, cele mai bogate biblioteci de profil și cei mai mulți specialiști, de la care, cu siguranță, ar fi putut primi, dacă nu sfaturi și îndrumări, măcar informații utile. Despre verificarea materialului publicat, uneori atât de necesară, mai că nu poate fi vorba, iar numărul contribuțiilor proprii este foarte mic. În câteva locuri sunt citate lucrări realizate de C. Găzdac, singur sau în colaborare, care s-ar afla la stadiul de

manuscris. Atunci când un articol sau o carte, din varii motive, nu a putut vedea lumina tiparului, se poate cita manuscrisul, dar cu condiția ca acesta să poată fi accesibil în vederea unor eventuale verificări. Problema este că autorul nu are această noțiune, din moment ce „manuscrisele" la care se referă sunt, probabil, niște fișe de monede. La această concluzie am ajuns interesându-ne de piesele descoperite la Urluieni, jud. Argeș, pentru care, în catalog (vol. II, p. 584), se făcea trimitere la Ioana Bogdan Cătăniciu, C. Găzdac, *The coins of the excavation from 1995* (manuscris). Luând legătura cu primul autor, am aflat, cu stupoare, că „C. Găzdac s-a referit la un manuscris virtual – nici măcar nu am convenit să publicăm monedele". În aceeași situație se află și „manuscrisul" referitor la monedele descoperite la Apulum în 1990 (vol. II, p. 564).

În condițiile în care foarte multe descoperiri, tezaure sau piese izolate, nu au intrat în calculele autorului și nici nu au fost făcute verificări, este normal să apară ipoteze și concluzii eronate, iar anumite aspecte de circulație să nu fie sesizate. Parcurgând capitolele 2 și 3 constatăm că au fost surprinse totuși principalele caracteristici ale circulației monetare în Dacia și unele aspecte ale acestui fenomen pentru provinciile învecinate. În mod paradoxal, puncte de vedere și ipoteze foarte interesante, proprii autorului sau preluate din alte părți, se împletesc cu interpretări ori greșeli copilărești, care, asociate cu lacune în documentare și cu unele defecte metodologice, lasă până la urmă impresia de superficialitate.

După ce au fost separate pe etape cronologice, tezaurele sunt analizate de-a valma, indiferent de componență sau de proveniență, cititorul fiind nevoit, de multe ori, să reia textul pentru a se lămuri despre ce este vorba. La fel se întâmplă și cu descoperirile izolate. Deoarece se trece foarte repede peste toate etapele, când se analizează un anumit tip de sit, spre exemplu, cititorul nu își mai dă seama la ce etapă se referă autorul atunci când spune că indicele, coeficientul etc. crește sau scade. Uneori numărul descoperirilor necunoscute sau neluate în considerare este apropiat de al celor analizate. Un exemplu grăitor ni se pare cazul tezaurelor care se încheie cu monede din timpul lui Traian, găsite în provinciile învecinate Daciei. Sunt discutate patru astfel de tezaure, dintre care unul, alcătuit din aurei, provine din Moesia Superior, iar celelalte trei, având în componență numai denari, au fost descoperite în Moesia Inferior. Deși cititorul fusese avertizat că nu vor fi luate în considerare decât tezaurele încheiate cu monede datate între anii 106–337, constatăm că trei dintre cele patru tezaure amintite se încheie cu monede emise mai înainte, iar cel de-al patrulea are ultima piesă din anii 103–111. În tabelul A5, la care se face trimitere, se mai găsește încă un tezaur din Moesia Inferior, nici măcar amintit în text, în care, cele mai recente dintre puținele piese cunoscute sunt de la Traian. Autorul ori a uitat de faptul că în timpul domniei acestui împărat teritoriul Munteniei a făcut parte din provincia Moesia Inferior, ori nu a avut cunoștință despre cele patru tezaure încheiate cu monede de la Traian „datate după 106 care au fost descoperite în zonă", împreună cu care, numărul depozitelor monetare din această categorie accesibile studiului ar ajunge la nouă.

Informația folosită în legătură cu anumite descoperiri este depășită, ceea ce face ca și unele afirmații ale autorului să fie, de asemenea, depășite. Iată un exemplu: „Din păcate, nu avem informații despre distribuirea centrelor monetare în cadrul tezaurelor încheiate cu monede de la Aurelianus (vezi catalogul tezaurelor din Dacia)". Am urmat indicația și am constatat că pentru tezaurul de la Viișoara, jud. Olt, publicat, într-o formă preliminară, dar cu specificarea monetăriilor, de către B. Mitrea, în Oltenia, 4, 1982, se făcea trimitere la o lucrare din 1965.

Parcurgerea subcapitolelor privitoare la descoperirile izolate îi oferă ocazia cercetătorului avizat să depisteze o mulțime de contradicții și afirmații false, care pun în evidență faptul că autorul scrie despre lucruri pe care nu le stăpânește. Cunoaște mai bine literatura decât moneda, iar din rândul lucrărilor de specialitate, publicațiile occidentale și sintezele îi sunt mai familiare decât materialul de bază, împrăștiat în sute de articole și cronici. În răstimpul petrecut la Universitatea din Oxford, C. Găzdac a avut acces la bibliografie recentă și s-a aflat în contact cu cercetători renumiți, ceea ce se observă pe parcursul lucrării, dar nu poate suplini experiența, care se capătă greu, prin multă muncă, într-un timp îndelungat.

Ca și în cazul provinciilor, care au fost tratate în mod inegal, diferitele categorii de material s-au bucurat de mai mult sau mai puțin interes din partea autorului. Printre categoriile defavorizate se

numără monedele provinciale, mai exact cele „civice", întrucât emisiunilor de tipul P M S COL VIM şi PROVINCIA DACIA, probabil din patriotism local, li se acordă o atenţie deosebită, şi monedele romane târzii.

Moneda provincială (civică) de bronz este văzută ca un nominal, nu ca o categorie complexă de piese, în cadrul căreia se disting numeroase sisteme, cu relaţii bine stabilite între componente. Rar se menţionează în text atelierele din care provin piesele, de cele mai multe ori fiind amintită doar provincia. Informaţii suplimentare pot fi găsite în anexe, în primul rând în Cataloage, unde însă densitatea greşelilor de tot felul este foarte mare. De fapt, nici în text nu lipsesc cu desăvârşire astfel de greşeli.

La p. 41 aflăm că cele mai recente monede provinciale (civice) descoperite pe teritoriul Moesiei Inferior sunt din timpul lui Gordian al III-lea, deşi, în anexe, apar, cum este firesc, şi piese emise între anii 244–249. Mai jos, (p. 49) se afirmă că monetăriile civice din această provincie s-au închis sub Filip Arabul, ceea ce, chiar dacă are un sâmbure de adevăr, este inexact. Ultimele trei ateliere din Moesia Inferior, Callatis, Marcianopolis şi Tomis au emis până în timpul domniei lui Filip Arabul, dar celelalte patru, Dionysopolis, Histria, Nicopolis şi Odessos, îşi închiseseră deja porţile în vremea lui Gordian al III-lea. Atelierul de la Alexandria este socotit întâi printre monetăriile imperiale care au funcţionat ulterior domniei lui Claudius al II-lea (p. 47), ca să devină, mai apoi, singurul care, după Gallienus, a mai bătut monedă în sistem provincial (p. 88). Cine va crede că măcar una dintre cele două afirmaţii este adevărată se înşeală. Monetăria alexandrină este, într-adevăr, ultima care a emis monede provinciale, dar abia din timpul împăratului Tacitus a rămas şi singura.

Adept al opiniei că monedele de tipul PROVINCIA DACIA au fost bătute în Dacia, la Ulpia, autorul nu a considerat necesar să amintească şi celelalte ipoteze legate de posibila amplasare a atelierului care le-a emis. Cu toate că a fost acordat un interes deosebit circulaţiei acestor monede, nu înseamnă că suntem scutiţi de surprize. Una dintre acestea îl pândeşte pe cititor la p. 86, unde se afirmă că sesterţii de tip P M S COL VIM şi PROVINCIA DACIA reprezintă 71% din totalul sesterţilor din timpul lui Gordian al III-lea (238–244) descoperiţi în Dacia, deşi primele piese bătute „în Dacia" sunt datate în anul 246.

Monedele romane târzii au fost tratate într-un mod cu totul superficial. Ni se pare plin de semnificaţie faptul că emisiunilor bătute după 284, descoperite în Dacia, le-au fost dedicate mai puţin de 13 rânduri (p. 74). Fără comentarii.

Concluziile privind circulaţia monetară şi aprecierile de ordin istoric trebuie verificate cu grijă, ca dealtfel toate informaţiile ce vor fi preluate din această lucrare. Altfel există riscul de a fi dezvoltate diverse ipoteze „interesante", dar nefondate, precum cele pe care le vom menţiona în continuare.

La p. 32 ni se aduce la cunoştinţă că „Provincia Moesia Inferior traversa în acelaşi timp perioada invaziilor goţilor şi a aliaţilor lor ... şi totodată a carpilor, în drumul lor spre Bithynia, în 258 d.Chr.", făcându-se trimitere la Zosimus, I, 34–35 şi la SHA, Vita Gallieni, 4, 7. Cum era de aşteptat, verificarea trimiterii a scos la iveală o confuzie. Iată ce spun sursele citate: „Când *sciţii,* vecini cu ei, văzură bogăţiile pe care aceştia (n.a. – boranii) le aduceau, fură cuprinşi de dorinţa de a face şi ei la fel" – Zosimos şi „La aceste nenorociri s-a adăugat şi faptul că *sciţii* năvăliseră în Bithynia şi distruseseră cetăţile ..." – SHA. Că între neamurile barbare reunite sub numele de *sciţi* vor fi fost şi carpii, este posibil, dar un atac solitar al carpilor sau condus de aceştia, care să afecteze Bithynia ...

O problemă pe care C. Găzdac a reuşit să o rezolve într-un mod foarte ingenios este aceea a podului de la Orlea, jud. Olt. El este de părere că podul de vase construit, după unele opinii, cu prilejul trecerii trupelor lui Cornelius Fuscus, iar după altele, în perioada Aurelian–Diocletian, „a fost folosit de romani şi pe perioada provinciei". Existenţa acestui pod ar explica procentajul destul de ridicat înregistrat de monedele provinciale între descoperirile monetare de la Orlea, unde, emisiunile bătute în diverse oraşe greceşti şi, mai rar, romane, care nu jucau un rol important în tranzacţiile din Dacia, erau ori schimbate, ori, pur şi simplu, aruncate (p. 79). Aceste ipoteze au la bază aceleaşi lacune în documentare care îl fac pe autor să afirme că „Din momentul cuceririi romane, în 106, şi până la mijlocul secolului al III-lea, datorită dezvoltării unei puternice vieţi urbane şi a prezenţei numeroaselor trupe, frecvenţa descoperirilor monetare din Dacia este mai mare decât în provinciile învecinate, Pannonia şi Moesia" (p. 98).

Pentru cartea lui C. Găzdac tabelele, planşele, hărţile şi cataloagele ar trebui să reprezinte piesele de rezistenţă, din moment ce autorul însuşi o vede ca pe o „bază de date".

Atunci când nu reprezintă simple fişe de tezaur sau de sit, tabelele cuprind rezultatele analizei statistice, pe care se bazează graficele, dar mai ales comentariul. Nu am verificat decât arareori cifrele, dar avem certitudinea că multe dintre rezultate sunt greşite, deoarece există situaţii când descoperiri dintr-o provincie au fost luate în calcul pentru altă provincie. Aşa se întâmplă cu piesele de la Brigetio, care au sporit numărul descoperirilor din Pannonia Superior, deşi, de la începutul secolului al III-lea, acest important centru economic şi strategic a fost încorporat Pannoniei Inferior sau cu acelea provenite de la Drajna de Sus (jud. Prahova), trecute în contul Daciei, cu toate că „Ramidava" nu a făcut parte niciodată din această provincie.

Dacă simpla lectură a fişelor din Cataloage, ordonate după criterii neştiute şi destul de greu de urmărit uneori, scoate la iveală numeroase greşeli, verificarea lor necesită multă răbdare. Încercând să aflăm ce înţelege autorul prin monede bătute la „Ulpia Thraciae" (p. 564), am constatat că, pentru a găsi ce ne interesează, trebuia să parcurgem cele 15 lucrări cuprinse în bibliografie, dintre care unele în manuscris.

În multe cazuri autorul a „înghiţit", fără să comenteze, greşelile celor care au publicat materialul, adăugându-le câteodată, din neştiinţă sau din neatenţie, altele proprii.

La p. 532 se menţionează că tezaurul Oescus I (Gigen II în IRRCHBulg – An Inventory of Roman Republican Coin Hoards and Coins from Bulgaria) se încheie cu monede datate 105–117, în timp ce, în IRRCHBulg este propus ca moment de îngropare a tezaurului, nu ca datare a ultimei monede, intervalul 105–107. Oricum, nu se comentează nici încadrarea cronologică cel puţin ciudată a ultimelor monede (fie 105–107 sau 105–117), chiar dacă este binecunoscută datarea între anii 103–111, respectiv 112–117 a emisiunilor bătute în timpul ultimelor două consulate ale lui Traian.

În fişele tezaurelor alcătuite din monede provinciale sau ale celor care conţin şi astfel de piese s-au „furişat" numeroase emisiuni care nu au existat niciodată.

Un exemplu clasic de informaţie neutilizabilă ne oferă tezaurul de la Dabrava (Moesia Inferior – Bulgaria). Remarcând câteva piese care nu aveau ce căuta în fişa de la p. 543, am verificat sursa iniţială, T. Gherasimov, BIAB, 26, 1963, p. 258. Mai întâi, însumând piesele care reveneau fiecărui emitent, am obţinut un total de 664 de exemplare, care diferă atât de cifra menţionată iniţial de T. Gherasimov (680), cât şi de cea oferită de C. Găzdac (655). Iată câteva inadvertenţe. C. Găzdac menţionează sub Caracalla o monedă bătută la Marcianopolis pentru Caracalla şi Geta, pe care nu am regăsit-o în cronică, unde apare, în schimb, o alta, de la Caracalla şi Iulia Maesa (greşit). Cele şase piese din timpul lui Macrinus (Macrinus 5, Diadumenian 1), bătute în acelaşi atelier, erau, de fapt 15 (Macrinus 4, Macrinus şi Diadumenian 10, Diadumenian 1), iar cele 88 de exemplare de la Severus Alexander s-au dovedit a fi 84, celelalte patru având pe avers, alături de efigia împăratului, pe aceea a Iuliei Maesa. Atât în carte, cât şi în cronică, am găsit monede emise la Dionysopolis pentru Filip Arabul (în cronică – Filip II şi Serapis) sau la Nicopolis ad Istrum pentru Severus Alexander şi pentru Iulia Mamaea, deşi în perioadele respective atelierele nu funcţionau. Cât priveşte monedele de la Mesembria, acestea nu corespund decât ca număr, întrucât cele două atribuite de C. Găzdac lui Filip Arabul au fost bătute pentru Filip al II-lea şi Serapis, iar cea de-a treia, înregistrată pentru Otacillia Severa, era, de fapt, o piesă cu efigie dublă, de la Filip Arabul şi Otacillia Severa.

Menţionăm şi tezaurul de la Ovcarovo (Moesia Inferior – Bulgaria), în care s-ar afla o monedă de la Filip Arabul, bătută la Nicopolis ad Istrum, în ciuda faptului că acest atelier îşi închisese porţile sub Gordian al III-lea (p. 542).

Printre altele, mai aflăm că Traian a bătut monede pentru Mariniana (p. 534), Pertinax pentru Manlia Scantillia (p. 548), Severus Alexander pentru Iulia Paula (p. 675) sau că 6 + 1 + 4 = 7 (p. 537).

Circa 30 de situri din Dacia se regăsesc numai în *Catalogul descoperirilor monetare de la situri din Dacia* nu şi în tabele, de aceea cine va răsfoi doar primul volum poate să creadă că nu au fost luate în considerare.

Nu putem încheia această prezentare fără să facem câteva observaţii referitoare la redacţie. Textul a fost tradus din engleză, de persoane care nu cunoşteau terminologia de specialitate, motiv pentru care sunt frecvente „furculisioanele" (ex. „a fost calculat procentul coeficientului de găsire de

monedă/an (perioadă)", p. 19; „monede billon", p. 34), iar unele propoziții nu au sens (ex. „Pe baza analizei materialului numismatic analizat de la siturile publicate grafic general al descoperirilor de monede/an se poate stabili pentru Dacia (vezi Pl. K 1)", p. 75; "Pentru perioada Traian–Antoninus Pius indicii celor două așezări au cu valori similare ale indicilor pentru ambele situri", p. 79; „Mai numeros apare antoninianul emis în acele provincii de la Dunărea de Mijloc și de Jos în care materialul numismatic, *Dacia* și *Pannonia*", p. 85). Sunt foarte numeroase locurile în care prescurtări, cuvinte sau chiar propoziții întregi au rămas netraduse (ex. n. 484: ff, for, see; n. 726: 3rd ed.; n. 727: for the general situation in Dacia; p. 533: Hadrian (no details) probably in the museum of Varna; p. 534: Unident.; p. 548: drachm Amisus; p. 549: nos.; p. 550: 9767&9768). Greșelile de gramatică ating cifra sutelor, iar exprimarea lasă de dorit în multe cazuri. Numele de persoane sunt adesea pocite, iar când este vorba despre nume antice sau de transliterări găsim câte două sau trei, dacă nu chiar mai multe, variante (ex. Otacilia, Otacilla, Otacillia). Pentru a face mai lesnicioasă folosirea lucrării, autorul a considerat necesar să ofere, pe alocuri, indicații suplimentare, ca aceea de la p. 96 – „După cum s-a arătat în introducerea la acest studiu[789] ... / n. 789: Vezi introducerea" de care cititorul se putea lipsi.

Prin faptul că a adunat laolaltă mult material, putem aprecia că lucrarea lui C. Găzdac va fi folositoare, dar nu ca o bază de date, în care informația trebuie să fie sigură, verificată și, pe cât posibil, completă, ci, mai degrabă, ca un indicator al bibliografiei recente, și nu numai, pe tema circulației monetare în epoca romană și, cu rezervele menționate, ca repertoriu orientativ al descoperirilor monetare din Dacia și din provinciile învecinate.

Mihai Dima

GHEORGHE DRAGOTĂ și ION FRĂTEAN, *Tezaurul monetar de la Părău, secolele XIV–XVII*, Făgăraș, 1998, 58 p. + 26 pl.

Publicată într-o formă grafică deosebită, lucrarea aduce noi informații privind circulația monetară din zona Țării Făgărașului în prima parte a secolului al XVII-lea. Cei doi autori, Gheorghe Dragotă și Ion Frătean de la Muzeul Țării Făgărașului consideră monografia o continuare la „activitatea de valorificare științifică a unor tezaure monetare existente în muzeele transilvane inițiate cu ani în urmă de Cabinetul Numismatic al Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, prin reputatul numismat Eugen Chirilă și colaboratorii săi". Volumul de față este alcătuit dintr-o prefață, un studiu științific, catalogul monedelor din tezaur la care se adaugă o ilustrație de bună calitate și rezumate în limbile: română, franceză, engleză, maghiară și germană.

Calitatea grafică excepțională a volumului este umbrită pe alocuri de carențe metodologice sau erori, care pot fi sesizate atât în catalogul pieselor, cât, mai ales, în planșele care ilustrează materialul numismatic publicat. Din punct de vedere al organizării catalogului, considerăm că ar fi fost mai sugestivă așezarea emisiunilor Coroanei împreună cu emisiunile din Riga, Elbing, Danzig și Lituania, care se încadrează în același sistem monetar, decât poziționarea lor între cele ale Boemiei și Ungariei. Numărul mare de monede nu a permis autorilor ilustrarea tuturor, însă nominalurile fiecărui stat emitent sunt exemplificate în planșe. Asupra materialului numismatic ilustrat vom zăbovi mai mult, încercând să îndreptăm unele erori. Astfel, monedele poloneze, care se întind pe două secole, de la Vladislav al II-lea Jagello la Sigismund al III-lea, sunt ordonate numai pe suverani, atelierele și semnele de monetar fiind în totalitate omise. Deși autorii trec în bibliografia folosită determinatorul realizat de M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, totuși sunt date trimiteri la străvechiul catalog publicat de Hutten Czapsky la sfârșitul veacului al XIX-lea. Planșele XV–XX, unde sunt ilustrate monedele poloneze, conțin o serie de erori asupra cărora atragem atenția cititorului. Astfel, la pl. XV, monedele nr. 1–3 (jumătăți de groși emiși la Cracovia) au aversul în locul reversului. Piesele nr. 4–12 din pl. XV și nr. 1–5 din pl. XVI sunt emise în același atelier regal

de la Cracovia. La nr. 10 din pl. XVI constatăm că apare un solidus emis pentru Prusia, de Sigismund I, în anul 1529, spre deosebire de explicaţia planşelor, unde este dat drept groş de la Sigismund I. Căutând piesa respectivă în catalog, constatăm că sub nr. 4 439 figurează un solidus din 1529 de la Sigismund al II-lea atribuire infirmată de anul de batere. Deşi nu avem fotografii la toate cele 143 de piese atribuite lui Sigismund al II-lea (nr. 4415–4557 în catalog), datorită anilor de batere menţionaţi, considerăm că măcar monedele bătute până în 1545 sunt de fapt emisiuni ale lui Sigismund I. La nr. 12 din pl. XVI este un groş emis de Sigismund I. Pentru pl. XVII constatăm că la nr. 1 aversul şi reversul sunt inversate. Pe avers legenda este întreruptă de un scut cu spadă încadrată de două semiluni, semnul trezorierului Coroanei, Johann Dulski. Piesa nr. 4 are pe revers, sub cele două scuturi un peşte, semnul trezorierului Coroanei, Jakob Rokossovski, iar la nr. 5–7 observăm pe revers iniţialele (I–D) şi semnul trezorierului Johann Dulski. Triplii groşi nr. 8–10 au fost emişi la Olkusz şi au pe revers scut cu leu şi iniţialele (I–F) trezorierului Johann Firlej. Moneda nr. 11 are pe revers sigla atelierului Cracovia (K) şi scutul cu leu al trezorierului Johann Firlej. Piesa de 6 groşi de la nr. 12 a fost emisă la Marienburg având pe revers, în stânga şi în dreapta celui de-al treilea scut, inelul şi triunghiul, semne ale meşterilor monetari J. Gobel şi, respectiv, Graziano Gonzalo. În continuare, la pl. nr. XX se cuvin îndreptate unele nepotriviri între ilustraţii şi explicaţie. Astfel, la nr. 3, emitentul este Sigismund I şi nu Sigismund al II-lea, anul de batere fiind 1540 şi nu 1556, aşa cum apare în explicaţia planşei. Numerele 5–6 au aversul şi reversul inversate, monedele având în mod normal pe avers un vultur şi numele suveranului în legendă. La nr. 7, în explicaţia planşei apare anul de batere 1547, dar în ilustraţie se poate vedea anul 1545. Pe aversul monedei nr. 10 şi pe reversul piesei nr. 11 se poate observa semnul trezorierului lituanian Dmitri Chalecki. Ultima piesă de pe planşă are pe revers scut cu leu, semn al trezorierului Johann Firlej. În stânga scutului cu leu este sigla atelierului din Lublin (L). Cele mai numeroase piese din tezaur sunt dinarii ungureşti emişi de la Mathia Corvin până la Rudolf al II-lea. Ca şi în cazul monedelor poloneze, dinarii sunt ordonaţi pe emitenţi fără a se face explicit referire la atelierele din care provin sau la meşterii monetari. În text se menţionează că majoritatea pieselor ungureşti din tezaurul găsit la Părău au fost emise în monetăria de la Kremnica, la care se adaugă, în număr mai mic, cele care provin din atelierul din Baia Mare. Tot în categoria emisiunilor ungureşti ar putea fi încadraţi şi dinarii nr. 1–19 bătuţi de Ferdinand I şi Ioan Sigismund, în calitate de regi ai Ungariei, dar trecuţi de autori la Transilvania. Compoziţia eterogenă a tezaurului descoperit la Părău reflectă realităţile de pe piaţa monetară a Transilvaniei în jurul anului 1600 şi poate fi explicată prin importanţa pe care o are Braşovul ca nod comercial pe drumul ce leagă Ţările Române de centrul Europei. Remarcăm prezenţa în compoziţia depozitului monetar a unui dinar emis în 1562 de către Iacob Heraclid Despot, domn al Moldovei (1561–1563), piesă rar întâlnită în tezaure. Deşi publicat cu unele erori şi având carenţe metodologice, tezaurul descoperit la Părău, jud. Braşov, constituie un important izvor pentru cunoaşterea circulaţiei monetare de la sfârşitul veacului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea în zona de sud-est a Transilvaniei.

Aurel Vîlcu

BERNHARD PROKISCH, HUBERT EMMERIG, MICHAELA HEINTZ, MICHAELA ZAVADIL, SUSANNA HEINZ, *Repertorium zur Neuzeitlichen Münzprägung Europas*, XVIII, *Südosteuropa*, Veröffentlichungen des Institutes für Numismatik, 5, Viena, 1999, 288 p., ilustrat

Volumul de faţă face parte dintr-un Repertoriu al emisiunilor monetare europene moderne, după cum se arată şi în prefaţă (p. VIII, germană; p. IX, engleză) şi în introducerea care cuprinde informaţia esenţială referitoare la întreaga lucrare (p. X–XXV, germană; p. XXVI–XL, engleză). Deşi poartă numărul XVIII, este al doilea în ordinea apariţiei, după cel dedicat Bavariei (II), publicat în 1996.

Proiectul *Repertorium zur Neuzeitlichen Münzprägung Europas* a demarat în 1984, fiind susţinut, din 1988, de Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung, iar din 1993 de Oesterreichische Nationalbank. Din 1994 a intrat în faza finală, pe lângă cele două volume apărute fiind în pregătire pentru tipar încă două (I/2 şi III). Iniţiatorii şi-au propus să cuprindă datele principale privind monedele europene de la sfârşitul evului mediu până în prezent şi să le prezinte într-o manieră uniformă şi sistematică. Repertoriul este conceput ca un instrument de lucru util şi eficace, dar nu ca un catalog standard care să le înlocuiască pe cele existente. S-a optat pentru prezentarea materialului în tabele, ceea ce permite concentrarea informaţiei, orientarea rapidă şi observarea la fel de promptă a caracteristicilor şi evoluţiei unei anume producţii monetare.

Sunt desluşite limitele în spaţiu şi timp ale proiectului. Ca spaţiu, se are în vedere Europa, dar, operând cu criterii numismatice, editorii au exclus emisiunile islamice. A fost integrat întreg spaţiul rus şi fost sovietic, piesele europene destinate exportului în Levant, dar nu şi cele bătute în posesiunile spaniole de peste ocean. Credem că emisiunile islamice puteau fi incluse, căci statele emitente, Hanatul Crimeii şi în bună măsură şi Imperiul Otoman, aparţin geografic şi istoric Europei. A da, eventual, termenului „european" sensul de „creştin", ca în evul mediu, este inoportun pentru epoca contemporană, deoarece, spre exemplu, emisiunile sovietice şi ale regimurilor comuniste nu pot fi astfel caracterizate, iar dacă ne referim la aspectele strict numismatice, constatăm că, prin reforma de la sfârşitul secolului al XVII-lea, Imperiul Otoman s-a aliniat Europei în plan monetar (este vorba de piesele de argint, căci pentru aur s-a adoptat de la început standardul veneţian). Se pare că editorii şi-au dat seama că tabloul producţiei monetare europene este sărăcit prin absenţa pieselor islamice, în volumul de faţă fiind oferit un supliment cu activitatea atelierelor otomane. Stabilirea momentului de trecere la epoca modernă s-a dovedit a fi dificilă: anul 1500 este un punct de reper general, iar de la caz la caz s-au luat în consideraţie reformele monetare de la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea sau evenimente majore (schimbări dinastice sau teritoriale). Se doreşte a se cuprinde fenomenul dispariţiei monedelor naţionale europene prin inaugurarea sistemului EURO; datele din volumele I-XVIII se opresc la anul 1990, în ultimul fiind proiectat un supliment cu aducerea informaţiei la zi.

Repartiţia geografico-istorică pe volume s-a făcut pornind din centrul continentului, desfăşurându-se apoi în sensul acelor de ceas, din sud spre vest, nord, est şi încheindu-se în sud-est. În detaliu, distribuţia materiei s-a făcut după mai multe criterii, preferându-se soluţiile practice, cu menajarea unor sentimente „patriotice". Deşi s-au proiectat iniţial 19 volume, a fost necesară împărţirea unora, rezultând următoarea structură:

I: *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation – Österreich*; I/1: *Haus Österreich*; I/2: *Münzstände in den Österreichischen Erblanden und Schlesien*
II: *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation – Bayerischer Reichskreis*
III: *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation – Fränkischer Reischskreis*
IV: *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation – Schwäbischer und Burgundischer Reichskreis*
V: *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation – Oberrheinischer und Kurrheinischer Reichskreis*
VI: *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation – Niederrheinisch-Westfälischer Reichskreis*
VII: *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation – Niedersächsischer Reichskreis*
VIII: *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation – Obersächsischer Reichskreis und Lausitz*
IX: *Nachfolgestaaten des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation*
X: *Schwei.*
XI: *Frankreich und Korsika*
XII: *Italien und Malta*; XII/1: *Savoyen bis Romagna*; XII/2: *Toskana bis Sizilien, Italien ab 1796, Malta*
XIII: *Iberische Halbinsel (Spanien, Gibraltar, Portugal)*
XIV: *Niederlande – Benelux-Raum*
XV: *Britische Inseln*
XVI: *Skandinavien (Dänemark, Norwegen, Island, Schweden, Finnland)*
XVII: *Nordosteuropa (Polnisch-Baltischer Raum, Rußland, Böhmen, Mähren, Slowakei, Ungarn)*

XVIII: *Südosteuropa (Siebenbürgen, Rumänien, Südslawisch-Albanischer Raum, Bulgarien, Griechisch-Ägäischer Raum)*
XIX: *Indices*

Observăm că jumătate din volume acoperă Sfântul Imperiu Roman de Neam German, că monedele finlandeze se vor include în volumul dedicat Scandinaviei, iar cele ale Boemiei, Slovaciei, Ungariei şi Moldovei în cel pentru Europa de Nord-Est. Desigur că unele repartiţii sunt discutabile, dar este de înţeles că ele au fost impuse de raţiuni practice. Totuşi, prezenţa Moldovei în volumul al XVII-lea, referitor la Europa de Nord-Est, nu are nici o justificare. Dacă acel volum se va opri tot la anul 1990, iar monedele statelor desprinse din U.R.S.S. vor fi prezentate în suplimentul din volumul final (vezi p. XXXI, coloana din dreapta, jos), rezultă că va fi repetată inutil informaţia din volumul pe care îl prezentăm acum. Suntem convinşi că editorii au observat deja această imperfecţiune şi că vor scoate Moldova din sumarul volumului al XVII-lea, iar monedele Republicii Moldova se vor găsi în suplimentul din volumul final, în concordanţă cu planul adoptat.

În organizarea informaţiei s-a stabilit un cod numeric; spre exemplu, România se află sub numărul 22. Sunt utilizate şi alte coduri numerice care facilitează consultarea Repertoriului, cum ar fi cele pentru emitenţi, monetării sau nominaluri, cu care cititorul se familiarizează rapid lucrând cu tabelele. Pentru a preciza rangul sau sistemul politic al autorităţilor emitente (stat, oraş, teritoriu) s-au folosit abrevieri. Numele acestora este dat în principiu în limba oficială locală, la care se adaugă, unde este cazul, forma secundară, forma în alte limbi locale şi, când există, forma în limba germană. Fiecare secţiune este însoţită de hărţi, pe care figurează schimbările teritoriale şi monetăriile. De asemenea, sunt reproduşi arborii genealogici ai familiilor domnitoare, numele persoanelor cu emisiuni cuprinse în Repertoriu fiind scoase în evidenţă. Pentru a uşura identificările sunt reprezentate stemele şi blazoanele în forme standard, fără variante şi fără componentele suplimentare care pot apărea pe monede. Informaţia istorică este redusă la strictul necesar, iar numele monetăriilor sunt însoţite şi de semnele pe care le-au folosit.

În privinţa bibliografiei, cu excepţia unor titluri fundamentale, au fost evitate lucrările din secolele XVI–XVIII. Editorii precizează că, în concordanţă cu scopul proiectului, au fost alese numai lucrări referitoare la monede şi istoria monetară; au fost omise contribuţiile cu caracter financiar-istoric, iar publicaţiile privind descoperiri monetare au fost incluse doar dacă conţin piese inedite sau sunt de un interes deosebit pentru cunoaşterea unor categorii monetare. Recenziile nu au fost de regulă integrate, dar cataloagele de licitaţie prezentând importanţă pentru completarea tabloului emisiunilor monetare sunt menţionate.

Partea principală a lucrării este constituită de tabelele cu emisiuni monetare, concepute astfel ca, împreună cu notele şi trimiterile bibliografice care le însoţesc, să permită o promptă orientare şi să ofere o sinteză a fiecărei componente. Ele sunt structurate uniform, dar în unele cazuri au fost adăugate rubrici specifice. Este prezentat un model de tabel (p. XL), la care cei ce întâmpină dificultăţi pe parcursul consultării Repertoriului pot reveni pentru a afla toate explicaţiile necesare. În tabele şi alături de ele se află: numele monetăriei şi semnele acesteia, metalul, nominalul, anii de emisiune (sunt marcate şi întreruperile şi piesele nedatate), notele, trimiterile bibliografice şi ilustraţia. Este de reţinut că, în tabele, codul emisiunilor este format din două cifre (spre exemplu 5/7), prima făcând referire la nominal, cealaltă la anul de domnie (de guvernare), piesele nedatate fiind notate cu zero şi, când sunt mai multe, cu încă o cifră. Poziţiile nesigure sunt prezentate între paranteze drepte, iar emisiunile neobişnuite, probele ş.a. între paranteze rotunde.

Notele care însoţesc tabelele cuprind informaţii variate despre structura şi caracterul producţiei monetare: emisiuni speciale şi de necesitate, piese aflate în discuţie, probe, monede cu autenticitate nesigură, imitaţii, contramărci oficiale, unele legături de ştanţe, criterii de diferenţiere a exemplarelor nedatate aparţinând aceluiaşi nominal. Trimiterile la literatură cuprind în principiu cel puţin două titluri, cel mai recent şi (sau) cel cu descrierea mai detaliată, dar se poate întâmpla să se citeze o singură lucrare, spre exemplu în cazul unor piese noi, publicate recent. Sunt semnalate corecturile ulterioare (din literatură sau făcute de autorii Repertoriului) referitoare la o piesă citată. Monedele care lipsesc în literatura standard sunt uşor de observat (cele preluate din cataloage de licitaţie şi

lucrări speciale sau inedite, aflate în colecțiile care au fost accesibile). Ilustrația, selectivă, este adaptată prezentării sub formă de tabele; ea permite înțelegerea tipologiei generale, referindu-se de obicei la emisiunile regulate. Deși Repertoriul este destinat a aduna numai monedele, sunt inserate și tabele sintetice cu bancnotele, doar pentru a oferi imaginea completă a valutei legale aflată în circulație.

Revenind la volumul al XVIII-lea al Repertoriului, aflăm din prefața semnată de Bernhard Prokisch că el cuprinde monedele Europei de Sud-Est din perioada 1500–1990, deci fără emisiunile statelor succesoare ale R.S.F. Iugoslavia. Structura lucrării a fost îmbunătățită din mers: față de volumul al II-lea, trimiterile nu mai sunt la final, ci însoțesc fiecare tabel. Sunt dezvăluite responsabilitățile asumate de colaboratori: Susanna Heinz – coordonarea și organizarea sumarului, grafica (hărți, steme și blazoane, semne de monetării etc.); Michaela Heintz – procesare, fotografii, scanarea ilustrației, tehnoredactare; Michaela Zavadil – bibliografie; Hubert Emmerig – revizuirea pe etape și finală a manuscrisului; Stefan Nebehay – suplimentul cu monedele otomane bătute în Europa. Se mulțumește apoi instituțiilor și persoanelor care au furnizat informații. Pentru România lista cuprinde: Muzeul Național de Istorie a României – Ernest Oberländer-Târnoveanu, Ana-Maria Velter, Katiușa Pârvan și Dragoș Ungureanu; Banca Națională a României – Constantin Ozarchievici; Muzeul Brukenthal – Oltea Dudău și Alexandru C. Lungu; Nicolae Curdov, Octavian Iliescu și Erwin Schäffer. Citățm și alte câteva nume bine cunoscute numismaților români: Vujadin Ivanišević, Peter Kos, Bernhard Overbeck, Kamen Dimitrov, Ranko Mandić, Ivan Mirnik și Gyula Petrányi. Aflăm de asemenea că directorul întregului proiect este reputatul specialist în numismatica bizantină Wolfgang Hahn, președinte al Institutului de Numismatică și Istorie Monetară de la Viena, și că editorii au primit un substanțial ajutor din partea lui Wolfgang Szaivert. Coordonarea eforturilor unei echipe atât de mari a fost desigur o sarcină dificilă, iar rezultatele au depins de măsura în care colaboratorii au înțeles sau au reușit să furnizeze date conforme cu scopul și structura lucrării.

În notele asupra volumului (p. XLI–XLIII, germană; p. XLIV–XLVI, engleză) găsim o listă a lucrărilor cu caracter bibliografic, extrem de utilă în condițiile în care literatura citată în Repertoriu a fost inevitabil selectivă, se avertizează că unele date sunt după calendarul iulian și că o bună parte a emisiunilor repertoriate au un caracter medieval, punctele de reper pentru sistemele monetare considerate moderne fiind situate adesea cu mult după anul 1500 (spre exemplu, pentru Cipru în 1518, pentru Moldova în 1561, pentru emisiunile venețiene din Levant în 1624 etc.). Ca și în introducerea generală, se dau deslușiri pentru Transilvania. Cred că editorii s-au complicat și aici în mod inutil, deoarece plurilingvismul, statutul principatului, relațiile cu vecinii ș.a. nu justifică convingător tratarea acesteia separat de România. În condițiile în care, în același volum, componentele spațiului (evident neunitar) „sud-slav și albanez", inclusiv posesiunile venețiene, au primit același număr de cod (23), la fel ca și cele „greco-egeice", unde posesiunile italiene se alătură Greciei (25), Transilvania (21) putea primi numărul de cod al României (22), împreună cu Moldova și Țara Românească, mai cu seamă că, spre deosebire de cazurile citate, România este succesoare a Transilvaniei, stema principatului intrând în componența stemei sale. Evoluția conținutului inscripțiilor monetare, oricum imposibil de urmărit în acest fel de lucrare, cu perioade în care, în funcție de situația politică din regiune, apar și Regatul Ungariei sau părți din el, Croația, Dalmația și Sclavonia (dar și Moldova și Țara Românească), nu poate fi luată în seamă pentru a susține opțiunea autorilor. Neajunsul este mai ales de ordin practic: lucrarea fiind destinată a informa cititorul asupra monedei din țările europene, rezultă că dacă acesta, spre exemplu, este interesat de Grecia (în mod firesc, cea actuală), va găsi toate datele sub același număr de cod (inclusiv despre emisiunile posesiunilor venețiene sau genoveze), iar dacă dorește să se documenteze asupra României, nu va afla sub numărul de cod al acesteia și datele privind monedele Transilvaniei. În continuare se precizează că moneda lui Mihai Viteazul, deși bătută la Sibiu, aparține Țării Românești, că bancnota emisă de Banca Națională a Moldovei în 1856/1857 a fost inclusă, din rațiuni practice, la subsecțiunea „Moldova și Țara Românească", după care se dau explicații relative la posesiunile genoveze și venețiene, la Ragusa, fosta Iugoslavie și statele succesoare, Grecia și, de asemenea, transliterația folosită pentru termenii bulgărești, sârbești, macedoneni și grecești.

Urmează prezentarea abrevierilor şi a literaturii (p. XLVII–LIII). Pentru abrevieri (în limba germană) se dă şi corespondentul englez; în finalul listei sunt explicate semnele convenţionale (germană şi engleză). În privinţa literaturii constatăm o listă a abrevierilor titlurilor de periodice şi de serii, o listă a periodicelor şi seriilor neabreviate, o listă a cărţilor de referinţă şi a cataloagelor de licitaţie şi una de literatură istorică. Observăm că, în ciuda relaţiilor cu numeroşi colaboratori, editorii nu au putut afla pentru multe dintre periodice şi serii locul şi primul an (sau perioada) de apariţie.

Partea de repertoriu propriu-zis a acestui volum începe cu „21. Ardeal (Transilvania) / Erdély / Siebenbürgen" (p. 1–46), cu diviziuni referitoare la principat (21.1), la Braşov (21.2) şi la Sibiu (21.3). Ne miră faptul că editorii nu au folosit, în concordanţă cu principiile enunţate în introducere (vezi mai sus), forma principală a numelui acestui stat, adică „Transilvania", aşa cum se foloseşte de regulă în limba şi literatura ştiinţifică română (inclusiv în G. Buzdugan, O. Luchian, C.C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977, lucrare citată sistematic în notele de la tabele, sub sigla BLO, pe care o vom utiliza şi noi în continuare), formă care apare de altfel şi în inscripţiile monetare. Forma „Ardeal", adică numele maghiar în pronunţie românească, este secundară şi se foloseşte de obicei pentru a denumi regiunea şi nu principatul autonom.

Subsecţiunea emisiunilor principatului (p. 2–40) debutează cu o hartă, din a cărei legendă aflăm că otomanii au ocupat în perioada 1545–1688 părţile de sud-vest (Banatul şi Crişana), dar procesul începe în 1551 (vezi M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544–1545. Études et documents*, Paris – Cambridge / S.U.A., 1987, p. 17–46). Graniţa iniţială spre sud-vest este trasată greşit: era pe fluviu şi nu mai la nord. Pe locul Olteniei citim că vecinul dinspre sud al Transilvaniei era „Muntenia / Walachei" şi la fel este numit acest stat peste tot, inclusiv la subsecţiunea care-i este dedicată (p. 47): „Muntenia (Ţara Românească) / Walachei". Numele corect este „Ţara Românească", la care se putea adăuga şi forma veche, „Valahia", care figurează şi pe monede. Este adevărat că în ultimii ani ai regimului lui Ceauşescu s-a impus în unele lucrări formula stupidă „Ţara Românească a Munteniei", dar în publicaţiile de numismatică, inclusiv în catalogul standard citat, care au stat la baza documentării autorilor, se află forma corectă. Amintim şi că pentru a desemna fenomene culturale şi de altă natură caracteristice ţării sud-carpatice se foloseşte adesea termenul „muntenesc", dar asta numai pentru a se evita confuziile mai grave, termeni ca „românesc" sau „valah" putându-se aplica unui spaţiu larg.

Urmează (p. 3) arborii genealogici ai familiilor care au dat conducători: Szápolyai, Bethlen, Báthori şi Bocskai, Rákóczi şi Apafi. Numele sunt date aici numai în forma maghiară, iar mai departe în maghiară, română şi germană, dar credem că se putea da întâi forma română, chiar şi din raţiuni practice, aceasta fiind cea mai apropiată de inscripţiile monetare, care sunt în latină. În legătură cu emitenţii semnalăm forma incorectă „al I-lea" în loc de „I" (vezi spre exemplu p. 32, „Mihai Apafi al I-lea"), care apare şi în secţiunea dedicată celorlalte Ţări Române.

Tabelele cu emisiuni monetare încep cu Ioan al II-lea Sigismund Zápolya şi se încheie cu Francisc Rákóczi. Se fac sistematic trimiterile necesare la volumele I/1 (emisiunile Casei de Austria, inclusiv cele de după anexiune), I/2 (monedele pentru ducatul Oppeln-Ratibor din epoca lui Gabriel Bethlen şi emisiunile curuţilor) şi XVII (piesele lui Ioan Zápolya şi cele poloneze ale lui Ştefan Báthory bătute la Baia Mare). Sunt foarte multe noutăţi faţă de principalul catalog standard utilizat de numismaţii români, BLO, şi considerăm oportun de a face o trecere a lor în revistă, însoţite de numerele de cod, fără pretenţia de a oferi un bilanţ complet:

Ioan al II-lea Sigismund Zápolya: ducat hibrid, nedatată, Baia Mare, cod 5/00; 5 ducaţi, 1570, Sibiu, 2/15; 2 taleri, 1565, atelier necunoscut (*Feldmünzstätte*), 8/10.

Cristofor Báthory: 8 ducaţi, 1577, atelier necunoscut, 2/2; 6 ducaţi, 1577, atelier necunoscut, 3/2; ¼ taler, 1580, atelier necunoscut, 13/5; ducat, 1581, Sibiu, 8/6 (ilustrată); obol (din argint), pătrată (probă ?), 1579, Sibiu, 15/4 (ilustrată).

Sigismund Báthory: 11 ducaţi, 1590, atelier necunoscut, 1/10; 10 ducaţi, 1582, atelier necunoscut, 2/2 (ilustrată); 3 taleri, placă cu trei bateri, 1592, atelier necunoscut, 8/12; taler, 1599, Baia Mare, 11/19; ducat, 1592, Cluj, 6/12.

Ştefan Bocskay: 6 ducaţi, 1606, atelier necunoscut, 2/3; 5 ducaţi, 1605, atelier necunoscut, 3/2.

Sigismund Rákóczi: denar, 1607, Cluj, 6/1.

Gabriel Báthory: 10 ducaţi, 1610, atelier necunoscut, 1/3; ½ groş, 1608, atelier necunoscut, 16/1 (ilustrată); denar, 1610, Sibiu, 17/3; 3 groşi, 1610, Alba Iulia, 13/3.

Gabriel Bethlen: 5 ducaţi, 1616, Cluj, 3/4; 5 ducaţi, 1619, Alba Iulia, 3/7 (ilustrată); groş unguresc, 1622, Alba Iulia, 23/10 (ilustrată); denar, 1620, Alba Iulia, 25/8; 10 ducaţi, 1622, Kremnica, 1/10; 6 ducaţi, 1622, Kremnica, 2/10 (ilustrată); 5 ducaţi, 1627, Baia Mare, 3/15 (ilustrată); ¼ ducat, 1621, Baia Mare, 8/9; 2 taleri, 1622, Baia Mare, 15/10 (ilustrată); denar, 1620, Baia Mare, 25/8; 3½ taleri, pătrată, 1627, Košice, 11/15 (ilustrată); 3 taleri, 1629, Košice, 12/17 (ilustrată); denar, 1627, Košice, 25/15; groş unguresc, 1625, Mukačevo, 23/13.

Gheorghe Rákóczi al II-lea: ½ ducat, 1653, Baia Mare, 11/6; 4 taleri, 1653, Baia Mare, 14/6 (ilustrată); 2 taleri, 1653, Baia Mare, 15/6; 2 taleri, placă cu două bateri, 1652, Baia Mare, 16/5; 2 taleri, placă cu două bateri (şi două bateri de denari), 1653 şi 1658, Baia Mare, 16/6 şi 16/11 (ilustrată); ½ taler, pătrată, 1656, Baia Mare, 21/9; denar, 1655, Baia Mare, 24/8; 2 ducaţi, hexagonală, 1657, Alba Iulia, 8/10 (ilustrată).

Mihail Apafi: 20 ducaţi, 1662, Sibiu, 5/2; 9 ducaţi, 1662, Sibiu, 8/2; 9 ducaţi, hexagonală, 1662, Sibiu, 9/2; 4 taleri, 1662, Sibiu, 23/2; taler, 1666, Sibiu, 28/6; 10 ducaţi, hexagonală, 1681, 1686 şi 1687, Făgăraş, 7/21, 7/26 şi 7/27; 8 ducaţi, hexagonală, 1687, Făgăraş, 11/27 (ilustrată); 5 ducaţi, 1668, Făgăraş, 13/8; 4 ducaţi, 1668, Făgăraş, 15/8; 3 ducaţi, hexagonală, 1680, Făgăraş, 17/20; ducat, 1672, Făgăraş, 19/12; ducat, hexagonală, 1683, Făgăraş, 20/23; 6 taleri, pătrată, 1668, Făgăraş, 21/8; 3 taleri, 1668, Făgăraş, 24/8; 10 ducaţi, 1671, Cluj, 6/11; 10 ducaţi, hexagonală, 1673, Cluj, 7/13; taler, 1671, Cluj, 28/11; ½ taler, 1671, Cluj, 30/11; taler, 1676, Bistriţa, 28/16; 100 ducaţi, 1683, Alba Iulia, 1/23; 10 ducaţi, hexagonală, 1686, Alba Iulia, 7/26; 8 ducaţi, 1677 şi 1681, Alba Iulia, 10/17 şi 10/21; 8 ducaţi, hexagonală, 1683, Alba Iulia, 11/23; 5 ducaţi, 1681, Alba Iulia, 13/21; ducat, 1674 şi 1677, Alba Iulia, 19/14 şi 19/17; 4 taleri, 1678, Alba Iulia, 23/18; 3 taleri, 1683, Alba Iulia, 24/23 (ilustrată); 2 taleri, hexagonală ?, 1678, Alba Iulia, 26/18; taler, pătrată, 1678, Alba Iulia, 29/18 (ilustrată); taler, pătrată sau hexagonală (?), 1681, Alba Iulia, 29/21.

Dintre celelalte două subsecţiuni, pentru Braşov (p. 41–43) şi pentru Sibiu (p. 44–46), doar prima se remarcă prin noutăţile faţă de BLO: ducat, Klippe, 1612, 3/12; groş, 1615, suberată (fals contemporan?), (10/15).

Secţiunea 22, dedicată României (p. 47–87), debutează cu arborii genealogici ai familiilor domnitoare în Moldova şi Ţara Românească (p. 48–51): Muşatin (în relaţie cu Basarab şi Mavrocordat), Basarab, Tomşa, Movilă, Cantacuzino – Brâncoveanu – Racoviţă, Duca, Ghica, Cantemir – Cantacuzino, Callimachi (Călmaşu).

Subsecţiunea Moldovei (p. 52–58) cuprinde emisiunile de la Bogdan al III-lea la imitaţiile de la Suceava (1662–1683), tabloul fiind cel cunoscut în BLO, dar remarcăm între superbele piese ilustrate: Ştefăniţă, ½ groş, 2/00; Ştefan Răzvan, 3 groşi, 1/1; Ieremia Movilă, 3 groşi, 1/00 Ab (prototip Polonia, Sigismund al III-lea) şi 1/00 Ba (prototip Lituania, Ştefan Báthory). Sunt menţionate falsurile după asprii otomani (sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea), după polgroşii polonezi şi lituanieni (prima jumătate a secolului al XVI-lea) şi după piese mari de argint străine (secolul al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea). Pentru Ţara Românească (p. 59–63), cu emisiunile lui Mihai Viteazul, Mihnea al III-lea şi Constantin Brâncoveanu, tabloul este în mare cel cunoscut în BLO; reţinem semnalarea unei probe de argint pentru şilingii lui Mihnea al III-lea, aflată la Muzeul Naţional Maghiar din Budapesta. Sunt menţionate imitaţiile după asprii otomani (sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea) şi cele după şilingii europeni din perioada cca 1660–1680.

În privinţa literaturii listate în subsecţiunile Moldova şi Ţara Românească, constatăm cu surprindere că, deşi editorii au decis (vezi mai sus) că se vor reţine doar lucrări referitoare la emisiunile monetare şi nu din cele privind aspecte de circulaţie sau financiare, acestea din urmă sunt totuşi consistent reprezentate. Dintre lucrările care, aşa cum arată chiar titlul lor, nu-şi aveau locul în listă, citâm: E. Oberländer-Târnoveanu, *„Tartarian Zlots" – A Golden Horde Legacy in the Monetary Terminology and Practice of Mediaeval Moldavia and its Neighbouring Countries"*, în RRH, 30,

1991, 3–4, p. 189–22; idem, *From* Perperi Auri „Ad Sagium Vicine" *to Părpăr – Money of Account of Byzantine-Balkan Origin in Wallachia (Thirteenth to Nineteenth Centuries)*, în *130 Years Since the Establishment of the Modern Romanian Monetary System*, Bucureşti, 1997, p. 97–182; C. Opaschi, *Aspects of Monetary Circulation in Wallachia at the Beginning of the Nineteenth Century*, *ibidem*, p. 323–339. În legătură cu imitaţiile de aspri otomani (numiţi, nu ştim de ce, *aqčelik)*, se afirmă prea categoric că *„derzeit keine Stücke sicher zuweisbar"*, dar acceptarea producerii în Moldova a unora dintre piesele găsite la Suceava este rezonabilă şi atribuirea lor chiar unui atelier de acolo nu este mai puţin sigură decât atribuirea altor emisiuni din acest Repertoriu. Se trimite pentru aceste imitaţii (la subsecţiunea Moldova, unde se menţionează ca prototipuri doar emisiunile din epoca lui Bayezid al II-lea şi Süleyman I) numai la nota preliminară privind tezaurul de la Şieu (E. Oberländer-Târnoveanu, Gabriela Rădulescu, Revista Bistriţei, 8, 1994, p. 83–96), unde, într-adevăr (adică în concordanţă cu afirmaţia categorică citată), se publică, fără descriere detaliată şi fără fotografie, un singur exemplar. Publicarea primelor exemplare sigure din această categorie, cu fotografii şi desene, ne aparţine, ceea ce cititorul poate afla chiar din acest volum, din suplimentul cu monetăriile otomane din Europa (p. 263–265), unde se citează corect, ca primă lucrare de referinţă, comunicarea *Imitations et contrefaçons des aspres ottomans en Roumanie (fin du XVe – début du XVIe siècle)*, în *Proceedings of the XIth International Numismatic Congress*, III, Louvain-la-Neuve, 1993, p. 305–307. Menţionarea imitaţiilor după asprii otomani putea fi însoţită şi de trimiterea la Luana Popa, E. Nicolae, *Un tezaur de aspri otomani de la începutul secolului al XVI-lea în colecţiile Muzeului Judeţean Braşov*, în BSNR, 80-85 (1986-1991), 1992, p. 149-154, articol integrat totuşi în lista bibliografică generală (p. 55), prezenţă care se justifică însă numai prin publicarea acolo, cu toate detaliile, a patru imitaţii după asprii lui Bayezid al II-lea. Se puteau eventual cita, între altele, şi tezaurele de la Săseni (trei exemplare de tip Bayezid al II-lea) sau Radu Vodă (o piesă din epoca lui Murad al III-lea). De asemenea, credem că era oportună şi menţionarea falsurilor şi imitaţiilor, probabil locale, după şahii otomani din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Mihaela Blasko, E. Nicolae, *Dirhemi otomani falşi din a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în SCIVA, 44, 1993, 2, p. 209–213).

În subsecţiunea comună a principatelor extra-carpatice (p. 64–68) sunt cuprinse piesele din vremea ocupaţiei ruseşti, sub Ecaterina a II-a (numite de obicei în literatură de tip Sadagura) şi probele de 10 sutimi, 5 sutimi şi 5 parale din timpul lui Alexandru Ioan Cuza, cu menţionarea contramarcării monedelor străine la cca 1850–1860 şi a proiectului de a se emite piese de 20 Români (AV), 5 Români (AR) şi 10 Centime (AE).

Ultima subsecţiune care priveşte spaţiul românesc este rezervată României moderne şi contemporane (p. 69–87), de la Carol I până în 1990. Dintre completările şi corecturile pentru perioada acoperită şi de BLO, semnalăm:

Carol I: 20 lei, 1884, Bucureşti, nu există; 10 lei, probă, 1870, Bucureşti, cod 6/5 (ilustrată); 1 leu, probă, 1881, Bucureşti, 9/16; 10 bani, 1882, Bucureşti, 12/17 (la trimiteri, eronat, 12/7) (ilustrată).

Ferdinand I: 2 lei, probă, 1923, Le Locle, 6/10; 1 leu, probă, 1923, Le Locle, 8/10; 50 bani, probă, 1922, Le Locle, 9/9; 25 bani, probă, 1922, Le Locle, 10/9.

Carol al II-lea: 100 lei, probe, 1930, 1931, 1933 şi 1934, monetărie necunoscută, 5/1, 2, 4 şi 5; 20 lei, probe, 1931–1934, monetărie necunoscută, 7/2–5; 100 lei, probe, 1935-1938, Bucureşti, 1/6–9; 20 lei, probe, 1935–1938, Bucureşti, 2/6–9; proba 2 lei 1937 (BLO 234) este exclusă.

Mihai I: 1000 lei, probă, 1946, Bucureşti, 6/7 (ilustrată); 100 lei, probă, 1945, Bucureşti, 10/6.

Republica Populară Română: 1 leu, probă, 1960, Bucureşti, 5/14; 50 bani, probă, 1960, Bucureşti, 6/14.

Pentru Republica Socialistă România remarcăm următoarele probe bătute la Bucureşti: 100 lei, argint, 1984, cu capul lui N. Ceauşescu pe revers, 3/00 (ilustrată); 100 lei, argint, 1984, cu reversul pentru inaugurarea navigaţiei pe canalul Dunăre-Marea Neagră, 3/20 (ilustrată); 10 lei, 1987, cu reversul pentru inaugurarea navigaţiei pe canalul Dunăre-Marea Neagră, 5/23; 10 lei, 1988, 5/24; 5 lei, 1966, 1977 şi 1987, 6/2, 13 şi 23; 2 lei, 1987, cu imaginea metroului şi inscripţia DOI LEI pe revers, 8/23 (ilustrată). Dintre aceste probe, atrag atenţia prin aspectul lor neobişnuit primele două

(din argint) şi ultima, aflate în colecţii private. Cum nu s-a publicat anterior nimic despre ele, aşteptăm cu mult interes ca instituţiile româneşti implicate în proiectarea şi baterea lor să le confirme existenţa şi să explice şi cum a fost posibil ca ele să ajungă, din câte înţelegem, în colecţiile private din străinătate şi nu, eventual, în colecţiile publice din ţară. Observăm că editorii au tradus „Republica Populară Română" prin „Volksrepublik Rumänien", dar era de preferat „Rumänische Volksrepublik"; diferenţa este minoră în aparenţă, dar are semnificaţie politică. Totodată, numele actual oficial al statului este „România" şi nu „Republica România". Încheind trecerea în revistă a secţiunilor privind România (deci inclusiv Transilvania), subliniem mulţimea informaţiilor noi faţă de catalogul standard, fiind cu deosebire de apreciat integrarea unor piese inedite, din colecţii publice sau private, sau a unora publicate doar în cataloage de licitaţie, mai puţin accesibile.

Repertoriul continuă cu secţiunea „23. Südslawisch-Albanischer Raum" (p. 88–172), cu subsecţiuni despre: Dalmatia et Albania (veneţiene; 23.1), Zara / Zadar (23.2), Sebenico / Šibenik (23.3), Traù / Trogir (23.4), Spalato / Split (23.5), Lesina / Hvar (23.6), Ragusa (23.7), Cattaro / Kotor (23.8), Antivari / Stari Bar (23.9), Serbia (23.10 şi 23.13), Muntenegru (23.11), Iugoslavia (23.12), Statul Croaţiei Independente (23.14) şi Albania (23.15). Secţiunea debutează cu un tabel sinoptic al emisiunilor veneţiene anonime pentru Dalmaţia, Albania şi Levant, cele pentru Dalmaţia şi Albania fiind prezentate apoi în secţiunea de faţă (23.1), iar cele din spaţiul greco-egeic în secţiunea 25. Pentru numismaţii din România, cel mai mare interes prezintă subsecţiunea dedicată Ragusei, ale cărei emisiuni au pătruns şi în circulaţia monetară de la Dunărea de Jos; tabelele încep cu anul 1449 şi sunt însoţite de o ilustraţie bogată şi, ca de obicei, de foarte bună calitate. Precizăm că subsecţiunea 23.13 se referă la Serbia în timpul ocupaţiei naziste (1941–1945), iar 23.14 la Croaţia aceleiaşi vremi.

Urmează secţiunea dedicată Bulgariei (24) şi, în final, cea a zonei greco-egeice (p. 189–261). cu subsecţiuni despre: emisiunile veneţiene destinate întregului Levant (25.1), Isole et Armata (veneţiene; 25.2), Corfu, Cefalonia şi Zante (veneţiene; 25.3), Insulele Ionice (25.4), Armata et Morea (veneţiene; 25.5), Creta (25.6), Tenos (veneţiene; 25.7), emisiunile genoveze pentru Levant (25.8), Chios (genoveze; 25.9), Ordinul Ioaniţilor din Rhodos (25.10), Cipru (25.11) şi Grecia (25.12). Monedele subsecţiunilor 25.1 şi 25.8 sunt pentru comerţul din Levant, fără a fi destinate unui teritoriu anume, iar cele ale subsecţiunilor 25.2 şi 25.5 sunt legate de participarea Veneţiei la războiul cu otomanii la sfârşitul secolului al XVII-lea, după asediul Vienei. Atragem atenţia asupra subsecţiunii 25.9, unde sunt integrate foarte multe date noi, datorate mai ales unei contribuţii recente a lui A. Mazarakis, nouă încă necunoscută: *Chio: revisioni monetarie*, în L. Balletto (red.), *Oriente e occidente tra medioevo ed età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, II, Genova, 1997, p. 813–901. Aflăm astfel că se atribuie Chiosului, pe lângă emisiunile similare mai vechi, şi imitaţii grosolane după ducatul veneţian bătute în perioada 1509–1543, opinie care credem că va interesa pe numismaţii români. În 1997, în teza noastră de doctorat (E. Nicolae, *Moneda otomană în Ţările Române în perioada 1451–1512*, Chişinău, 2003, p. 28–29), formulam ipoteza că în Chios se vor fi bătut imitaţii ale ducatului veneţian până în ajunul cuceririi otomane din 1566, în special pentru plata tributului, aceste piese fiind printre cele numite în documente „ducaţi turceşti" sau „zloţi tătăreşti". Confirmarea acestei producţii poate duce la relansarea discuţiei.

Suplimentul cu monetăriile otomane din teritoriile europene (p. 262–270) cuprinde o prezentare sintetică a istoriei monetare otomane, o bibliografie în care, din păcate, lucrările româneşti, care aduc contribuţii importante privind cronologia şi tipologia unor emisiuni, sunt slab reprezentate, după care urmează tabelele, pe monetării, cu numele sultanilor şi metalul în care s-a bătut (fără tipologie, cronologie, nominaluri). Monetăriile listate sunt: Bana-Luka (Banja Luka), Belgrad, Çaniçe (Čajniča), Edirne (Adrianopol), Filibe (Plovdiv), Gelibolu (Gallipoli), Yenişehir (Larissa), Mudava (Moldova Veche), Novabırda (Novo Brdo), Ohri (Ohrid), Prevadi (Provadija), Karatova (Kratovo), Kostantiniye (Constantinopol), Kuçayne (Kučajna), Sakız (Chios), Saray (Sarajevo), Sreberniçe (Srebrenica), Serbernik (Srebrenik), Serez (Serres), Sidrekıpsı (Stagira), Sofya (Sofia), Temirhisar (Siderokastro), Üsküb (Skopje) şi Varna. Considerăm necesar a face unele precizări, corecturi şi completări la acest supliment, al cărui autor s-a bazat în special pe literatura mai veche (pentru o

rapidă informare generală, semnalăm o apariție recentă: S. Srećković, *Ottoman mints and coins*, Belgrad, 2002). Astfel, atelierul de la Çaniçe (Čajniča), inclus totuși aici cu emisiuni din perioada de la Bayezid al II-lea la Mehmed al III-lea, în ciuda obiecțiilor lui S. Srećković, trebuie eliminat, căci studiile recente vin în sprijinul poziției numismatului sârb. În tabelul pentru Edirne, primele emisiuni sunt cele ale lui Emir Süleyman, când de fapt apare pentru prima dată numele atelierului în inscripții, dar este sigur că s-au bătut monede și mai devreme, sub Bayezid I și chiar sub Murad I, care și-a stabilit acolo capitala. Atelierul Yenișehir este localizat la Larissa, în Thessalia, dar după cea mai recentă lucrare citată (M. Erüreten, TNDBülten, 17, 1985, harta de la p. 16–17) se află de fapt în nord-vestul Asiei Mici, deci nu trebuia inclus. În cazul atelierului de la Novo Brdo, forma Novar nu este propriu-zis o prescurtare a formei Novabırda. Pe inscripțiile monetare ea apare cu mult mai devreme decât Novabırda, fiind singura folosită până sub Süleyman I, când este înlocuită treptat de cealaltă; prin urmare atelierul putea fi prezentat drept Novar / Novabırda. La Karatova sunt menționate piese de aur de la Süleyman I și Selim al II-lea, dar se bat și sub Murad al III-lea; un exemplar, publicat cu toate detaliile, face parte din tezaurul de la Bălțata , vezi E. Nicolae, în *Tezaure din muzeele orașului Chișinău, Secolele XVI – XVII*, coord. V. Butnariu, Chișinău, 1994, p. 35 și pl. II/10, și Ana Niculiță, E. Nicolae, BSNR, 86–87 (1992–1993), 1996, p. 168–170, nr. 10. În ce privește Constantinopolul, dacă pentru numele „Dāru'l ḥilāfa" („Casa califatului") se dă corect între paranteze echivalentul său german „Sitz der Kalifats", pentru „Islāmbūl" (sau Islâmbol) găsim „Phantasiename", ceea ce nu mai este o traducere, ci o caracterizare, de altfel inoportună, căci este vorba de un titlu de aceeași factură însemnând „(Orașul) plin de Islām". La Sarajevo (Saray / Bosna) figurează emisiuni din epoca lui Mehmed al III-lea, dar S. Srećković le-a infirmat existența *(Ottoman mints and coins*, p. 182, s.v. *Saray)*. Deși Semendre este menționată cu piese de argint de la Ahmed I, înclinăm să urmăm dubiile lui S. Srećković, citate aici, cu privire la existența acestei monetării; la fel și pentru Serbernik, inclusă cu altâni de la Süleyman I. Existența atelierului de la Temirhisar (sub Mehmed I) este într-adevăr nesigură, iar localizarea la Siderokastro trebuia trecută (și) la Sidrekipsi. Pentru Sofya, ne îndoim, pe baza examinării unor mari fonduri numismatice din România și de la Chișinău, de existența emisiunilor pentru Süleyman I și Selim al II-lea, rămânând sigure doar cele de la Murad al III-lea până la Murad al IV-lea. Din câte știm, este sigur că Üsküb intră în activitate sub Mehmed al II-lea, nu sub Murad al II-lea, iar funcționarea unui atelier la Varna sub Süleyman I și Selim al II-lea nu a fost confirmată. În privința monedelor de cupru, care s-au bătut numai la Serez, Edirne și Kostantiniye, faptul că nu sunt menționate pentru unii sultani nu înseamnă că nu s-au bătut și în epoca acestora, deoarece majoritatea emisiunilor sunt anonime, deci încă nedatate și neatribuite. În ciuda acestor observații, apreciem efortul deosebit făcut de autorul suplimentului care, din câte înțelegem, a trebuit să ofere într-un timp foarte scurt o imagine sintetică asupra unui domeniu atât de vast.

Volumul se încheie cu indicii pentru persoane (p. 271–280), monetării (p. 280–282), noțiuni geografice (p. 282–284) și generale (p. 284–287).

La capătul acestei prezentări, nu putem decât să-i felicităm pe inițiatori, autori, colaboratori și sponsori pentru primele volume ale acestui proiect monumental, dificil și de înaltă ținută, și să le dorim ca și celelalte să poată fi editate cât mai curând și în aceleași condiții excepționale.

Eugen Nicolae

JOHANN JAKOB, *Maße, Gewichte und Währungen im Banat, 1718 bis 1990 und vor der Landnachme*, Mainz, 2001, 72 p. + ilustrat

Prin titlul lucrării, dar și cu reproducerea color imprimată pe copertă, autorul încearcă să atragă atenția asupra temei dezvoltată în publicația de față. Banatul Timișan (Timișoarei) – teritoriu delimitat de Mureș, Tisa, Dunăre și spre răsărit de prelungirile Carpaților Meridionali – a devenit provincie imperială după luarea „în stăpânire" de Habsburgi, oficial prin semnarea tratatului de pace de la

Passarowitz la 21 iulie 1718. În această calitate a fost integrat în sistemul politico-economic şi metrologic-monetar al ţărilor ereditare ale coroanei habsburgice. Politico-economic a fost supusă administraţiei camerale austriece şi metrologic au fost impuse unităţi de măsură şi greutăţi din Austria inferioară, cu centrul la Viena. Ca măsuri de lungime (p. 7) s-au introdus: ţolul, piciorul, stânjenul vienez, ca unitate de bază pentru lungimi, prăjina, mila de poştă, mila geografică şi de navigaţie, cotul vienez, pumnul – o măsură specială pentru negoţul cu cai, în vederea măsurării înălţimii acestora în dreptul bulbucăturii (p. 8).

Măsurile de suprafaţă au avut o deosebită importanţă în agricultură la conturarea loturilor de pământ şi a terenurilor pentru casă şi grădină pentru băştinaşi (români şi sârbi) şi colonişti germani. În felul acesta s-au pus bazele sistemului cadastral funciar în Banat. Avem astfel stânjenul pătrat şi iugărul vienez de 1 600 de stânjeni pătraţi; aceste măsuri s-au menţinut valabile în cărţile funciare şi după introducerea sistemului metric din 1876 în Austro-Ungaria, de fapt până în 1945, când, după Reforma agrară din acest an, au fost înlocuite cu metrul pătrat, arul şi hectarul.

Măsuri de capacitate (p. 10): stânjenul cubic (şi ca măsură pentru lichide), vadra vieneză, vadra austriacă, cu subdiviziuni şi multiple ale acestora, ca vadra de vin, de bere, respectiv butoi de vin, de bere şi butie de vin (*Fuder Weinmaß*); de asemenea, mierţa vieneză şi de Pressburg (zis şi ungurească); apoi măsuri de capacitate pentru produse şi obiecte zise uscate (p. 11). O atenţie specială a fost acordată de autor fânului, care a avut în secolele XVIII şi XIX o deosebită importanţă şi pentru armată-cavalerie, cât şi în agricultură la transportul cu doi cai, ca forţă de tracţiune la un car (căruţă) cu loitre din Banat. A se vedea în acest sens şi notele de subsol de la p. 14–15 şi observaţia de la p. 17, privind transportul snopilor de cereale şi porumb, cât şi a fânului din livezi şi trifoiului uscat de pe terenuri cultivate. Lemnul uscat (de foc şi pentru construcţii), măsurat cu stânjen de pădure, stânjenul de lemn şi stânjenul cubic pentru lemn de construcţii, este descris la p. 15–16. Bunuri în bucăţi şi măsurile pentru produse de hârtie sunt cuprinse la p. 16–17.

În lucrare sunt tratate unităţile nemetrice şi metrice pentru greutăţi (p. 18–23), care au constituit baza metrologică a sistemelor monetare bimetalist şi monometalist. Totodată, au avut importanţă pentru prelucrarea aurului (obiecte, bijuterii marcate cu cifre pentru a scoate în evidenţă titlul aurului utilizat, 326, 545 şi 767‰ respectiv 333, 585 şi 750‰ corespunzând cu 8, 14 şi 18 carate, după trecerea la sistemul metric). La prelucrarea argintului (bijuterii, obiecte ca tacâmuri de masă) marcarea se făcea cu cifrele 13 sau 15 lotoni (argintul de 16 lotoni – *16 löthiges Silber* – este argint fin, deci pur, cu titlul de 1 000‰), lotonul având în acest caz un caracter calitativ şi nu gravimetric. La acest capitol sunt descrise unitatea ponderală cu subdiviziunile ei pentru farmacie, pentru pietre preţioase (p. 22), şi greutatea etalon pentru cofetării şi industria dulciurilor, adică livra de ciocolată, livră echivalentă cu 490 de grame. Autorul aminteşte de o măsură de greutate folosită în zonele regimentelor de graniţă unde se folosea şi „oca".

Baza sistemului monetar şi ponderal şi cel al negoţului cu aur şi argint în Imperiul Romano-German a fost stabilit prin decretul monetar imperial din 1524, şi anume: 1 marcă de Colonia (*Kölnische Mark*) echivalentă cu 233,856 g = 8 uncii = 16 lotoni = 64 *Quentchen* = 256 pfennigi etalon = 512 *Heller* = 4 020 aşi de Colonia = 288 grăunţe. Autorul studiului remarcă faptul că în Austria inferioară (respectiv Viena) s-a plecat de la marca de Colonia echivalentă cu 233,890 g şi prin decretul datat 1 august 1560 s-a stabilit: 1 marcă vieneză = 6/5 marcă de Colonia (Austria) = 1,2 × 233,890 = 280,668 g care era subdivizată: 1 marcă vieneză = 280,668 g = 8 uncii = 16 lotoni de marcă, de unde rezultă că 1 loton de marcă (*Markloth*) = 17,541 755 (utilizat pentru aur, argint şi greutăţi monetare. În 1576 s-a stabilit prin decret că livra vieneză echivalează cu 560,060 g. Pornindu-se de la această livră (= funt) s-au stabilit unităţi de greutate pentru comerţul cu mărunţişuri şi comerţul mare: 1 loton vienez = 17,501 875 g (mărunţişuri); 1 livră vieneză = 32 lotoni vienezi = 560,060 g; 1 centenar vienez = 100 livre = 56,006 kg. De la marca vieneză = 280,668 g rezultă asul de Colonia astfel: 280,668 : 4824 = 58,181592 mg, numit şi *gran de ducat* (vienez). Greutatea ducat aur = 60 *grani de ducat* (vienezi) = 3,490 896 g pentru ducaţii de aur (k.k.). Pentru aceşti ducaţii s-a stabilit limita inferioară de greutate, ca urmare a uzurii în circulaţia monetară, prin controlul cu pond monetar („piatră blanc"), în germană *Passierstein* (= *Passiergewicht*), având greutatea de 3,39 g.

Sistemele monetare în Banat în decursul anilor 1718–1990 (p. 24–60) sunt analizate şi tratate de autor sub aspectul cadrului istoric în care au apărut şi în care s-au desfăşurat. Studiul scoate în evidenţă şi o serie de elemente ponderale legate de baterea monedelor, ca unitatea ponderală (marca vieneză, livra vamală = *Zollpfund*, kilogram) şi greutatea (brută) şi elemente de valoare intrinsecă a monedelor ca titlul (*Feingehalt*), greutatea fină, acoperirea în aur fin şi raportul valoric între aur şi argint într-o anumită perioadă. Istoria acestor sisteme monetare este într-un anumit sens şi istoria devalorizării monetare (scăderea titlului respectiv a greutăţii fine, scăderea acoperirii în aur fin a bancnotelor până la bancnote fără acoperire, deci neconvertibilitatea acestora). Consecinţa a fost că atunci când sistemul monetar-financiar a fost zdruncinat, funcţia oficială de mijloc de plată nemaifiind asigurată (inflaţie galopantă), a fost necesară o reformă monetară care de obicei a lovit în interesele majorităţii populaţiei.

Cu privire la Banatul Timişan, autorul scoate în evidenţă că la asediul cetăţii Timişoara, imperialii, sub comanda prinţului Eugeniu de Savoia (1663–1736), *au repurtat victorie*, şi în noua provincie şi-a făcut intrarea *„florinul renan"* (fl) ca monedă de calcul de 60 de creiţari (kr, xr). A fost un fel de unitate monetară şi numai din 1753 a fost bătută ca monedă convenţională (*Konventionsmünze*/C.M.) care valora 60 de kr. Ca monedă de argint, baza a constituit-o talerul imperial. Baza metrologică utilizată a fost unitatea ponderală stabilită la Augsburg, în 1566, şi anume: marca de Colonia echivalentă cu 233,856 g; această cantitate de argint fin trebuia cuprinsă în 9 taleri, iar dintr-o marcă de Colonia de argint monetar trebuia să se bată 8 taleri. Titlul 8 : 9 = 888 8/9‰, greutatea fină 233,856 g : 9 = 25,984 g argint fin şi greutatea (brută) a talerului 233,856 g : 8 = 29,232 g. Sistemul monetar s-a menţinut până în anul 1753: 1 taler imperial = 90 creiţari = 30 groşi; 1 groş = 3 creiţari; 1 creiţar = 4 pfenigi vienezi (din cupru); 1 ducat-aur valora 4 florini renani şi 6 până la 8 creiţari.

În 1753, Austria, Principatul electoral Bavaria şi unele teritorii din sudul şi sud-vestul Germaniei au făcut o Convenţie monetară (p. 27). Baza metrologică a sistemului monetar (*Konventionsmünze*/C.M.): marca de Colonia (în Austria) = 233,890 g şi marca vieneză (folosită în 1761) = 280,668 g; pentru ducaţi, marca de Colonia (în Austria) a fost folosită oficial până la 1918. În 1753, 20 de florini renani (fl. C.M.), respectiv 10 taleri convenţionali conţineau o marcă de Colonia (în Austria), deci 233,890 g argint fin. Începând cu 1761, 24 florini (C.M.), respectiv 12 taleri convenţionali, conţineau o marcă vieneză, deci 280,688 g argint fin. În ambele cazuri argintul monetar avea titlul de 833 1/3‰ sau, altfel exprimat, argintul monetar era de 13 1/3 lotoni, faţă de 16 lotoni care se referă calitativ la argintul fin (13 1/3 : 16 = 833 1/3). Cu privire la ducatul de aur, denumit şi ducat imperial (k.k.), acesta era definit ca o marcă de Colonia (în Austria) de aur monetar cu titlul de 986 1/9‰ cuprinsă în 67 de piese (ducaţi). Rezultă astfel: 1 taler C.M. = 2 florini C.M.; 1 florin C.M. = 60 kr. C.M.; 1 ducat aur (imperial) = 4 fl 10 kr C.M.; raportul între aur şi argint: 1 : 14,1549. S-a bătut în continuare şi ducatul de Kremnitz, tot 67 de bucăţi dintr-o marcă de Colonia (în Austria), dar cu un excelent titlu de 989 7/12‰ – vechiul titlu al ducaţilor ungureşti de Kremnica bătuţi încă din 1365 şi care au ajuns prin comerţ şi în Principatele Române; au fost bătuţi până în 1786 cu acest titlu. În tabelul de la p. 31 sunt cuprinse elementele caracteristice ale acestui sistem monetar. O importanţă deosebită a fost atribuită talerului convenţional cu milesimul 1780 cu efigia Mariei Theresia cu voal, care a circulat neschimbat în ţările Orientului până în prima jumătate a secolului al XX-lea; este aşa numitul *Maria-Theresien-Taler*.

Autorul a analizat şi cauzele apariţiei pentru *Wiener Währung*, bancnote impuse de stat cu un curs forţat, fiind numite în popor *Scheingeld* (bani aparenţi), care circulau în paralel cu moneda convenţională după 1811, cu cursul oficial: 1 fl C.M. = 1 fl W.W. (bancnotă). Începând cu 1820 statul a fost pus în situaţia de a face o devalorizare *(Abwertung)* a acesteia cu 60%, astfel cursul a fost stabilit la 1 fl C.M. = 2 ½ fl W.W. sau 1 fl. W.W. = 0,40 fl C.M.

Întrucât Imperiul austriac nu avea o monedă puternică la nivelul altor puteri europene, s-a ajuns ca acesta să încheie un acord monetar cu statele uniunii vamale germane la Viena, la 24 ianuarie 1857. S-a stabilit unitatea ponderală: livra vamală *(Zollpfund)* metrică = 500 g. Monedele de argint şi aur (deci bimetalist), emise de Austria, în baza acordului, au fost denumite *Vereinsmünze* (monede de uniune) şi aveau drept de circulaţie în Austria şi statele uniunii vamale. Acest nou sistem monetar a

fost denumit *Österreichische Währung (ö.W.)* fiind introdus în circuitul financiar la sfârşitul anului 1857 şi cu bancnote. În greutatea de 500 g argint fin erau cuprinşi 30 de *Vereinstaler* şi pentru moneda ţării (gulden) – deci numai cu circulaţia în Imperiul austriac – 45 de florini trebuiau să conţină 500 g argint fin. Titlul argintului monetar în ambele cazuri era de 900‰. Pentru monedele de aur cu titlul tot de 900‰, cu caracter de *Vereinsmünzen*, etalonul monetar *(Münzfuß)* a fost de 50, adică în 50 de coroane de uniune *(Vereinskrone)* erau cuprinse 500 g aur fin. În ce priveşte guldenul, deci florinul (fl ö.W.), s-a trecut la împărţirea în 100 creiţari noi: 1 gulden (ö.W.) = 100 nkr, raportul aur/argint 1 : 15. În cataloage numismatice apare înscrisă pe reversul monedei de 1 *Vereinstaler* inscripţia: EIN VEREINSTHALER XXX EIN PFUND FEIN, iar pentru 1 *Vereinskrone* VEREINSMÜNZE 50 EIN PFUND FEIN, adică se precizează unitatea ponderală (EIN PFUND FEIN) şi etalonul monetar *(Münzfuß)* de XXX, respectiv 50. La p. 37 este cuprins tabelul centralizat cu principalele elemente ponderale şi de valoare intrinsecă ale monedelor acestui sistem monetar, din perioada 1857–1892.

În 1867, în decembrie, ia naştere statul dualist Austro-Ungaria cu Finanţele, Apărarea şi Ministerul de Externe în comun, caracterizat prin prescurtarea k.u.k. (kaiserlich und königlich = imperial şi regesc) conjuncţia *und* (şi) având pentru Ungaria o deosebită importanţă ca simbol de egalitate în drepturi. Experţii financiari de ambele părţi urmăreau un sistem monetar pe bază de aur. De altfel, drumul în această direcţie a fost indicat de Uniunea Monetară Latină. Astfel, la 2 august 1892 se introduce Krone/Coroana împărţită în 100 Heler/Fillér. 1 coroană avea valoare, deci acoperirea în aur fin, de 0,304878 g, unitatea ponderală fiind kilogramul. Raportul dintre (ö.W.) şi coroană a fost de 1 : 2, deci: 1 gulden (ö.W.) argint ori bancnotă = 2 coroane. Autorul arată că după introducerea coroanei în circuitul monetar, 1 gulden (ö.W.) de argint a rămas în continuare în circuit, fiind considerat ca monedă de 2 coroane. În tabelul de la p. 38 sunt cuprinse datele care caracterizează acest sistem monetar, care după 1918 ia sfârşit în ambele ţări printr-o inflaţie galopantă.

Sfârşitul primului război mondial a dus la destrămarea Imperiului Austro-Ungar şi circa 2/3 din teritoriul Banatului – oficial prin tratatul de pace din vara anului 1920 – au fost integrate în regatul România. Pe acest teritoriu – ca de altfel şi în Ardeal şi Bucovina – circulau bancnote emise de Banca austro-ungară, cu valori nominale în coroane. Aceste bancnote (afară de cele de 1 şi 2 coroane) au fost ştampilate în 1919, căci în Austria şi Ungaria circulau în continuare bancnote în coroane cu inflaţie galopantă. Ştampilarea a fost necesară şi pentru a împiedica speculaţiile monetare în special cu bancnote de 10 000 coroane. Unificarea monetară a avut loc în România în anii 1920–1921 cu cursul de convertire 2 coroane = 1 leu.

Autorul arată cum România, ca Principat, a înfiinţat moneda naţională în 1867 şi a aderat la sistemul bimetalist al Uniunii Monetare Latine. Prin lege leul era echivalent cu francul francez şi această unitate monetară se diviza în 100 bani. Baza metrologică a sistemului naţional român a fost unitatea ponderală: kilogramul. În 1890 s-a adoptat sistemul monetar pe bază de aur, leul având acoperirea de 0,2903225 g aur fin, ca şi francul francez; titlul aurului monetar era de 900‰. În tabelul de la p. 44 sunt cuprinse elementele caracteristice ale sistemului monetar, valabile până la izbucnirea primului război mondial. După încheierea procesului de unificare monetară în anii 1920–21, autorul arată că datorită faptului că în 1916 şi în mică măsură în 1917 tezaurul BNR, în valoare de 315.154.980,41 lei aur, a fost transportat – spre siguranţă – la aliaţii ruşi, la Moscova, de unde până în prezent nu s-a întors, stabilitatea leului era nesigură. Cu un împrumut extern în 1929 de 100 733 000 USD guvernul lui Iuliu Maniu a putut, pe baza legii din 7 februarie 1929, întări şi asigura convertibilitatea leului, asigurându-se acoperirea leului cu 0,009 g aur fin. Dintr-un kg de aur fin se puteau bate 111 111,11 lei. Bancnotele erau convertibile, dar trebuiau prezentate spre rambursare cel puţin 100 000 lei în bancnote (= 1 kg aur monetar de 900‰). Pe baza acoperirii în aur, respectiv raportul acoperirilor, autorul arată cursurile de revenire – faţă de USD, livra sterling, marca germană, francul elveţian în 1890, respectiv în 1929 până în anul 1938/39.

După terminarea celui de-al doilea război mondial, se arată în continuare cum emisiuni de valoare nominală tot mai mari duc la inflaţia galopantă din 1947, căreia i s-a pus capăt prin stabilizarea monetară din 15 august 1947. Se arată cum această stabilizare a avut un caracter politic de

confiscare de averi, căci guvernul dr. Petru Groza a dat dreptul de a se schimba 1 leu stabilizat = 20 000 de lei vechi la suma maximă de 5 milioane de lei vechi. Ţara fiind în inflaţie galopantă, mulţi cetăţeni aveau zeci de milioane, ba chiar miliarde de lei. Cu suma schimbată se putea trăi la oraş numai câteva zile. În continuare se arată cum scurt timp după stabilizare apare Decretul-Lege prin care cetăţenii români erau obligaţi ca toate monedele de aur respectiv stocuri de aur şi devize de valută străină în posesie să le predea statului, în vederea preschimbării în lei stabilizaţi. La p. 51 se află tabelul cu monede preferate în perioada interbelică şi imediat după război. La 26 ianuarie 1952 are loc Reforma monetară: 20 de lei stabilizaţi = 1 leu nou. Conţinutul de aur fin al leului era stabilit la 0,148112 g.

Rubla în Uniunea Sovietică s-a stabilizat în decembrie 1947: 10 ruble vechi = 1 rublă nouă, care din 1950 avea conţinutul de aur fin de 0,222168 g. Pe baza acoperirilor în aur fin s-au stabilit oficial cursuri de revenire a leului faţă de valuta vest şi est, respectiv leu valută-vest şi leu valută-est (în raport cu rubla). La p. 50 şi 52 autorul arată că 1 leu valută-est, în relaţiile comerciale în C.A.E.R., era de 1,5 lei circulaţie internă, iar 1 leu valută-vest avea multiplicatorul până la 4,5 la export/import şi se stabilea confidenţial. La 1 ianuarie 1961 a fost o reformă monetară în U.R.S.S. prin care 10 ruble vechi = 1 rublă nouă şi această rublă avea oficial conţinutul de aur fin de 0,987412 g. Astfel, 1 rublă = 6,666 lei valută-est, respectiv în lei interni 1 R = 1,5 × 6,666 = 10 lei.

La p. 58 este redat un tabel sinoptic cu unitatea monetară a câtorva ţări şi conţinutul de aur fin, iar la p. 59 sunt date o serie de preţuri pe piaţa agricolă din Banat şi preţuri pentru animale şi maşini şi utilaje agricole.

Ultima parte a lucrării se ocupă de măsuri, greutăţi şi sistemul monetar turcesc care avea valabilitate în Banat, când era Eyalet al Imperiului Otoman, adică din 1552 până în 1716 (oficial până în 1718). La p. 65 se află un tabel cu sistemul monetar otoman cu principalele momente în evoluţia acestuia până în 1718. Apoi, la p. 66–67, monedele de aur şi argint emise în perioada sultanului Ahmed al III-lea (1703–1730), perioadă care este caracterizată printr-o rafinată viaţă de curte. La p. 68 a lucrării este dată o listă de suverani otomani din perioada 1683–1718, perioadă în care au avut loc marile războaie cu imperialii. Pentru Imperiul Romano-German sunt enumeraţi împăraţii şi comandanţii supremi pe frontul din Ungaria.

Ca urmare a schimbării apartenenţei statale a Banatului, s-a schimbat de fiecare dată şi limba oficială. Astfel, în secolul al XVIII-lea se foloseau limbile germană şi latină, în special în cancelarii, după formarea Imperiului austro-ungar (1867), limba maghiară şi, odată cu integrarea în regatul României a circa 2/3 din Banatul Timişan (oficial din 1920), limba română. În toate aceste limbi au fost întocmite acte oficiale ca: urbariale, registre de impozite şi de salarii, contracte de vânzare-cumpărare, contracte de căsnicie, testamente, cărţi funciare etc., în care apar exprimate noţiuni de măsuri, greutăţi şi monetare. Valorificarea cuprinzătoare a acestora presupune cunoştinţe metrologice (nemetrice în special) şi – privind istoriceşte – cunoştinţe economico-financiare şi numismatice.

Nu pot încheia fără să aduc autorului mulţumirile mele şi ale celor interesaţi din punct de vedere numismatic şi istoric. Lucrarea inginerului Johann Jakob, care a trăit pe aceste meleaguri până în 1984 (51 ani), cuprinde o prezentare detaliată, în cadrul istoric, a metrologiei – în special unităţi nemetrice – şi al sistemelor monetare succesive cu tabele centralizatoare. Prin bogata şi variata informaţie, lucrarea îşi câştigă, cu drept, locul în biblioteci oficiale, şi poate fi folosită ca instrument de lucru pentru numismaţi şi cei interesaţi de istoria Banatului.

Hans Retezar

Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chişinău, 28–30 mai 2000, Comunicări, studii şi note, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, 248 p., ilustrat

Această culegere de comunicări, studii şi note, a fost publicată ca urmare a desfăşurării în zilele de 28–30 mai 2000, la Chişinău, a lucrărilor primului simpozion de numismatică, găzduit de Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei din capitala Republicii Moldova. Editarea acestuia a fost

asigurată de Fundația Culturală „Onisifor și Octavian Ghibu", iar redacția de un colegiu constituit la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", ambele instituții fiind co-organizatoare ale simpozionului.

Sumarul volumului este deschis de Gheorghe Poenaru Bordea (p. 9–33), care prezintă emisiunile cetății Istros în perioada autonomiei, împărțite în serii cronologice: vârfuri de săgeți, emise în intervalul 550–480 a.Chr., urmate de drahme de argint și monede de bronz bătute în perioadele 480–380 sau 360/350 a.Chr.; 380 sau 360/350–313/280 a.Chr.; 280–72–71/mijlocul secolului I a.Chr. Este un studiu important, care aduce precizări de ordin cronologic în ceea ce privește etapele emisiunilor istriene și reprezintă un nou punct de plecare pentru oricare cercetare referitoare la producția monetară a Istrosului.

În continuare, subsemnata, împreună cu Veronica Predoi, prezintă un tezaur de tetradrahme ale Macedoniei Prima (24) și Thasos (1) descoperit la Frăsinet, com. Băbăița, jud. Teleorman, în 1970 și pe care l-au datat în prima jumătate a secolului I a.Chr (p. 35–45). Autoarele au încercat să urmărească evoluția siglelor de pe tetradrahmele Macedoniei Prima, precum și proporția acestora în cele mai reprezentative tezaure publicate până în prezent; una dintre piese este fourrée.

Theodor Isvoranu prezintă 10 tetradrahme de argint ale cetății Thasos provenite dintr-un mai vechi tezaur descoperit la Fântânele, jud. Teleorman, din structura căruia se cunoșteau opt denari romani republicani, o drahmă din Dyrrhachium și o tetradrahmă thasiană (p. 47–54). Autorul se raportează la emisiunile thasiene deja apărute, observă aplicarea unor poansoane pe tetradrahme, asemănătoare celor aplicate de obicei pe denarii romani republicani. Tezaurul a fost datat pe baza celui mai recent denar roman republican și în baza catalogului lui M. Crawford în anul 42 a.Chr.

De asemenea, Adrian Popescu completează cu șase tetradrahme thasiene tezaurul descoperit în anul 1964 la Belciugatele, jud. Călărași (p. 55–57). Acesta, alcătuit din 25 de tetradrahme thasiene, a fost publicat în 1975 de Constanța Știrbu și Carmen Petolescu. Siglele de pe aceste monede, reprezentând trei emisiuni, corespund cu cele ale pieselor din lotul deja publicat.

Emanuel Petac publică o monedă de argint partică descoperită la Cluj, aceasta fiind inedită prin locul său de descoperire, dacă este să credem informațiile date de persoana de la care s-a achiziționat moneda (p. 59–62). Moneda a fost emisă de Vologases al III-lea (c. 105–147 p.Chr.). Autorul explică posibila proveniență transilvăneană a acestei monede asiatice prin deplasarea unor unități militare romane din provincia Dacia fie la campania partică a lui Traian, fie în vremea lui Lucius Verus, când legiunea a V-a Macedonica participă la campania condusă de acesta în Orient.

Virgil Mihăilescu Bîrliba continuă munca regretatului profesor Bucur Mitrea, care a lăsat în urmă manuscrisul referitor la un fragment de tezaur de monede de argint descoperit la Văleni, com. Boteşti, jud. Neamț, în 1913 (p. 63–72). În momentul descoperirii acesta cuprindea 3 760 de monede romane de argint, așa cum îl menționează V. Pârvan în anul 1914. Din nefericire, cea mai mare parte s-a pierdut, cu excepția a 10 denari păstrați la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din București. Cei 10 denari, de la Vitellius, Titus, Traian, Hadrian, Antoninus Pius și Commodus (o emisiune din anii 169–180) reflectă probabil compoziția întregului tezaur, pe care V. Mihăilescu Bîrliba îl include în cadrul tezaurelor descoperite în Moldova în seria Nero – Commodus/Septimius Severus; de asemenea, având în vedere numărul mare de piese al depozitului în momentul descoperirii, nu exclude limite mai largi începând cu emisiuni romane republicane / Marcus Antonius / Nero până la Commodus / Pertinax / Septimius Severus / Pescennius Niger. Este unul dintre cele mai mari tezaure de monede de acest tip găsit în Moldova, alături de altele, editate sau semnalate în literatura de specialitate: Barboși – Galați (cca 3 700 piese) sau Măgura (2 830 denari).

Radu Ardevan și Emanuel Petac reiau informațiile care s-au mai păstrat, referitoare la un tezaur monetar descoperit în 1877 în localitatea Poiana Sărată, în pasul Oituz (p. 73–83). Îngropat în vecinătatea castrului roman de la Angustiae (azi, Breţcu), acesta era alcătuit din circa 3 000 de denari romani imperiali; după descoperire a fost împărțit în mai multe loturi și vândut. C. Goos a examinat 367 de monede și a publicat o listă sumară a monedelor pe emitenți. Astfel, lotul examinat începe cu două monede de la Nero și se încheie cu nouă piese de la Commodus, ultima datând din prima

jumătate a anului 192. Autorii consideră că tezaurul ar reprezenta economiile unui negustor ascunse în a doua jumătate a anului 192 şi chiar mai târziu. Structura acestui tezaur este asemănătoare cu cele îngropate în vremea lui Commodus în provincia Dacia, dar nu în *barbaricum*. Autorii explică prezenţa redusă a monedelor lui Commodus în depozitele monetare prin promovarea unei politici deflaţioniste de către acesta. Situaţia se schimbă începând cu Septimius Sever, când provincia cunoaşte o mare afluenţă de numerar. Totuşi, ponderea pieselor lui Commodus în tezaurele din spaţiul provincial roman va creşte după 192, deoarece reprezintă monedă bună faţă de denarul severian reformat în 194.

Constantin Preda prezintă un fragment dintr-un tezaur descoperit la Gura Padinii, com. Orlea, jud. Olt, în 1964, în circumstanţe necunoscute (p. 85–91). În întregime dispersat, acesta pare să fi conţinut circa 400 sau 500 de monede. Lotul prezentat conţine 20 de piese, care se adaugă la alte cinci piese publicate recent. Acestea aparţin lui Titus (1), Septimius Sever – Iulia Mamaea (20), Gordian al III-lea (3), Filip Arabul (1), ultima fiind o emisiune din anul 244–245. Ultimul este un antoninian, restul sunt denari. Autorul observă că în Dacia sudică sunt cunoscute cca 18 tezaure, care se încheie cu monede din 244–245, precedate de alte 12 depozite monetare încheiate cu monede până în 241 sau urmate de trei tezaure din anii 247–248, a căror îngropare este întotdeauna explicată prin atacuri carpice. Dacă pentru atacul carpic din 245 există date certe, ipoteza unui atac carpic în 241–242, în urma căruia au fost ascunse 12 tezaure, nu se susţine prin lipsa informaţiilor, diferenţa mică de timp între cele două serii cronologice de tezaure (3–4 ani), îngroparea eşalonată a acestora (între 238–241), aria comună de îngropare pentru cele două serii de depozite monetare. Îngroparea acestora este pusă de autor mai degrabă pe seama unor evenimente locale. De asemenea, grupul de trei tezaure din anii 247–248, prin numărul mic de tezaure, nu susţine ipoteza unui atac carpic major. Autorul argumentează că este de fapt vorba de un singur atac carpic, cel din 245, mai ales că această populaţie îşi îndreptase atenţia şi spre zona dobrogeană, în această vreme fiind atestate distrugeri ale cartierelor de locuinţe de la Histria.

Larisa Ciobanu completează lista descoperirilor monetare din secolul al IV-lea în Republica Moldova cu două monede emise de Nicomedia în vremea lui Conştantin cel Mare (o piesă postumă din anii 347–348) şi Valens (364–365 sau 367–375), aflate în 1997 în com. Giurgiuleşti, jud. Cahul, în urma săpăturilor arheologice întreprinse de Centrul de Cercetări Arheologice (p. 93–94). Pe baza acestora, locuinţele în care au fost descoperite piesele, atribuite culturii Sântana de Mureş – Cerneahov, au fost datate în secolele IV – V p.Chr.

Eugen Nicolae editează o monedă de argint descoperită la Iacobeni, com. Vlădeni, jud. Iaşi, cu ocazia săpăturilor din 1962 în zona necropolei din secolul al IV-lea p.Chr (p. 95–102). Este vorba despre un dirhem buid bătut între 949/950–973/974 la Arradjan, pentru emirul Adud ad-Daula (949–983), stăpânitor al provinciei Fars. Sunt amintite celelalte descoperiri de monede cufice din secolele VIII–X din spaţiul est-carpatic, între care tezaurul de podoabe şi monede de la Răducăneni, jud. Iaşi; pentru cel din urmă se oferă în anexă, pentru prima dată, descrierea detaliată a celor şapte dirhemi, cu precizarea atelierelor. Autorul încearcă să explice prezenţa emisiunilor cufice de la est de Carpaţi din această epocă prin prăzi, prin participarea croaţilor albi sau a altor localnici la expediţiile kieviene spre Marea Caspică sau prin ofensiva kieviană spre Peninsula Balcanică. Dirhemul buid ar reflecta pătrunderea în regiune a trupelor kieviene în aceste împrejurări.

Ion Barnea publică patru sigilii bizantine de bronz provenind de la Noviodunum, precum şi unul aflat la Nufăru, jud. Tulcea, unde a fost identificat oraşul medieval Prislava (Proslavița) (p. 103–108). Cele de la Noviodunum aparţin lui Gheorghe, strategul Vlahilor (după 1091), Theophanes, spatharocandidat şi *a secretis* (secolele X–XI), lui Nikolaos, spătar imperial (secolele X–XI), Stavrachios (secolul al XII-lea), iar sigiliul de la Nufăru lui Chiriac, ex-consul (696–697). Subliniem importanţa publicării pentru prima oară a unui sigiliu menţionând un „strateg al vlahilor".

Gheorghe Mănucu Adameşteanu analizează, pe baza noilor dovezi avute la dispoziţie, atacul cumanilor din anul 1095 din regiunea Dunării de Jos şi implicaţiile acestui eveniment asupra aşezării de la Păcuiul lui Soare (p. 109–120). Reluând vechea ipoteză lansată în 1975 de Petre Diaconu, conform căreia în drumul lor spre Adrianopolis, trecerea cumanilor prin sudul Dobrogei ar fi provocat sfârşitul aşezării de la Păcuiul lui Soare, autorul demonstrează, în virtutea descoperirii în acest sit a

unui număr de monede reformate (opt *tetartera* emise de Thessalonic și două *aspron trachy* de billon, bătute de Constantinopol), că această teorie poate fi abandonată. Nivelul de incendiu surprins în cetate poate fi pus în legătură cu distrugerile acestui atac cuman, dar autorul nu exclude o datare mai timpurie a acestuia, ca un efect al raidurilor pecenegilor în cursul deceniului al nouălea al secolului al XI-lea, înainte de înfrângerea lor de la Lebounion (1091) de către Alexis I Comnenul. Afectată într-o mai mare sau mai mică măsură, locuirea de la Păcuiul lui Soare continuă și la începutul secolului al XII-lea. De asemenea, se argumentează această nouă ipoteză și prin rezultatele săpăturilor de la Isaccea, jud. Tulcea, unde descoperirea a două sigilii aparținând conducătorilor armatei bizantine, trimise să respingă atacul cumanilor, pledează pentru trecerea cumanilor prin nordul provinciei și nu prin sudul ei. Încetarea locuirii de la Păcuiul lui Soare poate fi pusă în legătură cu atacurile „sciților" din anul 1122, când încetează și locuirea din așezările de la Dinogetia-Garvăn și Beroe-Ostrov.

Ana-Maria Velter și Gabriel Custurea ne oferă o temă interesantă prin prezentarea unui număr de 41 de monede bracteate ce provin din colecția numismatică a lui Vasile Canarache și care se păstrează în prezent la Cabinetul Numismatic al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța (p. 121–134). Acestea au fost emise în cea mai mare parte de atelierele germane, dar nu lipsesc emisiuni elvețiene, boemiene și suedeze. Cronologic, ele se încadrează în intervalul secolelor XII–XV. Totuși acest tip de piese nu provin din descoperirile monetare din țara noastră, ci din colecțiile muzeale provenite din donații ca ale lui G. Severeanu sau V. Canarache. Datarea monedelor bracteate, ce sunt de fapt pfennigi unifacies, care au evoluat din așa-numiții *pfennigi subțiri* este încă o problemă controversată. Începutul acestor emisiuni se plasează în prima jumătate a secolului al XII-lea, ele fiind emise exclusiv de atelierele germane până la sfârșitul secolului al XIII-lea. Ulterior în secolele XIV–XVII, aceste emisiuni au continuat, ele fiind numite *pfennigi goi*. În determinarea emitentului și a perioadei lor de batere, autorii au ținut seama de prezența bracteatelor în tezaure ce pot fi datate în funcție de modul de execuție, de gravare al ștanței, de stilul și conținutul imaginii de pe monedă, de finisajul și greutatea pieselor. Acest studiu reprezintă o contribuție însemnată la cercetarea acestor emisiuni în țara noastră, alături de mai vechea publicare a monedelor bracteate din colecția „Maria și George Severeanu", de către Maria Duțu.

Eugen Nicolae și Gheorghe Postică ne prezintă câteva piese descoperite în cursul săpăturilor arheologice de la Orheiul Vechi (azi, com. Trebujeni, jud. Orhei) din Republica Moldova (p. 135–140). Primele două monede aflate într-un mormânt de înhumație sunt o emisiune de cupru de tip Șehr al-cedid din anii 1366–1369 și o piesă monetiformă nebătută, decupată dintr-o foaie din același metal, datată circumstanțial după 1369. Alte două piese au fost descoperite în cursul cercetării unei pivnițe, în colțul de sud-vest al cetății: o emisiune de argint a hanului Toktamış, bătută la Krim în 1393–1394 și un aspru genovezo-tătăresc bilingv de la Caffa, din anii 1419–1433. Pe baza acestor descoperiri monetare, autorii demonstrează că teoria conform căreia regiunea nu ar fi fost locuită după anul 1369, când orașul oriental a fost distrus, și până în anii 1430–1440, când târgul moldovenesc de la Orhei este atestat cu certitudine, este depășită. În prezent sunt indicii că o comunitate modestă a existat în această perioadă, folosind edificiile vechii așezări orientale.

Așezarea de la Orheiul Vechi constituie de asemenea subiectul următorului studiu la care și-au adus contribuția Pavel Bârnea, Tatiana Reaboi, Eugen Nicolae și Nicolae Telnov (p. 141–149). Autorii trec în revistă câteva descoperiri referitoare la economia monetară a acestei așezări din epoca Hoardei de Aur. Între acestea sunt numeroasele pușculițe din lut, dintre care un număr de 20 aflate în săpăturile de dinainte de 1989, într-o groapă a unui atelier de olar din nordul orașului și cinci talere pentru balanțe din bronz, folosite pentru cântărirea monedelor și metalelor nobile. De asemenea, un mare edificiu dreptunghiular din piatră, considerat până acum ca fiind „caravanseraiul II", a fost identificat cu o piață centrală de tip oriental (bazar), autorii propunând și o reconstituire a dispunerii magazinelor interioare. În exteriorul bazarului, pe latura de vest a acestuia se aflau un atelier de bijutier, despre care autorii presupun că ar fi funcționat la un moment dat și probabil atelierul monetar local în cazul în care se confirmă identificarea Orheiului Vechi cu „Orașul Nou" (Yangi-şehr; Şehr al-cedid). Probabil în atelierul de bijutier s-au desfășurat diverse activități: confecționarea de podoabe,

zărăfie, încasare şi depozitare de taxe, efectuare de plăţi şi chiar batere de monedă. Sunt de reţinut şi materialele care îmbogăţesc dosarul prezenţelor creştine în oraşul oriental din secolul al XIV-lea, cum ar fi doi folles bizantini din secolul al XI-lea folosiţi ca iconiţe.

Ana Niculiţă, Raisa Tabuică şi Ana Boldureanu editează două fragmente de tezaure otomane din secolul al XVI-lea (p. 151–155). Din primul depozit descoperit întâmplător, în 1952, în apropierea localităţii Comrat (Găgăuzia), autoarele redau toate datele asupra lotului de monede otomane (12 aspri), care nu s-au bucurat de aceeaşi atenţie din partea specialiştilor ca restul tezaurului, adică 138 de monede europene: ungureşti în cea mai mare parte, germane, spaniole şi poloneze, publicate anterior. Asprii otomani (din perioada Selim I – Murad al III-lea) nu schimbă cu mult datarea tezaurului, a cărui cea mai recentă piesă europeană poartă anul 1592. Autoarele au propus îngroparea acestuia în 1594, când Aron vodă, domnul Moldovei, a atacat Chilia, Izmail, Cetatea Albă şi Tighina concomitent cu acţiunile lui Mihai Viteazul în Ţara Românească. Cel de-al doilea fragment, provenind dintr-un tezaur inedit, descoperit în satul Semeni, com. Zagarancea, jud. Ungheni, predat în 1978 Muzeului de Arheologie din Chişinău, este alcătuit din cinci aspri otomani de la Baiazid al II-lea la Süleyman I. Cu o anumită rezervă referitoare la modul de descoperire şi numărul iniţial de piese, autoarele consideră că tezaurul ar fi fost ascuns spre sfârşitul domniei lui Süleyman I.

Eugen Nicolae ne prezintă trei şahii otomani din colecţia lui Virgil Pârvu, din Bucureşti (p. 157–159). Aceste piese de argint, destul de rare în colecţiile româneşti sunt atestate în descoperirile de la Dunărea de Jos spre sfârşitul secolului al XVI-lea, mai ales în tezaure datate în vremea campaniei otomane împotriva lui Mihai Viteazul. Autorul consideră că şi aceste piese provin tot dintr-un tezaur descoperit în Valahia. Primele două au fost bătute la Canea şi Dimaşk, astfel de piese fiind bine reprezentate în descoperiri. Al treilea este un şahiu hibrid, bătut cu ştanţele de revers ale atelierelor monetare de la Dimaşk şi Erzurum şi se leagă de situaţia nu tocmai fericită a atelierului de la Erzurum în perioada războiului turco-iranian din 1578–1590. Epuizarea vistieriei otomane în condiţiile acestui război, care a determinat retragerea forţată a aurului de pe pieţele provinciilor asiatice şi suprasolicitarea monetăriilor din estul Asiei Mici, cum este cazul Erzurum-ului, unde au iernat de mai multe ori trupele imperiale, a făcut posibilă trimiterea meşterilor monetari de la Dimaşk la Erzurum, aceştia venind cu unelte şi ştanţe disponibile, ceea ce ar explica surprinzătoarea imperechere de tipare.

Ana Boldureanu, Raisa Tabuică şi Eugen Nicolae ne oferă o comunicare cu date preliminare despre un tezaur descoperit în raionul Rezina, azi jud. Orhei, şi predat în 1966 Muzeului de Istorie Naturală şi Etnografie din Chişinău (p. 161–167). Acesta este alcătuit din 529 de aspri, dintre care 528 numai otomani, cu două imitaţii şi unul crimeean. Concluziile preliminare, bazate pe cercetarea pieselor înainte de curăţarea şi cântărirea lor, arată că depozitul începe cu monede de la Baiazid al II-lea (1481–1512) şi se încheie cu emisiuni de la Mehmed al III-lea (1595–1603). Asprul crimeean a fost emis la Caffa pentru hanul Gazi Girai al II-lea Bora (1588–1608). Se fac consideraţii asupra proporţiilor emisiunilor prezente în tezaur, asupra ponderii diferitelor centre emitente europene sau asiatice, lotul de la Mehmed al III-lea fiind primul analizat în literatura de specialitate. Îngroparea acestuia este pusă deocamdată în legătură cu campania din mai 1600 a lui Mihai Viteazul în Moldova sau campania poloneză împotriva acestui domn din luna septembrie a aceluiaşi an.

Aurel Vîlcu şi Emil Păunescu editează un tezaur păstrat în colecţia numismatică a Muzeului Judeţean „Teohari Antonescu" din Giurgiu (p. 169–195). Descoperit în 1962, în com. Viişoara, jud. Teleorman, acesta este alcătuit din 230 de monede de argint emise spre sfârşitul secolului al XVI-lea de ateliere din Lituania (40), monetăriile Coroanei (130), la Riga (52), la Danzig (2), câte una din Transilvania şi ducatul Teschen, patru fiind otomane. Autorii fac o analiză atentă a emisiunilor din tezaur, care din punct de vedere al nominalului se distribuie astfel: 223 de tripli groşi, patru dirhemi, un ort, un groş şi o jumătate de groş. Depozitul începe cu un groş din 1531, bătut la Danzig şi s-ar încheia cu un ort din acelaşi atelier datat în 1625. Autorii consideră că apartenenţa ultimei monede la depozit este controversată şi că data celor mai târzii monede ar fi anul 1600. Prin editarea acestui tezaur, rezultatul unei tranzacţii comerciale şi nu al unei acumulări îndelungate, se oferă câteva repere importante asupra circulaţiei monetare din Câmpia munteană la începutul secolului al XVII-lea.

Elisabeta Savu, Aurel Vîlcu şi Mihai Dima analizează un depozit monetar din secolul al XVII-lea păstrat în colecţia Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova din anul 1961 şi care a fost descoperit la Bilciureşti, jud. Dâmboviţa (p. 197–206). Alcătuit din 50 de piese, dintre care 48 florini de argint, emişi de atelierul imperial Emden (46), Campen (1) şi Sayn (1), un taler leu bătut în West Friesland şi două contrafaceri după florini de la Emden, depozitul oferă autorilor prilejul de a reliefa prezenţa şi ponderea acestor nominaluri în circulaţia monetară din Ţările Române, ca şi analogia cu alte două tezaure din Ţara Românească: Brabova, jud. Dolj şi Dărmăneşti, jud. Dâmboviţa. Cea mai recentă monedă datează din 1678, depozitul fiind îngropat după această dată.

Vera Paiul ne prezintă un număr de 19 monede din colecţia lui Silviu Tabac, provenite în cea mai mare parte din com. Cuhureştii de Sus, jud. Soroca, din Republica Moldova (p. 207–212). Acestea sunt doi denari romani imperiali de la Vittelius şi Antoninus Pius şi 16 emisiuni medievale aparţinând Boemiei (1), Poloniei-Lituaniei (10), atelierului din Riga (1), Ungariei (2), Austriei (1) şi Ţărilor de Jos (1). Autoarea consideră că monedele nr. 4–8 din catalog, din Boemia şi Polonia, ar fi putut face parte din tezaurul de monede medievale din secolul al XV-lea, descoperit în 1957 la Cuhureştii de Sus, şi precizează că nr. 19, un taler de la Utrecht, provine de la Rădulenii Vechi, jud. Soroca. O drahmă grecească, identificată aici în mod eronat ca fiind din Parium, va fi reluată în volumul următorului Simpozion.

Nicolae Chetraru şi Vlad Ghimpu editează interesante informaţii referitoare la descoperirile monetare din Basarabia în vremea ocupaţiei ruseşti începute în 1812, păstrate în Rapoarte ale Comisiei Arheologice Imperiale (p. 213–216). Unele din aceste descoperiri au fost semnalate şi de A.A. Nudelman în mai multe studii. Multe dintre acestea au ajuns în colecţiile numismatice ale muzeelor din Sankt-Petersburg şi Kiev.

Valerian L. Ciofu ne oferă în acest studiu informaţii asupra unor medalii realizate în Moldova, Polonia, Suedia, Rusia, Ucraina şi Austria, care se referă la istoria Moldovei în secolele XVII–XVIII (p. 217–235). Un număr important de medalii suedeze de argint, de mici dimensiuni (22 mm) au fost bătute în vremea şederii lui Carol al XII-lea, între 1709–1713, la Tighina şi Varniţa, după înfrângerea suferită de acesta la Poltava de armata rusă, condusă de Petru I. Pe aceste medalii au fost inscripţionate legende cu numele celor două localităţi. Pentru medaliile ce se referă la Tighina, autorul propune socotirea lor ca monede de necesitate.

Silviu Andrieş-Tabac expune noile simboluri heraldice ale satului Lăpuşna, com. Lăpuşna, jud. Lăpuşna, concepţie proprie, desenate de arhitecta Mariana Şlapac (p. 237–243). Elementele heraldice componente ale stemei şi drapelului satului au fost alese în virtutea trecutului istoric al acestei aşezări, autorul argumentând alegerea fiecăruia dintre ele.

Cu un sumar bogat şi o tematică variată, acest volum elegant şi cu o înaltă ţinută ştiinţifică se impune în literatura numismatică românească.

Steluţa Gramaticu

Simpozion de numismatică organizat în memoria martirilor căzuţi la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476–2001), Chişinău, 13–15 mai 2001, Comunicări, studii şi note, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002, 288 p., ilustrat

Cu prilejul lucrărilor celui de-al doilea Simpozion de numismatică, desfăşurat la Chişinău şi organizat de Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, în zilele de 13–15 mai 2001, în colaborare cu Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti şi cu Fundaţia Culturală „Onisifor şi Octavian Ghibu" a fost reluată ideea publicării unei noi culegeri de comunicări, studii şi note, pe care o prezentăm în cele ce urmează.

Volumul debutează cu un articol al cercetătorului bulgar Serghei Torbatov în colaborare cu regretatul Radu Ocheşeanu (p. 9–16), în care se analizează un pond vest-pontic, descoperit în împrejurimile satului Krapec din Bulgaria, sat care se află în zona limitrofă a teritoriilor antice ale

cetăților Callatis și Dionysopolis. Pondul de plumb, de formă triunghiulară și purtând pe avers capul lui Dionysos spre stânga, iar pe revers numele magistratului emitent (HPA), precum și valoarea greutății (OΓΔO), are aceleași caracteristici ca un alt pond, dar de un sfert de mină (TETAP) deja publicat, dar al cărui centru emitent nu a fost identificat cu siguranță, optându-se succesiv pentru Tomis, Heracleea Pontică și Heracleea Tracică. Autorii au atribuit cele două ponduri atelierului din Dionysopolis în virtutea faptului că acestea îl poartă pe avers pe Dionysos, divinitatea eponimă a acestei cetăți și le datează în prima jumătate a secolului al II-lea a.Chr. De asemenea se consideră că aceste greutăți ar aparține sistemului ponderal de 126 de drahme attice.

Veronica Predoi de la Muzeul Județean Teleorman din Alexandria prezintă un tezaur de monede geto-dacice de tip Vârteju-București, descoperit în 1963 la Schitu-Poenari, com. Purani (azi Vitănești), jud. Teleorman (p. 17–26). Depozitul era alcătuit inițial din 84 de monede de argint dintre care: 82 de tip Vârteju-București, o tetradrahmă din Thasos și o didrahmă din Dyrrhachium, ulterior fiind recuperate pentru muzeu un număr de 75 și publicate aici un număr de 76 de piese geto-dacice. Trebuie să reținem faptul că una dintre piese este subaerată, ceea ce nu surprinde pentru că în această epocă sunt cunoscute tetradrahme thasiene și denari romani republicani subaerați. Se pare că depozitul datat la sfârșitul secolului al II-lea – începutul secolului I a.Chr. și mai târziu, a fost îngropat în vecinătatea unei așezări getice.

Tot o imitație subaerată hibridă, însă după o drahmă din Dyrrhachium descoperită la Frătești, jud. Giurgiu, în 1985, constituie subiectul articolului lui Adrian Popescu (p. 27–28).

Vera Paiul și Emanuel Petac reiau discuția asupra unei drahme grecești descoperite în zona localității Cuhureștii de Sus, jud. Soroca, în Republica Moldova (p. 29–31). Moneda a fost publicată anterior ca emisiune a cetății Parium din Mysia, în vremea lui Hadrian. Autorii au identificat cu certitudine drahma ca fiind emisă de Amisus Ponti, în anul 131 p.Chr. Este interesant de remarcat că emisiuni ale acestei cetăți, datând din secolul I a.Chr., sunt atestate numai în regiunea Tyrasului și a Izmailului. O singură piesă bătută de această cetate în vremea lui Hadrian a fost descoperită într-un tezaur de la Alba Iulia, jud. Alba.

Elisabeta Savu și Mihai Dima reconstituie datele descoperirii unui tezaur de monede romane imperiale la Săhăteni, jud. Buzău, în anul 1900 (p. 33–61). Depozitul a fost împărțit în mai multe loturi: unul de la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova din Ploiești alcătuit din 178 de denari, cu posibilitatea de a adăuga încă doi denari; un al doilea lot, de 76 de exemplare, a fost oferit spre achiziționare Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din București, care nu le-a putut cumpăra, dar care a păstrat toate datele referitoare la aceste monede; un ultim lot cu alte patru piese provenind din aceeași localitate, care au fost cumpărate de Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române. A fost consemnat în literatura de specialitate sub mai multe nume ale locului de descoperire: fie Săhăteni, jud. Buzău, sau Vintileanca (com. Săhăteni, jud. Buzău) ori Fințești (com. Năeni, jud. Buzău). Autorii și-au concentrat observațiile asupra numerarului din tezaur, emis începând cu Vespasian și continuând cu Flavii și Antoninii, luând în considerare numai eșantionul de la Muzeul din Ploiești (178), fără cele două piese nesigure, și informațiile despre cele 76 de piese păstrate la Institutul de Arheologie, totalizând astfel 254 de monede. Dacă ne referim numai la această sumă, depozitul va fi fost îngropat cândva după anul 190 p.Chr., dar lotul de la CNBAR (ce cuprinde o emisiune de la Pertinax) coboară data ascunderii tezaurului după anul 193 p.Chr.

Mihai Dima și Gabriel Talmațchi completează informațiile referitoare la un tezaur monetar de circa 526 de monede, care a fost descoperit în 1972 la Canlia, com. Lipnița, jud. Constanța (p. 63–78). Cu o structură cel puțin interesantă, fiind alcătuit din emisiuni romane de argint, monede provinciale și imitații turnate de bronz, acest depozit a fost editat parțial de B. Mitrea și A. Rădulescu, adică numai piesele romane imperiale constând din 488 de denari și antoninieni, emiși între 184/185 – 246/248 p. Chr. Semnatarii acestui studiu se referă exclusiv la cele 38 de emisiuni provinciale romane și imitații turnate. Cele provinciale, în număr de opt, au fost bătute la Olbia, Pautalia, Philippopolis, Serdica și Nicaea, cea mai timpurie fiind o piesă pseudo-autonomă de la Olbia, iar cele mai târzii două emisiuni niceene de la Gordian al III-lea. Cele 30 de imitații turnate din bronz au avut ca prototip patru denari de la Septimius Sever, precum și emisiuni provinciale de la Nicopolis ad Istrum,

Marcianopolis, Traianopolis, Odessos din epoca Severilor, de la Hadrianopolis şi Marcianopolis din vremea lui Gordian al III-lea sau Bizya şi Deultum la Filip al II-lea. În virtutea faptului că un mare număr de astfel de imitaţii turnate au fost descoperite în zona Durostorumului, autorii propun executarea acestor imitaţii de către un atelier situat în apropierea acestuia. Explicaţia dată pentru apariţia acestor imitaţii este lipsa bronzurilor de nominal mic de pe piaţa aşezării. Se propune coborârea datei de îngropare a tezaurului de la Canlia către mijlocul sec. III p.Chr.

Mariana Păslaru ne oferă un lot important de 111 monede romane şi provinciale, descoperite, în urma săpăturilor arheologice din anii 1993 şi 1995–2001, în termele anticei Potaissa (p. 79–94). Dintre acestea, 72 sunt denari şi antoninieni, iar 39 sunt emisiuni romane de bronz (33) şi provinciale (6). Cele din urmă sunt emisiuni Provincia Dacia şi de la Viminacium, Nicaea şi Tomis.

Steluţa Gramaticu prezintă câteva emisiuni provinciale din colecţia „Maria şi dr. George Severeanu", bătute de ateliere monetare din Cilicia (p. 95–100). Sunt descrise două piese de la Anazarbus (Iulia Cornelia Paula, Valerian I), una de la Seleucia ad Calycadnum (Filip I) şi cinci monede de la Tarsus (o piesă autonomă şi celelalte de la Maximus, Pupienus, Gordian al III-lea şi Otacilia Severa). Imaginea de pe reversul monedei tarsiene de la Maximus nu apare în literatura citată. Se presupune o posibilă provenienţă a monedelor chiar din ţara noastră.

Eugen Nicolae şi Theodor Isvoranu publică 34 de monede antice descoperite la Cogealac, jud. Constanţa (32) şi Camena, com. Baia, jud. Tulcea (2), între anii 1984–1988 (p. 101–108), iar Emanuel Petac şi Mihai Ionescu descoperiri de monede romane şi bizantine din jud. Constanţa, mai precis de la Abrud, com. Adamclisi (un denar de la Elagabal) şi Cetatea, com. Dobromir (p. 109–111).

Comunicarea lui Valeriu Cojocaru, profesor în Satu-Nou (Novoselskoe, raionul Reni, Ucraina) referitoare la descoperiri de monede antice şi medievale din Bugeac şi însoţită de un comentariu datorat lui Gheorghe Poenaru Bordea provoacă un interes special (p. 113–124). La îndemnul numismatului ucrainean P.O. Karyškovskij, acesta începe să ţină o evidenţă mai mult sau mai puţin completă a descoperirilor monetare din cetatea de la Orlovka (în antichitate Aliobrix), dar şi din alte localităţi ale Basarabiei sudice. De la Aliobrix (Orlovka) provin doi stateri de Cyzic, două bronzuri macedonene şi un stater de aur de tip Alexandru cel Mare, bătut la Callatis; 17 monede romane imperiale din secolele II şi IV p.Chr.; trei piese bizantine din secolul al XI-lea. Pentru Novoselskoe sunt înregistrate o monedă romană, o emisiune bizantină şi un gros de la Alexandru cel Bun, domnul Moldovei. Un follis bizantin din secolul al XI-lea a fost descoperit la Matroaska, jud. Ismail, iar o monedă bizantină de aur, de la Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea a fost aflată pe malul vestic al lacului Cătlăbuga. De asemenea, cinci piese de bronz romane din secolul al IV-lea, care ar putea proveni dintr-un mic depozit, au fost descoperite la Tatarbunar, în vecinătatea Valului lui Traian.

Gheorghe Mănucu Adameşteanu şi Stoian Iordanov editează un număr de 24 de folles bizantini izolaţi, precum şi un mic tezaur de cinci exemplare, acestea fiind descoperite în împrejurimile localităţii Garvăn, ţinutul Silistra, regiunea Ruse din Bulgaria (p. 125–138). Autorii presupun că monedele ar putea proveni din una dintre cele două fortificaţii aflate între Garvăn şi Popina. Pe baza structurii lotului de monede, care începe cu emisiuni anonime din clasa A2–A3, atribuite lui Vasile al II-lea şi Constantin al VIII-lea (976–1028) şi se încheie cu folles anonimi de la Nichifor al III-lea (1078–1081), cei doi specialişti consideră că încetarea locuirii din fortificaţia din care ar proveni piesele, ar fi avut loc în condiţiile conflictului dintre bizantini şi pecenegi încheiat la Lebounion (1091) cu victoria Bizanţului. Îngroparea micului tezaur alcătuit din cinci folles anonimi din clasele A3, var. 40 (1019/1020–1028), B (1028–1034) şi D (1042–1055) este de asemenea legată de atacurile pecenege din anii 1040–1050. Prezenţa în lot a follisului turnat de la Mihail al VII-lea (1071–1078) permite autorilor reluarea discuţiei referitoare la identificarea atelierului care le-a confecţionat cu Isaccea, jud. Tulcea, în virtutea numărului impresionant de piese turnate descoperite aici.

Eugen Nicolae reia discuţia asupra unei emisiuni care a constituit subiectul mai multor studii numismatice, şi anume: o monedă de argint cu legendă grecească care face parte din tezaurul descoperit în comuna Mihail Kogălniceanu, jud. Tulcea (p.139–143). Respectiva piesă, publicată iniţial de O. Iliescu şi G. Simion, reluată ulterior de E. Oberländer-Târnoveanu, este acum atribuită lui Çaka, fiul lui Nogay, şi datată în 1299–1301. Numele emitentului este însoţit de un titlu neobişnuit, derivat din *tekfur*, turco-arabul ce provine, la rândul său din lb. armeană, de la *takavor* („rege").

În studiul următor, Eugen Nicolae se referă la două monede descoperite în Republica Moldova, care completează istoria dominației Hoardei de Aur la vest de Nistru (p. 145–150). După o scurtă expunere a producției emisiunilor de argint ale Orașului Nou (Yangi-şehr/Şehr al-cedid), autorul prezintă o monedă bătută de acest atelier, din tezaurul de la Săseni, jud. Orhei, din Republica Moldova. Piesa de argint, datată în anul 768 al hegirei (1366–1367) poartă pe revers titlul *şeyh*. Imprimarea succesivă a titlurilor *şeyh* și *amir* (în anii 769–770 ai hegirei) pe monedele de argint ale acestui atelier sugerează faptul că un emir (principe sau cneaz) creștin ortodox aflat în fruntea unei formațiuni politice locale rupe subordonarea față de marele han în 1369; acest emir este identificat cu *dominus Demetrius, princeps Tartarorum*, atestat într-un document din 1368. Cea de-a doua piesă, de bronz, a fost descoperită la Orheiul Vechi, în cursul săpăturilor din 1972 și este o emisiune mameluc a atelierului din Alep, din vremea sultanului Al Muzzafar Sayf al-din Hadji I (1346–1347).

Eugen Nicolae și Pavel Bârnea (p. 151–169) urmăresc evoluția unui ornament pseudo-cufic, atestat pe materiale din Hoarda de Aur (ceramică și inele) și preluat, în forme degenerate, ca emblemă și lipsit de semnificația originară, în repertoriul ornamental românesc (inele din secolele XIV–XVI descoperite în Moldova, Maramureș și Muntenia). În anexă, Mircea Babeș și Nicolae Mirițoiu (p. 157–161) prezintă mormântul 729 din necropola de la Poienești, jud. Vaslui, din care a fost recuperat, împreună cu o monedă de la Petru Mușat, un inel de argint aurit care a prilejuit descifrarea fenomenului amintit, iar Nicolae Mirițoiu și Adrian D. Soficaru (p. 161–165) oferă analiza antropologică referitoare la aceeași descoperire.

Francisc Pap editează un număr de 16 monede de aur ale regelui Ungariei, Sigismund I, care se păstrează la Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (p. 171–179). Acestea mai mult sau mai puțin inedite completează catalogul monedelor de aur ungurești realizat în 1974 de Albert Pohl. În funcție de siglele imprimate pe aceste emisiuni, autorul le atribuie diferitelor ateliere monetare: Baia Mare, Kremnica, Baia de Arieș și Pécs, argumentându-și fiecare opțiune.

Aurel Vîlcu și Steluța Gramaticu discută emisiunile lui Vladislav al II-lea, domn al Țării Românești la mijlocul secolului al XV-lea, cu ocazia publicării a cinci ducați din colecția „Maria și dr. George Severeanu" donată Muzeului Municipiului București (p. 181–188). Se disting două grupe de emisiuni în funcție de scutul de pe revers dintre care, cea de a doua cu două variante. Analiza greutăților monedelor avute la dispoziție, coroborate cu datele celor editate până în prezent a permis autorilor să afirme că reforma monetară din vremea lui Vladislav al II-lea, care ar fi reprezentat alinierea sistemului monetar al Țării Românești la cel otoman, prin echivalarea a doi ducați munteneși cu un aspru turcesc, a avut loc în anul 1452, după încheierea tratatului de la Adrianopol.

Eugen Nicolae și Nicolae Răileanu ne prezintă câteva falsuri după aspri otomani provenite dintr-un lot de piese achiziționat de Muzeul Național de Istorie a Moldovei din Chișinău, care ar fi fost descoperit la Orheiul Vechi, în zona fortificației de piatră (p. 189–194). Autorii subliniază faptul că primele cinci piese din catalog, găsite în fișic și bătute cu aceleași tipare, reprezintă un mic depozit, primul de acest fel cunoscut. Acestea au fost realizate după o emisiune a lui Murad al II-lea de la Serez din anul 834 al hegirei. Pentru celelalte trei piese, prototipul folosit a fost fie o monedă de la Murad al II-lea sau Mehmed al II-lea bătută la Serez în 848 al hegirei (1), fie după emisiuni de la Bayezid al II-lea (2). Astfel de falsuri au fost deja semnalate în descoperirile din Țările Române. Depozitul confirmă existența unei producții locale de contrafaceri la sfârșitul secolului al XV-lea și a fost probabil pierdut în 1499, când tătarii distrug Orheiul Vechi.

Ana Boldureanu și Ana Niculiță descriu un fragment de tezaur descoperit la Echimăuți, jud. Orhei, în 1978, acesta fiind alcătuit din 48 de aspri otomani din secolul al XVI-lea: Selim I (15), Süleyman I (32), precum și o imitație după asprii lui Selim I (p. 195–202). Se remarcă prezența în tezaur a unei piese hibride bătute cu ștanțe de avers, precum și a emisiunii unui monetării mai puțin cunoscute de la Mudava (Moldova Veche, jud. Caraș-Severin). Imitația după monedele lui Selim I sugerează continuarea producției nord-dunărene de monede de tip otoman, care a fost clar atestată în Moldova în vremea lui Bayezid al II-lea. Se presupune îngroparea tezaurului după anul 1566, spre sfârșitul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu.

Katiuşa Pârvan publică un mic tezaur din secolul al XVII-lea descoperit la Stăneşti, jud. Giurgiu, care este alcătuit din 12 tripli groşi polonezi bătuţi de Ştefan Bathory la Riga (2) şi de Sigismund al III-lea Vasa la Cracovia şi Posen (10) (p. 203–208). Monedele micului depozit intrat în colecţiile CNBAR din anul 1940 au fost emise după reformele introduse de Ştefan Bathory în 1578 şi 1580, prin care sistemul monetar polonez a fost adaptat noii situaţii politice create în urma unificării Poloniei cu Lituania. Emisiunile atelierelor de la Cracovia şi Posen poartă marca monetarului Jan Firley; semnăturile lui Hermann Rytker şi Johann Dresden sunt imprimate numai pe monedele primului atelier. Îngroparea depozitului poate fi explicată prin tulburările politice de la începutul secolului al XVII-lea.

Adrian Ioniţă prezintă 25 de podoabe medievale din colecţiile cabinetului numismatic al Institutului de Arheologie din Bucureşti, care au fost descoperite în tezaure, asociate cu monede, cu excepţia ultimului dintre ele, oferind astfel acestei categorii de obiecte slab delimitate în timp câteva repere cronologice importante. Este vorba de tezaure din secolele XVI–XVII descoperite la Braniştea, com. Braniştea, jud. Bistriţa-Năsăud; Bucium, munic. Iaşi, jud. Iaşi; Dezghingea, fost jud. Cahul, azi Găgăuzia, Rep. Moldova; Purcari, jud. Tighina, Republica Moldova; Ulmeni, com. Ulmeni, jud. Călăraşi.

Aurel Vîlcu face câteva observaţii asupra siglelor şi ornamentelor de pe aversul şi reversul monedelor otomane de 60 de parale bătute la Constantinopol în vremea sultanului Abdülhamid I (1774–1789) (p. 221–224). În funcţie de acestea, autorul împarte emisiunile de altmişlik în trei grupe stilistice şi cronologice (A, B, C).

Acelaşi autor prezintă un depozit monetar descoperit în 1960, la Frumuşani, jud. Călăraşi, alcătuit din 65 de monede otomane de diferite nominaluri (cele mai multe fiind cele de 100 de parale) emise la Islambol în timpul sultanilor Abdülhamid I şi Selim al III-lea (p. 225–229). Cele mai recente piese sunt datate în anul 16 al hegirei (1803–1804).

Sergius Ciocanu editează câteva sigilii ecleziastice din Basarabia: cel al eparhiei Chişinăului şi Hotinului din 1813 şi trei ale mănăstirilor Căpriana, jud. Lăpuşna (1760), Curchi, jud. Orhei (1813) şi Japca, jud. Soroca (după 1818) (p. 231–234).

Adelaida Chiroşca şi Ana Boldureanu reiau discuţia asupra unei medalii de bronz bătute cu ocazia Expoziţiei de la Cernăuţi din anul 1886 (p. 235–238). Pe aversul acestei piese, realizată de gravorul Johann Schwerdtner pe baza proiectului lui Carol A. Romstorfer, este imprimată stema ducatului Bucovinei, a cărei autonomie în cadrul Imperiului habsburgic fusese recunoscută de Franz Iosif în 1862.

Irina Gonciarova prezintă matricea sigilară a secţiei Societăţii Muzicale Imperiale Ruse de la Chişinău, care a activat între anii 1898–1918 (p. 239–242). Piesa este de bronz şi are reprezentată stema Imperiului Rus.

Elena Ploşniţă oferă o istorie a colecţiilor numismatice din muzeele Basarabiei: Chişinău, Cetatea Albă şi Ismail, de la sfârşitul secolului al XIX-lea până în 1940, la anexarea ei de către Uniunea Sovietică (p. 243–253). Astfel, la Chişinău s-au înfiinţat în 1889 Muzeul Zemstvei, devenit ulterior din 1937, Muzeul Regional al Basarabiei; în 1906, Muzeul Bisericesc înfiinţat de Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia; acestora li se adaugă iniţiativa lui Ion Halippa, Paul Gore şi N. Codreanu de a înfiinţa un muzeu de istorie şi arheologie la Chişinău începând din 1898, odată cu organizarea Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor din Basarabia, care a fost sortită eşecului. În 1919 se înfiinţează Muzeul de Antichităţi din Cetatea Albă; aici a fost editată revista *Cetatea Albă* de către Şcoala Normală între anii 1930–1938. La Ismail, Muzeul Eparhial îşi începe activitatea din anul 1923. Cea mai mare parte a patrimoniului acestor instituţii s-a pierdut şi doar o mică parte se regăseşte în patrimoniul muzeelor contemporane. În anexă este reeditat un articol al lui Vladimir Şah-Nazarov, apărut în *Cetatea Albă*, 4, 1937, p. 9–12, în care se descriu pentru prima dată monedele moldoveneşti de tip Asprokastron (p. 250–252).

Liliana Nicoleta Hanganu prezintă o variantă de aur a cunoscutei medalii Unirea gravate de Pierre-Victor Dautel, ale cărei exemplare ştiute astăzi erau numai din bronz, identificând în personificarea României chipul Reginei Maria (p. 255–259).

Silviu Andrieş-Tabac expune noua stemă şi drapelul oraşului Hânceşti, elaborate de domnia sa şi desenate de arhitecta Mariana Şlapac, care au fost aprobate de către municipalitate şi de către Comisia Naţională de Heraldică. Sunt trasate câteva repere ale evoluţiei stemelor familiilor Hâncu şi Manuc Bei (p. 261–281). În anexă, sunt publicate două documente referitoare la cumpărarea moşiei Hânceşti de către Manuc Bei (p. 273–278).

Ca şi volumul ocazionat de primul simpozion de numismatică de la Chişinău, prezenta culegere de studii impresionează prin varietatea sumarului, ca şi prin înaltul standard ştiinţific promovat de redacţie şi autori. Ne îngăduim să felicităm în chip special Fundaţia Culturală „Onisifor şi Octavian Ghibu", care a asigurat fondurile necesare organizării simpozioanelor şi editării volumelor, aducând astfel Chişinăul în prim planul cercetării numismatice româneşti.

Steluţa Gramaticu

R. SCOTT CARLTON, *The International Encyclopaedic Dictionary of Numismatics*, Krause Publications, Iola, 1996, 444 p., ilustrat

Apărută recent în condiţii grafice excelente, această lucrare reprezintă un instrument de lucru util, atât pentru specialişti, cât şi pentru publicul larg. Autorul şi-a propus (p. 7) să ofere cititorului definiţii şi informaţia de bază pentru numismatica generală şi, prin intermediul limbii engleze (volumul adresându-se cunoscătorilor acesteia), o corectă şi precisă traducere a terminologiei de specialitate din alte limbi.

Lucrarea este structurată pe mai multe secţiuni. *Dicţionarul enciclopedic* (p. 7–346) cuprinde explicarea cuvintelor în alfabetul latin (p. 9–304, text şi ilustraţie, cu 16 planşe color, p. 305–320), precum şi corespondenţa principalilor termeni tehnici în alfabetul grec (p. 321–326), chirilic (p. 327–338) şi ebraic (p. 339–345). De asemenea, are o listă de abrevieri (p. 8) şi una de simboluri (p. 346). Dicţionarul propriu-zis se referă la terminologia folosită în descrierea monedelor antice, medievale şi moderne, a bancnotelor, jetoanelor, ordinelor şi decoraţiilor, a timbrelor, medaliilor, plachetelor şi insignelor; sunt prezentate date despre simbolurile şi emblemele aflate pe piesele numismatice şi paranumismatice şi despre valorile nominale, precum şi informaţii despre sisteme monetare, convenţii şi tratate politico-economice şi financiare, despre societăţi şi asociaţii numismatice naţionale şi internaţionale; de asemenea, conţine date despre principalele materiale – metale, hârtie etc. – folosite ca suport în tehnologia numismatică în genere.

În dicţionar sunt cuprinşi şi termenii din limbile avute în vedere de autor (vezi mai jos), cărora li se dă echivalentul în engleză, articolul de bază fiind scris în această limbă: spre exemplu, la termenul *medalie* găsim că este românesc şi echivalent cu englezescul *medal*, iar sub ultimul aflăm definiţia şi informaţiile cu caracter general. Avantajul acestui procedeu pentru traducerea dintr-o limbă oarecare în engleză este evidentă. Pentru traducerile în sens invers sau între limbi diferite prin intermediul englezei, cititorul va face apel la următoarea secţiune, o „matrice plurilingvă" (p. 347–427). Ea cuprinde 360 dintre cei mai uzuali termeni în limba engleză şi traducerea lor în 20 de limbi, grupate, din motive tehnice, în patru subsecţiuni: germană, franceză, portugheză, italiană, spaniolă; olandeză, finlandeză, suedeză, daneză, norvegiană; poloneză, maghiară, română, greacă, ebraică; rusă, turcă, coreeană, japoneză, chineză. Parcurgând termenii listaţi se observă cu uşurinţă că autorul a avut în vedere numai numismatica modernă şi contemporană, incluzând chiar nume de emitenţi (Australia, Belgia etc.) şi de monede arhicunoscute (dollar, franc) care nu pun mari probleme unui traducător; cei interesaţi de monedele antice şi medievale nu află aici decât unii termeni folosiţi şi pentru numismatica vremurilor mai noi. Desigur că era imposibil de acoperit întreg domeniul, dar autorul ar fi putut face precizările necesare la începutul volumului.

În secţiunea dedicată exemplificării unor termeni (p. 428–434) sunt descrise şapte piese. Urmează o bibliografie selectivă (p. 435–440) şi lista colaboratorilor (p. 441–444). Autorul declară că fără eforturile acestora, acest dicţionar enciclopedic n-ar fi fost posibil şi, dacă aşa stau lucrurile,

considerăm că era firesc ca lista, însoțită de mulțumirile de rigoare, să fie dată la începutul volumului. Pentru terminologia românească a contribuit Eugen Nicolae de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București. Includerea limbii române în dicționar reflectă prestigiul de care se bucură publicațiile românești de specialitate.

Deși conținutul volumului nu acoperă decât parțial titlul acestuia, ceea ce era inevitabil la o lucrare de dimensiuni relativ mici, considerăm că el reprezintă totuși o reușită pentru care atât autorul cât și editura merită cuvinte de laudă.

Liliana-Nicoleta Hanganu